

अनंत

(कादंबरी)

अनिल सहस्रबुद्धे

आनंदोत्सव
प्रकाशन मंच

प्रकाशक
चॅरिटेबल ट्रस्ट, अहमदनगर
महाराष्ट्र, भारत

अनंत (तत्त्वज्ञानात्मक कादंबरी)

ANANT (Philosophical Novel)

लेखक : डॉ. अनिल सहस्रबुद्धे

‘आई’, समर्थनगर, श्रीरामचौक,

पाईपलाईन रोड, अहमदनगर ४१४००३

दूरध्वनी : (0241) 2424167

M. 9881500942

Web- www.anilsahasrabuddhe.in

Email- usahasrabuddhe@gmail.com

सर्व हक्क स्वाधीन : सौ. उषा अनिल सहस्रबुद्धे

‘आई’, समर्थनगर, श्रीरामचौक,

पाईपलाईन रोड, अहमदनगर ४१४००३

दूरध्वनी : (०२४१) २४२४१६७

M. 9850731640

प्रज्ञाचक्षू महामानवांचे चरणी...

प्रकाशक :

आनंदोत्सव चॅरिटेबल ट्रस्ट, अहमदनगर

प्रथम आवृत्ती : E-Book, विजयादशमी

१८ ऑक्टोबर २०१८

टाईपसेटिंग

कुलकर्णी टाईपसेटर्स, अहमदनगर

मो. ९८५०२३२८९०

डॉ. अनिल सहस्रबुद्धे यांचे प्रसिद्ध कथात्मक वाङ्मय

(i) कादंबरी : १) डांगाणी : परिमल प्रकाशन. औरंगाबाद १९८५. २) काळ साद घाली : 'अद्भूत कादंबरी' मासिक, संपा. ग. वा. बेहेरे १९८६. ३) अहिनकुल : परिमल प्रकाशन, औरंगाबाद १९८६, द्वितीय आवृत्ती- भारतीय विचार साधना पुणे प्रकाशन डिसेंबर २०१८. ४) वावटळ : राजेंद्र पब्लिकेशन पुणे/ठाणे १९८७. ५) भेद : राजेंद्र पब्लिकेशन पुणे/ठाणे १९८८. ६) मातंगी : मोरया प्रकाशन, डोंबिवली/पुणे १९९२. ७) क्षयवटाच्या पारंब्या : राहुल प्रकाशन, मुंबई १९९२. ८) सत्यनारायण थापाडे पाटील : मोरया प्रकाशन, डोंबिवली/पुणे १९९३. ९) परवेडा : प्रीती प्रकाशन, पुणे २००२. १०) 'अगस्त्य' पद्मगंधा प्रकाशन, पुणे २८, फेब्रु. २०१०, द्वितीय आवृत्ती २०१७, ११) 'नारद' : पद्मगंधा प्रकाशन, पुणे २०१७, ('अगस्त्य' कादंबरीचा इंग्रजी अनुवाद व कन्नड प्रसिद्ध).

(ii) कथासंग्रह : १) इंडियन फ्रायड्यूच्या चंद्री आणि इतर कथा : क्रिएटिव्ह कम्युनिकेशन, नगर २००१. २) कारव : मोरया प्रकाशन, डोंबिवली/पुणे २००२. ३) विलक्षण : प्रीती प्रकाशन, पुणे २००३. ४) नारद ब्रेकींग न्यूज : पद्मगंधा प्रकाशन, पुणे, एप्रिल २०१२

('बापाचे बाप सोऽहम'- नारद ब्रेकींग न्यूज, इंग्रजी अनुवाद प्रा. स्फूर्ती सहस्रबुद्धे-देशपांडे, आनंदोत्सव प्रकाशन, द्वितीय आवृत्ती)

(iii) नाटक : १) भरारी आणि भानगडी : नंदा प्रकाशन, मुंबई २००१. २) संभव असंभव : प्रीती प्रकाशन, पुणे २००२. (नाटकांचे विविध प्रयोग झाले)

(iv) एकांकिका : १) कातळी निखारे : मोरया प्रकाशन, डोंबिवली/पुणे २००३.

हे वाचूनच कादंबरी वाचन करावे...

अनुभूत होणारे विश्व, का निर्माण झाले? त्यात आपल्या असण्याचा अर्थ कोणता? हे सर्व आहे तरी काय? का? कसे? असे प्रश्न माणसाला अस्तित्वाच्या आरंभबिंदूपासून, पडतच आलेले आहेत. या अनुभूत होणाऱ्या पसाऱ्याला 'ब्रह्म' असे नाव दिले. अथातो ब्रह्म जिज्ञासा; म्हणून श्रुति प्रकटल्या. अस्तित्व सारणीचा इतिहास व स्वरूप सांगण्याच्या उद्देशाने धर्मग्रंथ, स्मृती आणि पुराणे प्रकटली.

अस्तित्वाचे मूलकारण आणि मानवी जीवनाची यथार्थता यांसाठी धर्म, नीती, तत्त्वज्ञान व सारणी यांचे मंडन झाले. आपापल्यापरीने मूलकारण आणि प्रभूसतेला नाव देऊन; चिंतन करण्याचा प्रयत्न, अखंड सुरूच आहे. सत्य, चैतन्य आणि आनंद यांचा शोध घेत त्यांचा अनुभव आपल्या जीवन अस्तित्वात घेता यावा; म्हणून माणसाने सतत धडपड केली. खंडन मंडनात्मक संघर्ष मांडला. भाषा, धर्म, समाज, मानवीसमूह, स्थल, काल, परिस्थिती यानुसार आपले, आपल्याला गवसलेलेच, सत्य म्हणून, प्रस्थापित करण्याचा आग्रह झाला. हे असेच अखंड सुरू आहे. या शोधाने सत्ता, समाज आणि अस्तित्व यां संदर्भात संघर्ष झालेत. होत आहेत.

भारतीय परंपरेत त्या मूलकारणाला चैतन्य, अनंतकृष्ण, कैवल्य, अनंत, अनंतावकाश, महाशून्य, अविनाशी, परब्रह्म, सच्चिदानंद, अथांग, स्वरूप, समर्थ, प्रभू, परमेश्वर, परम आदी अनेक नावांनी उल्लेखिलेले आहे.

या कादंबरीत या सर्व प्रकारच्या वर्णनासह; स्वतःच स्वतःच्या अस्तित्वाचा; पृथ्वीवरील देव, दानव, मानव, यक्ष, गंधर्व, किन्नर, विद्याधर,

चारण आदी आदी मानवी अस्तित्वांला, ऋषी, मुनी, यती, सद्गुरू, समर्थ, शास्त्रज्ञ, तत्त्वज्ञ, चिंतक, कवी, लेखक, कलावंत अशा मानवी अस्तित्वांनी पारंपरिक केलेल्या, तात्त्विक आणि सारणीतील वैचारिक मंथनातून; ते मूलकारण शोध घेत आहे. कैवल्य, अनंत... हेच मूलकारण या कादंबरीचे मुख्य, केंद्रवर्ती पात्र किंवा नायक आहे. ते या येथवरच्या वैचारिक मंथनात फेरफटका मारीत, स्वतत्त्वाचा अनुभव आणि 'स्व' ची यथार्थता समजावून घेऊन; मानवाच्या स्वरूप अस्तित्व, कर्मबद्धतेसाठी, संदेशन घडविते आहे. सत्यान्वेषण, सत्यानुभव घडवून, आनंदानुभूती घडविण्याचा आणि भोगण्याचा प्रयत्न करते आहे. हे लक्षात घेणे आवश्यक आहे. तसे केल्याने नकळत वाचकच 'अनंत' होऊ शकेल.

कादंबरी लेखनासाठी, निवेदन, स्वगत, आत्मगत, एकेरी नाट्यछटातंत्र इ. शाब्द संरचना प्रकार वापरले आहे. स्वाभाविक चिंतनाची लय ह्या लेखनाला आली आहे. वाचकालाही लय अनुभूत होईल. कादंबरी लेखनाचा हा एक आगळा प्रयोग; प्रचलित कादंबरी संकल्पनेला काहीसे बाजूला सारून केला आहे. कादंबरी लेखनात यापूर्वी 'परवेडा' ही कादंबरी लिहितांना असा प्रयोग केला आहे. तर 'सत्यनारायण थापाडे' ही कादंबरी लिहितांना 'लीळाचरित्रात्मक' प्रयोग केला आहे. वाचक या ही प्रयोगाचे आस्वादपूर्वक स्वागत करतील असा विश्वास वाटतो.

अनंत

(१)

व्याधाने अचूक वेध घेतला. श्रीकृष्णस्वरूप महाविष्णू वैकुंठात महानिर्वाणास गेले. ब्रह्मांडात कलियुगाचा प्रारंभ झाला. चौदा चौकड्यांतील अष्टाविसाव्या युगाचा प्रारंभ झाला होता. असत्यता, भ्रामकता, वैयर्थता, निरर्थकता, नैराश्य, विफलता, उद्विग्नता, असूया, सूड, स्पर्धा, हिंस्त्रता, महासंहारक विक्राळता, वासनाविकटता, संमोहकता यांचे अविद्यास्पद नृत्य सुरू झाले. ब्रह्मांड छिन्नविछिन्न झाले. समखंड, समाकाश, सप्तपाताळ, आदी लोकांत विद्वेष सुरू झाला. 'आपलाच घात आपण करी!' असे आत्मघातकी वर्तन हेच जीवन साफल्याचे युक्त वर्तन ठरू लागले. विद्वेषाने संघर्ष शिगेला नेला. ब्रह्मांडातील पंचतत्त्वांत विचलता झाली. पृथ्वीवर साम्राज्य स्थापण्यासाठी, सर्व संहारक स्पर्धा सुरू झाली. कृत, त्रेता, द्वापारातील धर्म, नीति तत्त्वज्ञानामधील, चराचरातील सामरस्य भावना, लोकधुरिणांतील समदृष्टी लोप पावली. "ना राजा पृथ्वी पति, विष्णुरूपा" हे सूत्र महाशून्यावकाशात जणू विलीन झाले. अवकाश भोक्ता अनंत निर्गुणनिराकार, परब्रह्म, परमशिव, महाशून्य, परिपूर्ण, सच्चिदानंद, अविनाशी, अनंतकृष्णांची; ॐकारध्वनी मंडळातून ब्रह्मांडात, प्रवर्तीत झालेली, चैतन्यधारा, महामाया, महालक्ष्मी, महासरस्वतीरूपिणी शक्ती झाकोळली! शिव, विष्णू, ब्रह्म यांच्या प्रभूसत्तेने चैतन्यधारायोगे सुरू असलेले; पंचभौतिकातील भूतमात्रांचे नित्यचलन अनित्य झाले. पृथ्वीवरील जीव स्पर्धेने पृथ्वी दोलायमान झाली. जणू अनंत, नित्य,

अविनाशी, अनंतकृष्णच, कृष्णपटलाआड गेले. शस्त्रांच्या शक्तींची साधना संहारासाठी होऊ लागली. देवत्व हरपले. दानवत्व मानवात विरून गेले. ते मानवात रूपांतर होऊन; मानव त्रिविधतेने वर्तन करू लागले होते. मानवांचे समूह, धर्म, राष्ट्र, देश, प्रदेश, भूखंड, भाषाभिन्नता, रंगभिन्नता, वेशभिन्नता, जातीभिन्नता यांच्या पृथक पृथक संवेदनांमुळे छिन्नविछिन्न होऊन; परस्परांचे शोषण करीत; स्वामित्वाची स्पर्धा करू लागले होते. द्वापारातील महाभारतानंतर आणि यादवीनंतर कलियुगात ही भेदमूलकता माणसांना माणसांपासून छिन्नभिन्न करीत; मानवीमूल्यांपासून वंचित करू लागली. मानवच, उन्मत्तपणाने, स्वतःला ज्ञानविज्ञानाचा स्वामी म्हणू लागला. स्वामित्वाच्या भावनेतून निर्माण केलेल्या टोळ्यांनी माणसांचे शोषण करून साम्राज्य प्रस्थापनेचा सपाटा लावला. पंचतत्त्वांवर साम्राज्ये स्थापिण्याची स्पर्धा निर्माण झाली. अविद्याग्रस्त मानवी अस्तित्त्वे, चैतन्यतत्त्वाला वंचित होऊन; वासनानिद्रेत, विस्मृतीच्या विळख्यात स्वतःला वैभवसंपन्न, विशाल समजून; विराट साम्राज्याचे, विक्राळ सम्राट म्हणून, स्वतःला घोषित करू लागले. अनंतकृष्णांच्या अविनाशित्वाला, अनंत अवकाशत्वाला, महाशून्यस्वरूप परिपूर्णतेला, पडू लागलेली बेंबाळ महाविवरे, विवेकाने बुजवून; कैवल्याची सच्चिदानंद लीला, ब्रह्मांडात अबाधित करण्याचा प्रयत्न करणारी विभूतिमत्त्वे; द्वैताच्या महासंवेदनेसह, अपूर्णतेला कवेत घेऊन; पूर्णत्वाचा दावा करीत, सामरस्याचे प्रबोधन करू लागली. हजारो वर्षांच्या या कालप्रवाहात, अनंतकृष्णांच्या संवेद्यतेला, असंख्य प्रश्नबाणांनी विद्ध करण्याचा सपाटाच लावला. चराचराचा समग्र समत्व विचार करून; कैवल्यक्रीडा अबाधित करण्याच्या, खटाटोपापासून दूर जाऊन; धुरीण स्वरूपाचा शोध, राजयोगाद्वारे घेण्यासाठी; विजनवासात जाऊ लागले. प्राप्तकर्मापासून दूर जाऊन; विचार करण्याचा प्रमाद, हाच जीवनप्रयत्न वाटू लागला. पुनश्च समत्वाचा, पूर्णत्वाचा, कैवल्यक्रीडेचा, अविनाशित्वाचा विचार मांडून; अबाधित कैवल्यक्रीडा साधण्याचा प्रयत्न करणारे; कमी पडतात की काय असे वाटू लागले.

अनंतकृष्ण, अविनाशी, महाशून्य, पूर्णत्व, अनंत, अथांग अवकाशाच्या अहंकारअवस्थेतून उद्घोषित होणाऱ्या; नाद ब्रह्म ॐ स्वरूपाला, चिंतनमग्न अवस्थेत, पंचतत्त्वातील चैतन्यधारेच्या चलनाविषयी अनंत प्रश्न पडू लागले. स्वयंपूर्ण स्वसंवेद्य आत्मरूप, निर्गुण निराकार अशा अनंतकृष्णांना चिंतनमग्न

व्हावे लागले. त्या चिंतनमग्नतेत अनंताला अनेक प्रश्नांनी ग्रासले, “अनंत ब्रह्मांडे ही माझ्या अहंश अवस्थेची माझीच रूपे! ब्रह्मांडातील पंचतत्त्वात मीच चैतन्यधारा! पंचतत्त्वनिष्पन्न जडचेतनातही मीच चैतन्यधारा, माझीच सारी रूपे; सोन्याचा प्रत्येक कण सोनेच असावे तसे, जलाचा प्रत्येक बिंदू जलच असावा तसेच, प्रकाशाचा प्रत्येक प्रकाशकण प्रकाशच असावा तसे, वायूची सर्वत्र संचारित अवस्था वायूरूपच असावी तसे. पृथ्वीचा प्रत्येक कण पृथ्वीच असावा तसे; म्हणजे मीच सर्वत्र आहे. ही अनेकविध अस्तित्त्वे, अस्तित्वनिष्पन्न अस्तित्त्वे, म्हणजे मी अविनाशी अनंतकृष्ण! पण ही अस्तित्त्वे तर अहंकारवश ॐकार ध्वनी ब्रह्मांतून आकारित आहेत. तो मी कसा?”

“जर ही सर्व अस्तित्त्वे त्याच चैतन्यधारेने संचारीत, सच्चिदानंदमय आहेत; तर ती अस्तित्त्वे मीच नव्हे का? मीच अपूर्ण आणि मीच पूर्ण असे कसे असेल? या अपूर्णत्वाला पूर्णत्वाची संवेदना नाही? की माझ्याच रूपयोजनेत काही अपूर्णत्व आहे? पण चैतन्यधारेचा प्रत्येक कण, प्रत्येक बिंदू तर चैतन्यच होय! माझे अस्तित्व सगुण साकारच नव्हे का? पण मी तर अनंत अवकाशात एकलाच असल्याची संवेदना होते आहे? माझ्याच कारणाने ही अस्तित्त्वे आहेत! म्हणजे कारण आणि कार्य एकच तर नव्हे? म्हणजे मीच सगुण आणि मीच निर्गुण, महाशून्य, पूर्णत्व, अनंत, अवकाश, अनंतकृष्ण? असे असूनही या ब्रह्मांडात हे पूर्णापूर्णातील भीषण संघर्षात्म तांडव का बरे व्हावे? की हा संघर्षही मीच? कलियुगातील माझी अवस्था ही अशीच सत्य आहे का? पण युग, काल परिमाण, हे अनंतात अविनाशित्वात आहेच कोठे? म्हणजे हे द्वंद्वही भ्रामक? मग या द्वंद्वचे संवेदन होऊन; मला आत्मक्लेश, अगदी त्या जीवांसारखे, का व्हावेत? म्हणजे त्यांची आणि माझी संवेदना एकच नव्हे का? जर ही संवेदना एकच असेल तर माझे नक्की असणे कोठे, कसे आणि का? कोऽहम?”

* * *

(२)

जीव जगत जीवात्म्यांत जिवंतपणाचा साक्षात्कार घडवून; जीवांना

कैवल्य लीला करण्यासाठी, परिवर्तनाच्या परिघापर्यंत; जन्मापासून मृत्यूपर्यंत, प्रेरित करणारी ॐकार ध्वनीमंडळातून, शाब्दब्रह्मरूप प्रकटणारी, अनंतकृष्णांच्या अनंतावकाशातून, धारान्वित झालेली चैतन्यधारा, चरअचर भूतमात्रांतून उर्ध्वगामी अनंत अवकाशात झेपावण्यासाठी; अनंतकृष्णांच्या अंतःकरणात अंतर्धान पावण्यासाठी; उत्सुक आणि आर्त झाली होती. त्या उर्ध्वगामी 'धारा'चे राधारूप होऊन; अनंतकृष्णांच्या मिलनासाठी 'राधा', चराचरातील आत्मरूपात संचारून; उसळत होती. जीव त्या धारेला वासनादेहात आकळून; तिच्या प्रेमरूपाचे आसक्तीत रूपांतर करीत होते. निरपेक्ष प्रेमभावना, सच्चिदानंदरूपता, निखळून पडलीसे वाटत होते. वासनादेहातून विदेही झाल्याशिवाय; या चैतन्यमयी राधारूपाला, अविनाशी अनंतकृष्णत्व, अर्थात ब्रह्मचैतन्यत्व प्राप्त होणार नव्हते. जीवांच्या ठिकाणी, निखळ प्रेममयतेची, सच्चिदानंदाची संवेदना, आंत आंत खोलवर उसळत होती. क्षणिक प्रेमसुखाला दूर सारल्याशिवाय; निखळ प्रेमस्वरूप होता येणार नाही, हेही जीवांना कळत होते. 'पुनरपि जननम पुनरपि मरणम्'च्या देहावर्तनात, वासनादेह संमोहित होऊन; देहवासना भोगण्यात गुंग होत होते. चैतन्यधारेने प्राप्त कर्मासाठी प्रेरित करूनही; कर्माला आसक्तीने विळखा घातला होता. कर्मालाच भक्ष्य केले होते. आसक्तीच्या विळख्यातून कर्माची सुटका करून; जीवांना कर्मातच चैतन्यधारा असल्याचे संवेदन होत होते. आचरणात संमोहनाचा प्रभाव अधिक होता. त्यातून सोडविण्यासाठी राधारूप, प्रेमरूपी भक्तीमार्गाचे मार्गदर्शन करण्यासाठी, प्रत्यक्ष परब्रह्मस्वरूप नारदमुनी भक्तीचा प्रकर्ष करीत; अनंत ब्रह्मांडात भ्रमंती करीत होते. राधारूपाला त्यांच्या या भ्रमंतीने अनंतकृष्णांशी अद्वैत होण्याचा मार्ग सापडण्याची शक्यता वाटत होती! मात्र अशी प्रेमरूपा भक्ती, नित्य कर्माला कवेत घेऊन; घडणे आवश्यक होते. जगतातील जीवात्म्यांना जीव कर्मप्रवण करणे क्रमप्राप्त होते. कर्माभोवती तर आसक्तीचा विळखा पडला होता. वासनांचा केतकी गंध आसक्तीला उत्तेजित करीत होता. तो गंध अधिकाधिक प्राप्त करण्यासाठीचा आकांत, जीव मांडीत होते. कृत, त्रेता, द्वापार युगात हे घडत नव्हते असे नाही, पण निष्काम कर्मपरतेचे, नैतिक तत्परतेचे आणि मोक्षमुक्तीचे भान व ध्येय जीवासमोरून क्षणभरही ढळले नव्हते. कलियुगाने या ध्येयावर मात करून; कर्म ही वासनाधीन करण्यासाठी जीवाला भ्रमित केले होते.

अनंतकृष्णावकाशात असंख्य प्रश्नांचे काहूर सुरू झाले होते. "देह, वासना, आसक्ती ह्याही गोष्टी जर माझेच संवेदन असेल; तर ममहृदयस्वामीनी, चैतन्यधारा एवढी अस्वस्थ का? जीवाच्या ठिकाणी, तिच्या समवेत, मी आत्मरूप अस्तित्वाने असतांना तिने उर्ध्वगामी का व्हावे? आत्मरूप आणि चैतन्याचे जीवाच्या ठिकाणी अद्वैत सिद्ध असतांना; जीवाचे पृथक्त्व का सिद्ध व्हावे? म्हणजे जगत् जीव आणि जीवात्मे ही माझी रूपे नाहीत का? त्यांचे जीवन हेच माझे जीवन नव्हे का? माझे अविनाशी, अनंतपण, अनंतकृष्णरूप सत्य; की माझे अहंकारवश, ॐकार ध्वनिमंडळ स्फुरित, चैतन्यधारा प्रेरित, ब्रह्मांडातील जगत्, जीव, जीवात्मे असे बहुस्वरूप सत्य? कोऽहम?"

* * *

(३)

“ॐ नमो जी आद्या । वेदप्रतिपाद्या ।

जय जय स्वसंवेद्या । आत्मरूपा ॥”

हाक ऐकू आली. अनंतकृष्ण, महाशून्य, परिपूर्ण, सच्चिदानंद निर्गुण निराकार, अनंतअवकाशात अहंकार जागृत झाला. चैतन्यधारा उसळली. अहंकारवश ब्रह्मांडातील ॐकार ध्वनीमंडलाद्वारे, पंचभौतिक, मानवी ज्ञाननाथ, आपणास आवाहन करीत असल्याची संवेदना झाली. आपल्या ॐ ध्वनीस्वरूपाला त्यांनी आत्मरूप आणि स्वसंवेद्य अशी हाक मारली; याचे अनंतकृष्णांना क्षणभर आश्चर्य वाटले. विचलनामध्ये अनेकानेक तरंग उठताहेत अशी संवेदना झाली. आणि अनंतकृष्णांना आपल्या महाशून्य, परिपूर्ण अवस्थेत विकार होत असल्याची जाणीव झाली. कोणी पंचभौतिक मानवी ज्ञाननाथ आपणास हाक मारत नाहीत. तर आपल्याच चैतन्यावकाशात ॐकार ध्वनीचे स्फुरण होते आहे. आत्मरूप प्रकाशमान होऊन; हे विचलन होते आहे, असे अनंतकृष्णांना वाटले. "हा, ॐकाराला स्वसंवेद्या, आत्मरूपा अशी हाक मारणारा ब्रह्मांडातील दुसरा कोण? मीच तर तो नाही ना? म्हणजे मी मलाच नावाने हाक मारतो आहे? मला तर ना नाव, ना आकार, ना काही गुणात्मक

अस्तित्व. केवळ महाशून्य, अनंत, अवकाश, अनंतकृष्ण! तरीदेखील ही हाक मलाच आहे असे मला संवेदन का बरे होत आहे? म्हणजे हा कोणी मला स्वसंवेद्या म्हणतो आहे ते खरे; की हा माझ्यावर आरोप करित आहे? त्याला मला ह्या नावाने हाक मारावी, असे का बरे वाटले? मी स्वसंवेद्य आहे हा आरोप आहे की सत्य आहे? सत्यच असावे; कारण मला तर हाक मारल्याची जाणीव होते आहे. म्हणजे मी खरेच स्वसंवेद्य आहे? हे या मानवी जीवाला कसे बरे संवेदित झाले? तो तर माझ्यापेक्षा वेगळा, भिन्न अस्तित्वाचा आहे ना? मला तर अहंकारातूनच ही अनंत ब्रह्मांडे चैतन्यस्वरूप होऊन प्रकटल्याची संवेदना होते आहे. म्हणजे ही चैतन्यधारा तर 'बहु स्यां प्रजायेयेति' 'एकोहं बहुस्याम प्रजाजेय' अशी ग्वाही देत आहे का? या अनंत अवकाशाच्या स्वरूपात, महाशून्य तरी परिपूर्ण असा मी एकलाच अनंतकृष्ण असून; मीच बहुरूपांनी प्रकट झालो आहे; असे ही चैतन्यधारा 'राधा' मला दृढपणे सांगते आहे. म्हणजे मीच आत्मरूप, या पंचभौतिक मानवी जीवाच्या रूपाने, मला हाक मारतो आहे? म्हणजे तोही आत्मरूप आणि स्वसंवेद्य आहे. त्याला मला हाक मारण्याची वृत्ती का बरे झाली असावी? की ब्रह्मांडातील आत्मरूपाची ही बहुविध रूपे केवळ तात्कालिक आहेत? ही रूपे ही मीच असेन; तर ही तात्कालिक रूपेही मीच आहेत आणि अनंतकृष्णही मीच आहे?"

“ही संवेदना अशी माझ्यात का स्फुरते आहे? अहंकाराने म्हणावे तर हा अहंकार तरी का निर्माण झाला? आणि ह्या अहंकारातून ही चैतन्यधारा, अशी ॐकारातून अनेकविध रूपे घेऊन का निष्पन्न झाली? हा ॐ ध्वनी आत्मरूपाचा की या चैतन्यमयी धारेचा? हे असे घडतेच कशासाठी? की या ब्रह्मांडातील वाऱ्याचे संचारणे, पाण्याचे वाहणे, सूर्याचे प्रकाशणे, पृथ्वीचे धारण करणे, आणि आकाशाचे अवकाश असणे हा स्वभाव आहे? तसाच स्वसंवेद्यता हा माझा म्हणजे आत्मरूप, परमात्म्याचा, अनंतकृष्णांचा स्वभाव आहे? हा स्वभाव म्हणजेच का महाशून्याचे पूर्णत्व? हे पूर्णत्व मग या अनंत ब्रह्मांडरूपांतही तसेच असेल का? म्हणजे ब्रह्मांडातही आत्मरूपच प्रकटले? तेथेही चैतन्यधाराच स्वाभाविकपणे प्रकटली? म्हणजे अहंकारवश अवस्थेची ही केवळ रंजकतेने भासमान होणारी, लीलाच म्हणावी लागेल? ही लीला मला हवीशी वाटते! चैतन्यधारेचे असे उर्ध्व उसळणे, 'राधा' होणे,

आत्मरूपालाही सुखावणारे आहे! माझ्या अहंकाराला होणाऱ्या या संवेदना थेट ब्रह्मांडातील ॐकार रूपाने चैतन्यधारेतून बहुविधतेने आकारलेल्या; या असंख्य रूपांची सच्चिदानंदरूप लीला अनुभवतांना; मी अनंतकृष्ण, ही वांछा करून; आत्ममग्नतेने ही लीला अनुभवतो आहे! नेमके असेच ना?"

* * *

(४)

**“म्हणे पावो धडपडील । तरी स्वामीची निद्रा मोडेल ।
रचलेपणा पडेल । झोती हन ॥”**

“कोण, कोण बोलले? मी? मीच तर नव्हे? आता ते कोठे आहे? माझ्यात? माझ्यात तर काहीच नाही? ते कोण? मीच असेल तर मी मलाच कसे म्हणेल? स्वामी कोण? आणि सेवक तरी कोण? मीच स्वामी? मीच सेवक? आता तोच मी तरी कोठे आहे? पण कोणी तरी बोलले हे खरे! की केवळ आभास? आभास तरी कोणाला? माझाच मला? आणि हा रचलेपणा कसला? येथे तर काहीच नाही! रचलेपणा मोडेल तरी कसा? रचलेपणाला धोका तरी कसा होणार? ही बोलण्याची जाण खोटी? की जाणच खोटी? जाण खोटी म्हणावे, तर मग हे मी काय बडबडतो आहे? की नाहीच बडबडत? मी ऐकणे आणि बडबडणे तरी केव्हा घडले?"...

“मी असे जे म्हणतो आहे तेथे हा प्रकाश कोटून आला? प्रकाश आहे! निर्लेप, नितळ आणि निखळ! हा प्रकाशच नव्हता का? मला काही ऐकू आले खरेच, मला काही कां बरे स्मरत नाही? की स्मरण नावाची गोष्टच नाही? जर प्रकाशच नव्हता तर होते तरी काय? हा अंधार, कृष्णपण? का अंधार आणि प्रकाश दोन्ही नाहीच? की दोन्ही आहे? आता प्रकाश आहे; मग काळोख अगोदर होता की काय? प्रकाशच नाहीसा झाला तर? अंधार येणार की काय? अंधार आणि प्रकाश यांचा क्रम तरी कोणता? अरे! केव्हा संभ्रम! हे काहीच नाही; तर मग आहे तरी काय? की होते आणि आता नाही? छे! काही कळतच नाही! पण कळत नाही असे तरी कसे म्हणू? असे काही असल्याचे तर जाणवते आहे? म्हणजे काहीतरी आहे

खास! हे काय आहे? कोण आहे? कसे आहे? त्याचे असणे म्हणजे काय आणि नसणे म्हणजे काय? तो बोलला तो कोण? तो का आणि कसा बोलला? हा सर्वत्र प्रकाश कसला? कोणाचा? माझा मलाच दिसतोय? मी आहे तरी कोण? काय? अनंतकृष्ण की अनंतप्रकाश? पण प्रकाश तरी कसा म्हणू? आताच हे काय जाणवत आहे? म्हणजे सगळाच भ्रम? 'जाणीव नेणीव दोन्ही विलक्षण' माझीच मला? म्हणजे मी आहे अनंतकृष्ण! फक्त कृष्ण! फक्त कृष्ण! अनंत! अनंत! महाशून्य, पूर्णत्व, अनंत!"

“अनंतकृष्णांतून हा आवाज कसला दुखावणारा, कळ लावणारा; तरी सुखद वाटणारा; अपत्य जन्मासारखा वाटणारा! अंSS! उSS! मSS! अऊम म्हणजे काय बरं हे? उसळतय! घुमतय! संचारतय! अनंतकृष्ण मी, माझ्यातूनच हे प्रकटतय! अSS! उSS! मSS! हां हां हे माझंच का अस्तित्व? अनंतकृष्ण आहे तरी काय? पाहाणारा मी, अनुभवणारा मी. मलाच अनंतपणे प्रकटविणारा आणि प्रकटणाराही मीच! अनंत!”...

“अरे पण हे तर झगझगीत आहे, उसळतय, घुमतय, संचारतय, वाहतय, फिरतय मग दिसत कसं नाही? हातात कसं येत नाही? हे तर मलाही उसळवतय, घुमवतय, संचारवितय हाच का? मी? हे असं कां जाणवतय? कोठून आणि कसं उमटतंय? अंSS! उSS! मSS! आता तर अनंतकृष्णांसारखं काही महाकाय आणि अतिसूक्ष्म असं नसलेलं-असलेलं! त्याचेच अनंत कण. तेही महाकाय आणि महासूक्ष्म. मीच! माझाच! तरी असंख्य! प्रत्येक सूक्ष्म आणि महाकाय आणि अनंतच, व्यापक, बुडबुड्यासारखं! आणि हे काय? त्यातही मीच कृष्ण अनंत? आणि हे काय; त्यातही अंSS! उSS! मSS! मी माझाच असा असंख्य आणि अनंत, अंSS! उSS! मSS! आं! आं! आं! ब्रह्म!! हे काय बरे उमटले? अकारण की सकारण की अनंतकृष्णच? हो हो अनंतकृष्णच! हाच! मीच! मौज, आनंद, महाअनंत कृष्णच खरा! माझ्यात या असंख्य, अऽऊऽम कारात अनंत ब्रह्मांड हेच खरे! हीच तर माझ्या असण्याची ओळख? पण कधीची? का? अनादि अनंत आणि मी अनंतकृष्ण - अनंत. हे माझं असणं किती आनंद देतय! हास्य, लास्य, तेजस्वी आणि संमोहक, मी! मी या अप्रमाण अनंतांचा स्वामी; की मीच अप्रमाण अनंत! नक्कीच, नक्कीच, मीच अनंतकृष्ण! आणि मीच असंख्य ब्रह्मांड! मीच अऊम ॐकार प्रत्येक ब्रह्मांडातला! तरीदेखील मला, स्वामी

म्हणून कोणी हाक मारली, मी निद्रावश आहे ते कसे कळले, तरी त्याचे मात्र संचारणे कसे? तो मीच; की तो माझा आभास? आभास भ्रामक? मग मीच का माझ्या संबंधात बोलतोय - माझ्या

“अकार चरणयुगल । उकार उदर विशाल । मकार महामंडल मस्तका कारें ॥

हे तीन्ही एकवटले । तेथें शब्दब्रह्म कवळलें । ते मियां श्रीगुरुकृपा नमिलें । आदिबीज ॥”

मग मीच माझा संचारानुभव घेतोय का? पुन्हा तोच तोच ध्वनी

“म्हणे पावो धडपडील । निद्रा स्वामीची मोडेल ।

रचलेपणा पडेल । झोती हन ॥

* * *

(५)

अनंतकृष्ण ब्रह्मांडधारक, भगवंत, अर्धनारीनटेश्वर नटून; मोहिनिराज महालयाच्या स्वरूपात, देवावलींना अमृतकुंभांतून अमृत वितरणात मग्न! अनंताचे सनातन सत्य, चैतन्यमयी, आनंदघन होऊन; अमृतवाहिनी प्रवरेचा प्रवाहस्वरूप अनंतातून अनंताकडे खळाळतो आहे. स्फटिक विमल, झेपावता आणि साक्षात्कारी! दक्षिणगंगा गौतमी गोदावरीसाठी संगमोत्सुक! अमृतमंथन प्रसंगातून प्रकटलेल्या देवदानवांना हवाहवासा रत्ननीधी ठेवलेला नेवासा ग्राम प्रवरेच्या तीरी. तीरावर दक्षिणलिंगी महादेवाचे विलोभनीय भव्य, निगूढ सह्यपाषाणांचे मंदिर! चैतन्यमयी शिल्प! मंदिराच्या विशाल मंडपसभागृहात पूर्वाभिमुख स्थाणूला बिलगून मांडलेले व्यासपीठ! नव्हे ज्ञानपीठ! व्यासपीठावर श्रीमद्भगवद्गीताग्रंथ स्वरूप, प्रत्यक्ष अनंत, श्रीकृष्ण, विराजमान. सन्मुख प्रत्यक्ष कैवल्यमूर्ती श्री ज्ञाननाथ, त्यांच्या दक्षिण भागी सद्गुरु, जणू महेशमूर्ती कृपासिंधू वरद शक्तिपातकारक, श्री निवृत्तीनाथ विराजमान. ज्ञाननाथांच्या मुखातून प्रज्ञा स्फुरली.

“तेणें कारणें मी बोलेन । बोलीं अरुपाचें रूप दावीन ।

अतिंद्रिय परि भोगवीन । इंद्रियांकरवीं ॥”

चामभागी श्री सेवक सच्चिदानंदबाबा शारदहस्तासह लेखनोत्सुक. प्रवचन

थाटलेल्या, त्या स्थाणूला, अमृतानुभव देणाऱ्या, प्रसाद स्थाणूचे रूप प्राप्त झालेले! होय खराच पैस खांब!

ज्ञानदेव कैवल्यस्वरूपाच्या मुखातून; शब्दमंडपात घुमाण घालून; प्रवरेच्या प्रवाहाशी एकरूप होत; अनंत जीवनाचा साक्षात्कार घडवीत होते,

“अकार चरण युगुल । उकार उदर विशाल ।

मकार महामंडळ मस्तकाकारे । हे तीन्ही एकवटले ।

तेथ शब्द ब्रह्म कवळले । ते मियां श्री गुरुकृपा नमिले आदिबीज ॥०॥

तणे कारणे मी बोलेन । बोलीं अरुपाचे रूप दावीन ।

अतिंद्रिय परि भोगवीन । इंद्रिया करवी ॥०॥”

संतश्रोतेलोक हो, “आपण आपले आदिबीज अनुभवीत आहोत. हे आदिबीज मोठ्या विलक्षणतेने साकारले आहे. आपल्याच देहाकाराचा अनुभव घेतला; तर तेथेच हे आदिबीज आकारल्याचा अनुभव घेता येईल. यांत त्रिविध शब्द आकारित झाले आहेत. असे पहा ‘अ’कार हे जणू चरणयुगुल आहे; तर त्यातील ‘ऊ’कार हे विशाल उदर म्हणता येईल आणि ‘म’कार मस्तकाकार महामंडल आहे. या आदिबीजालाच आपण मानवी गणनायक, विघ्नहर्ता, सकल विद्यांचा अधिपती, सकल जीवन सिद्ध करणारा सिद्धीविनायक, सर्वगुणांचा गणाधीश, महागणपती म्हणतो. त्या आदिबीजाचा उच्चार ॐ असा होतो. कारण तेथे या कृष्णवकाशातील त्रिविध शब्द एकवटून प्रकटले आहेत. हेच ते सकल ब्रह्मांडाचे सगुण साकार ब्रह्मरूप होय. आपणामधील अवघे असलेपण, चैतन्यपण, म्हणजे हेच आदिबीज होय, नव्हे नव्हे हे आदिबीजच आपणा सर्वांच्या रूपाने नटले आहे. चराचराच्या रूपाने नटले आहे. या त्रिविध शब्द ॐ रूपात, अवघ्या असलेपणाचे शाब्दरूप एकवटले. आदिबीजाचा जणू तो हुंकार आहे. हे आदिबीज निर्गुण, निराकार, अतिसूक्ष्म आणि अवघे अनंतकृष्ण व्यापक आहे. नव्हे नव्हे ॐकार अनंतकृष्णस्वरूप आहे. हे मला प्रत्यक्ष आदिनाथ शिवस्वरूप अशा सद्गुरु निवृत्तीनाथांच्या कृपेने अवगत झाले. त्या आदिबीजाला मी नमस्कार करतो. श्रोतेहो म्हणूनच मी आपल्या बोलीतून या आदिबीज अरुपाचे रूप दृश्यमान करेन. आपण माझ्या शब्द वक्तव्याकडे फक्त अवधान द्या.”

* * *

महाशून्य, पूर्णत्व, अनंत, अविनाशी अवकाशात जाणीव प्रकट होत होती. “येथे तर माझ्या असलेपणावर व्याख्यान सुरू आहे. पण मी आहेच कोठे? मला मग जाणीव तरी का होते आहे? माझ्या अहंकाराने तर हे व्याख्यान मांडले नाही? माझ्या अहंकाराचा विलास मलाच का बरे जाणवतो आहे? म्हणजे माझ्या असलेपणाची देखील जाणीव संवेद्य व्हावी असे काही माझ्यात आहे? ते असलेले मलाच का बरे कळत नाही? कळत नाही म्हणावे; तर मला माझ्या अहंकाराची जाणीव तर होतेच आहे! हे आहे तरी काय? हा मीच, या ज्ञाननाथांच्या रूपाने बोलतो आहे; असे हा त्याचा सद्गुरु म्हणविणारा, निवृत्तीनाथ सांगतो आहे. मग हे निवृत्तीनाथ स्वरूप, ज्ञाननाथांपेक्षा वेगळे आहे का? हे माना डोलवून ऐकणारे श्रोते, हेही वेगळे आहेत का? म्हणजे हे विलक्षणच म्हटले पाहिजे. यांतील प्रत्येक मीच आहे; असे तर मला जाणवते आहे. म्हणजे कृपा करणारा, कृपावंत वक्ता आणि मला त्याच्या वक्तव्यातून समजावून घेणाराही मीच आहे? हे व्याख्यानच का घडते आहे? की मीच असून माझे मलाच समजून घेण्यासाठी मीच हे व्याख्यान मांडले आहे? थांबा, मला माझ्यात डोकावलेच पाहिजे. आं, हे काय? सारेच विसर्जित झाले! ते व्याख्यान, तो वक्ता ज्ञाननाथ, ते सद्गुरु निवृत्तीनाथ, ते श्रोते लोकनाथ, देवालय, तो प्रवाह, आणि ते शब्दब्रह्मही विसर्जित झाले? हे तर अनंत. अवकाश! येथे तर काहीच नाही! एक महाशून्य! मी महाशून्य? मी महाशून्य आहे हे तरी का आणि कसे कळले मला? होय हे कळलेच पाहिजे! पाह्या बरे बाहेर डोकावून. अरे, येथे तर व्याख्यान सुरूच आहे, ‘अतिंद्रिय परी भोगवीन इंद्रिया करवी ॥’ ”

अनंत कृष्णावकाशात पुन्हा प्रश्न उमटले. “ऐंद्रिय जगतात अतिंद्रियांचा अनुभव इंद्रियाकरवी भोगण्याची ही प्रतिज्ञा खरी; की ते अतिंद्रिय खरे? अतिंद्रियाचा अनुभव इंद्रियांनी घ्यायचा, केवढे अतर्क्य! अतिंद्रिय, निर्गुण, निराकार, अनंतकृष्ण महाशून्य पूर्णत्वाचा अनुभव, एका ऐंद्रिय अस्तित्वाने घ्यायचा? अरे, हे ऐंद्रिय जगत आहे केवढेसे? बाळाच्या हातातल्या खेळण्यासारखे. खेळण्याने बाळाच्या संवेद्यतेचा अनुभव घ्यायचा? अशक्य केवळ अशक्य! या ब्रह्मांडात जगतातील जीवात मानवच ही प्रतिज्ञा करतो

आहे? ह्या माणसाने माझ्याशीच तर स्पर्धा सुरू केली नाही? पण... पण जीवसृष्टीतील प्रत्येक जीव तर मीच आहे! नव्हे नव्हे हे जगतच मी आहे. त्यातील ही जाणीव मीच आहे. म्हणजे... म्हणजे ही अतिंद्रिय इंद्रियांनी भोगविण्याची प्रतिज्ञाही मीच केली की काय?”

“मीच मुळी माझ्यातून निसटून; सरूप होऊन; अरूपाचा अनुभव घेण्याची प्रतिज्ञा करायची हे सत्य; की केवळ आणि केवळ अनंतकृष्ण सत्य? हे जीव, जगत, जीवात्मे आणि त्यांचा व्यवहार याचा अर्थ काय? अनंत कृष्णाच्या अनंत ब्रह्मांडांमध्ये, जीव, जगत आणि जीवात्मे हाच खेळ खेळताहेत की काय? पाहुयातरी! आं! हे काय? अनंत ब्रह्मांडेच विघटीत झाली! उरला अनंतकृष्ण! अनंत! मग हा खेळ तरी पाहणार कोण? अनंतकृष्ण अनंतकृष्ण! अनंत हेच सत्य! पण हे काय? पुन्हा काही उसळून येतय, स्फुरतय, आकारतय, संवेद्य होतय. काय बरं हे? ब्रह्मांड, जीव, जगत, जीवात्मे यांचा खेळ आणि त्यात पुन्हा तीच प्रतिज्ञा, तेच व्याख्यान!”

“बोली अरूपाचे रूप दावीन । अतिंद्रिय परि भोगवीन । इंद्रिया करवी ।”

“हा अहंकार, हा उद्गार माझ्यातून; की त्या ज्ञाननाथाच्या मुखातून प्रकटलेल्या वाणीतून? म्हणजे तो सत्य की मी? का दोन्ही सत्य आणि दोन्ही असत्य? पण हे कसे स्वीकारू मी? अनंत श्रीकृष्ण असूनही ही संवेद्यता आहे आणि पुन्हा पुन्हा तोच तोच उद्गार ॐSSS!”

* * *

(७)

अथांग, अनंत कृष्णावकाश. ना लाटा, ना तरंग, ना उसळण, ना स्पर्श, ना लहर, ना सळसळ, ना झोत, ना वावटळ, ना वादळ, ना झंजावात, ना कडकडाट! ना थिनगी, ना अंगार, ना शिळा, ना ज्वाळा, ना लुकलुक, ना तिरीप, ना प्रकाश, ना तेज, ना तेजोगोल, ना ऊन, ना साऊली! ना जीवाणू, ना जीव, ना हालचाल, ना भूक, ना तहान, ना बीज, ना अंकुर, ना जन्म, ना मृत्यू, ना संवाद, ना संवेदना, ना वेदना, ना वाद, ना विवाद! ना खाद्य, ना

खादक, ना कर्ता, ना साक्षी, ना करविता, ना कर्म, ना कार्य, ना जडण ना घडण! ना रात्र ना दिवस, ना प्रहर ना वेळ, ना ऋतु ना ऋतुचक्र, ना काही, ना बाही! ना स्थळ ना लोक, ना देव, ना दानव, ना मानव, ना भूचर, ना जलचर, ना खेचर, ना उद्भिज, ना स्वेदज, ना अंडज, ना जारज!

ना अंधार, ना प्रकाश, ना कारण, ना कार्य, ना शून्य, ना अशून्य! तरी केवळ असलेपण! महाशून्याकार, अथांग, अनंतकृष्ण, निर्गुण निराकार! नेति! नेति! नेति! अलंघ्य, अस्पर्श, अतर्क्य, अवच्य तरी संवेद्य!!! स्तब्ध, निरव; तरी प्रवाही! अथांग अनंतकृष्ण; तरी चैतन्यमयी! उत्स्फूर्त; तरी आत्मअर्चित्य! निरामय निर्वेध! ना सुशुप्त, ना जागृत; तरी प्रकट! केवळ कृष्ण! केवळ कैवल्य! अनंत!

अनंतकृष्णात स्वसंवेद्य स्फुरले, “कोऽहम!” आणि आणि... अनंतकृष्ण परब्रह्म झाल्याची जाणीव अनंतकृष्णांत प्रकटली. पुन्हा कोऽहम? प्रश्न कृष्णावकाशात घुमला. भूमीतून अचानक उसळून आकाशाला गवसणी घालणारे कारंजे स्फुरले. सूर्यप्रकाशात कारंजातील बिंदू-बिंदूतून ससरंगाच्याही असंख्य छटांसह रंगांची, विलोभनीय व चित्तमग्न करणारी स्वयंप्रकाशी उधळण झाली. रंगोत्सवाने अनंतकृष्ण झगमगून; तेजःकणांनी, संक्रांतीच्या कृष्णवस्त्रावरिल असंख्य खडीसारखा चित्ताकर्षक झाला. यापूर्वी असे स्वयंप्रकाशित अगणित तेजोगोल अनंतकृष्णाने कधीच अनुभवले नव्हते. ‘कोऽहम?’ पुन्हा प्रश्न घुमला. ते अगणित तेजोगोलही आपणच आहोत; अशी जाणीव अनंतकृष्णांत उमटली. अनंतकृष्णाच्या आतील मोहक, आनंदमयी स्मित पसरले. जणू अनंतकृष्णाचे अंतरंग बाहेर ओसंडून; अनंतकृष्णालाच प्रकाशमान करित होते. पुन्हा आनंदमग्नतेतून प्रश्न उमटला ‘कोऽहम?’ अगणित तेजोगोलातून, अगणित अगणित तेजःकण कृष्णावकाशात उधळले गेले. त्यांचे असंख्य तेजःपुंज तेजोगोलांच्या भोवती आणि हा सारा तेजपसारा अनंतकृष्णांच्या हास्यमग्न मुद्रेभोवती रुंजी घालीत; चक्राकार प्रचलन करू लागला. जणू वृंदावनात श्रीकृष्णांची रासक्रीडा सुरू व्हावी; अनंतपणाने!! अनंतकृष्ण त्या लखलखत्या उर्जस्वल तेजःकणांच्या चक्रनेमी उधळणक्रमात समाधीमग्न झाला अनंतकाळ!!

* * *

काळ होता कुठे? अनंत किंवा मर्यादित असायला; अंधार, प्रकाश, काल अकाल, स्फुरण, विसर्जन, प्रकटन आणि अंतर्धान या अवस्थांच्या पलीकडील अवस्थांतील ही समाधी अवस्था! 'कोऽहम?' प्रश्नाने पुन्हा समाधी विसर्जित होऊन; अनंतकृष्ण नेणिवेतून जाणिवेच्या संवेदनक्षेत अनुभवू लागले. अनंतकृष्णांच्या ठिकाणी तेजःपुंजाचे ते फेरनृत्य पूर्वीपेक्षाही उर्जस्वल, उत्फुल्ल आणि चित्तवेधक होऊन; सुरूच होते. अनंतकृष्णांना ही रासक्रीडा आनंदविभोर करित होती. आनंदमग्न सुहास्य मुद्रेतून पुन्हा प्रश्न घुमला 'कोऽहम?' आणि त्या तेजोचक्राला अधिकच स्फुरण आले. तेजाचा कल्लोळ अनंतकृष्णभर झाला. तेजकणाकणामध्ये पंचविकार प्रकटताहेत अशी जाणीव झाली. हे तेजकणाचे विघटन जलावकाशात परिवर्तीत झाले. अनंतकृष्णच जणू प्रवाहित झाले. जलमय झाले! नारायण झाले! या नारायण अवस्थेत अनंतकृष्णाला आपल्यातून सत्य, प्रेम, करुणा, वात्सल्य, जिह्वाळा असे असंख्य भाव विभ्रम स्फुरत असल्याचे संवेदित होत होते. अनंतकृष्णांची सुहास्य मुद्रा अनंत कारुण्याने भरून भरून गेली.

“हे काय घडतंय? असे का होतंय? हे आहे तरी काय? हेच अनंतकृष्णपण आहे का? हेच अनंतकृष्णांचे असणे आहे का? असे असेल तर यापूर्वी होते तरी कोठे? ते अनंतकृष्णांतून; अनंतकृष्णांच्या महाशून्यावकाशातून प्रकटले का? महाशून्यावकाशात तर काहीच नव्हते! होते म्हणावे; तर मग जाणीव का नव्हती? आता तरी ही जाणीव का होते आहे?” अनंतकृष्णांना पडलेल्या या प्रश्नांना अनंतकृष्णांजवळच उत्तरे नव्हती. अनंतकृष्णावकाशाच्या महाशून्य अवस्थेतून याची उत्तरे मिळतील का; याची जिज्ञासा अनंत तेजःकणांच्या अमोघ उसळणीप्रमाणेच अनंतकृष्णात दाटून होती! 'कोऽहम?' हा प्रश्न पुन्हा पुन्हा ज्वालामुखीसारखा प्रकट होत होता; तरी त्याची झळ, धग अनंतकृष्णांना जाणवत नव्हती. जिज्ञासा शीग गाठीतच होती. नारायण अवस्था अनंतकृष्णभर व्यापली आणि अनंतकृष्णांचे अवघे महाशून्यावकाश जणू नारायणकृष्णस्वरूप झाले!

सर्व नृत्यमग्न रासमंडित तेजःकण एकदम या नारायणमयतेत विघटीत झाले. उरली फक्त नारायण अवस्था! या अवघ्या तेजःकणाचे झाले तरी

काय? अनंतकृष्ण जिज्ञासेने चिंतनमग्न झाले! अनंतकृष्णांची अनंतनारायण अवस्थाही समाधीमग्न झाली. जणू अनंतकृष्णांना सुशुप्ती अवस्थेने ग्रासले. अवघे तेज, अवघे जल, समाधीमग्नतेत हरवले. पुन्हा अनंतकृष्ण, पुन्हा महाशून्य, पुन्हा असंख्य भावगर्भित समाधीमुद्रा, अनंतकृष्णांच्या महाशून्याकारात अनुभूत होऊ लागली. अनंतकृष्णांचा अनंत प्रवास सुरू होता. का, कसे, कोठून? पुन्हा शब्द उमटले 'कोऽहम?' समाधीमग्नता विचलित झाली आणि अहो आश्चर्यम्! अथांग अनंत कृष्णनारायणातून तेजोगोल पुन्हा उसळून बाहेर पडू लागले. एकाचवेळी असंख्यपणाने. एवघे अनंतकृष्णावकाश उजळून निघाले. या जलमयतेत हे तेजोगोल विघटीत होते की लपून होते? अनंतकृष्णांना पडलेला प्रश्न. लोपले तरी का? अनंतकृष्णांच्या नारायण अवस्थेतून ते प्रश्न उसळून तरी का येत आहेत?

वेगळीच अपूर्व अनुभूती अनंतकृष्णांना येत होती. अनंतकृष्णांच्या जलमय, नारायणस्वरूपाबरोबरच अपार उर्जायुक्त तेजःकण अनंतात प्रकाशमान होऊन; जलमय अनंतकृष्णांत प्रतिबिंबित होत होते. एवढे की तेजःकण कोणते आणि जल कोणते हेच कळत नव्हते. जलावकाशाला भेदून प्रकाशमान होताच, झगझगीत शुभ्रतेतून, झळाळत जाणारे, असंख्य रंग जलावकाशाशी जणू संग करित होते. अनंतकृष्णांना याची जाणीव आनंदमग्न करणारी होती. 'तेजही मीच आणि जलही मीच!' ही संवेदनाच आनंदमग्नतेत अनंतकृष्णांना गढवून टाकीत होती.

* * *

या आनंदमग्नतेला जागृत करणारा अनुभव आणखी अतर्क्य होता. त्या स्पर्शाने, त्या हिंदोळ्याने, त्या दोलायमानतेने, त्या सोसाट्याने, त्या झंजावाताने अवघे जलमय अनंतकृष्ण उसळले. सळसळून लाटाळले. जलमयतेत जणू तेजोगोलांचे अतिआवेगयुक्त, उसळते नृत्य सुरू झाले! अनंत प्रश्नमग्न झाले. हे काय होतय? हे आहे तरी काय? हे तेजोगोलांना आणि जलावकाशाला घुसळून, उसळून, भिरभिरवून, त्वेषाने, वेगाने नृत्य करायला भाग पाडते आहे.

हे का घडते आहे? कशासाठी? कोण घडवतंय? हे मीच माझ्यात, की या अनंतकृष्णावकाशा पलीकडील आणखी कोणी? पण मग याची चाहूलही कधीच कशी लागली नाही आणि आताच हे का? प्रकाशपुंज उसळताना आणि जलावकाश व्यापतांनाही ही जाणीव नव्हती?’ उत्सुकता, जिज्ञासा अमर्याद झाली आणि अनंतकृष्णांना आपलाच तर हा संचार नाही ना; याची जाणीव झाली! ‘कोऽहम?’ प्रश्न पुन्हा प्रकटला आणि शब्द उमटले, ‘मारुत!! मारुत!!’ वायवी जाणिवेने अवघे अनंतकृष्ण दोलायमान झाले होते. या वायवी प्रचलनावर आरूढ होऊन अनंतकृष्ण आत्ममग्नतेने अनुभव घेऊ लागले. मुद्रेवर स्मित पसरले. आनंदविभोरता द्विगुणित झाली. तेज, आप, वायू यांच्या जाणिवेने अनंतकृष्ण गभीरतेत गढून गेले.

* * *

(१०)

तेजोगोलांनी आपल्या प्रखरतेने अग्रीतांडव मांडले. मरुतांनी आपल्या भीषण झंझावण्याने रुद्र वादळ मांडले. जलावकाशात अवकाशव्यापी लाटा उसळल्या. जणू तेजोगोलांना गिळंकृत करण्याची स्पर्धा लाटांमध्ये लागली असावी. अनंतकृष्णांच्या अंतरंगात शिवतांडव सुरू झाले. शिवस्पर्शाचा अनुभव तेज, मरुत, पय सर्वांनाच अनुभूत होत होता. शिवतांडव लीला अनंतकृष्णांत टीपेला जाऊन पोचली. शब्दब्रह्मांतून विक्राळ भयंकर ध्वनी उमटू लागले. अनंतकृष्णावकाशात चाललेल्या या तांडवाने अनंतकृष्णही भयभीत झाले!!

‘हे माझे अस्तित्व; की अथांग अनंत निरामय निरागसत्व हे माझे अस्तित्व? मीच विक्राळ, विराट, की मीच सौम्य, शांत आणि निरागसही!’ पुन्हा संभ्रम, पुन्हा उत्सुकता, उत्कंठा, जिज्ञासा स्वतःला स्वतःत अनुभवण्याची. पुन्हा अनंतकृष्णावकाशात शब्द घुमले, ‘कोऽहम!’ अनंतकृष्णांना आपल्यात काही विकार होत असल्याची अनुभूती होत होती. अनंतकृष्णावकाशात सत्य, शिव, आनंदमयतेने एकवटून; अनंत ब्रह्मांडामध्ये अनंतकृष्ण, अनंत शिवस्वरूप होऊन प्रकट होत होते. अवघे अनंतकृष्णावकाश आपल्यातच

असंख्य तेजोराशींचा अतर्क्य अनुभव घेत होते. प्रत्येक तेजोराशी लोकरूपात शिवस्थाणू होऊन स्वतःभोवती आणि अनंतकृष्णावकाशात महाशिवांच्या भोवती धिरट्या घालत, स्वतःला नियमित करित होती. तेजोराशींना भूमीच्या जडत्वाचा अनुभव येत होता! अनंतकृष्णांना हा अनुभव विलक्षण वाटला. अवघे अनंतावकाश व्यापले. तेजोराशींच्या तेज मरुत जल आणि भूमीसह चक्रांकित प्रचलनासह, पृथक अस्तित्वाने; अनंतकृष्णावकाशाला, आपल्या अतिव्यापक अस्तित्व रूपाचा अनुभव येत होता. अवकाशाचे स्वतंत्र अस्तित्व, अलिप्त अस्तित्व, तेजोराशींभोवतीच्या आभास्वरूप आकाशांनाही आपल्यात सामावून; अलिप्त असण्याची जाणीव अनंतकृष्णांना होत होती. अनंतात असंख्य तेजोराशी मोठ्या दिमाखदारपणाने आपले ब्रह्मांडस्वरूप शिवास्पदतेने अर्थात सत्य, शिव आणि आनंदतेने प्रकटवीत होते. तेजोराशींचे असंख्य पुंज अनंतकृष्णात सामावलेले; तरी अनंतकृष्णातूनच प्रकटलेले आणि स्वतःच्या स्वतंत्रतेचे दर्शन घडविणारे, चैतन्यमयी! भासमान झाले.

अनंतकृष्णांना पुन्हा प्रश्न पडला ‘कोऽहम?’ ‘या पृथक पृथक तेजोराशीरूपी मी; की त्यातील प्रत्येक तेजःकण मी? या अवघ्या तेजोराशी मी की त्या प्रत्येक तेजोराशीतील तेज, मरुत, जल, भूमी, आणि भोवतीचे आभास्वरूप आकाश मी? की या सर्व तेजोराशी एकटून मी? की तेथे मी नाहीच? सत्य काय? हे सर्व अनुभवतांना माझ्याच चित्तरूपाची जाणीव तरी मला का होते आहे? हे चिद्रूप या अनंतात अनंतभर प्रकटलेल्या प्रत्येक तेजःकणातदेखील मला अनुभूत होते आहे. माझे अस्तित्व तरी कोणते? कोऽहम?’

‘आं! हा कोण मीच मी असल्याचे निक्षून सांगत; माझी अवस्था वर्णन करतो आहे. स्वतःला कृष्ण म्हणविणारा हा मी; की तो मी नव्हेच! पाहूया तरी तो काय व्याख्यान करतो ते.’

कुरुक्षेत्रावर, शंक्ति अर्जुनाला भगवान श्रीकृष्ण कैवल्य्याचा, राजविद्या राजगुह्य योग, समजावून सांगत होते. परमात्मा अथवा चिदात्मा निखळ निर्गुण, निराकार केवळ आणि अलिप्त आहे तरी तोच सर्व अस्तित्वाचे कारण व कार्य असूनही; तो तटस्थ आहे. हे त्याचे असणे, स्वतः परमात्मस्वरूप श्रीकृष्ण अर्जुनाला सांगत होते. अनंत व्याख्यान लक्षपूर्वक ऐकू लागले. श्री भगवान म्हणाले-

‘‘मया ततमिदं सर्वं जगदव्यक्तमूर्तिना ।

मत्स्थानि सर्वभूतानि न चाहं तेष्ववस्थितः ॥
 न च मस्थानि भूतानि पश्य मे योगमैश्वरम् ।
 भूतभृन्न च भूतस्थो ममात्मा भूतभावनः ॥
 यथाकाशस्थितो नित्यं वायुः सर्वत्रगो महान् ।
 तथा सर्वाणि भूतानि मत्स्थानीत्युपधारय ॥
 सर्वभूतानि कौन्तेय प्रकृतिं यान्ति मामिकाम् ।
 कल्पक्षये पुनस्तानि कल्पादौ विसृजाम्यहम् ॥
 प्रकृतिं स्वामवष्टभ्य विसृज्यामि पुनः पुनः ।
 भूतग्राममिमं कृत्स्नमवशं प्रकृतेर्वशात् ॥'

श्रीकृष्ण सांगत होते; “मी माझ्या अव्यक्त रूपाने हे सर्व विश्व व्यापले आहे. माझ्या ठिकाणी सर्व भूते आहेत पण मी त्यांच्या ठिकाणी नाही. असे असूनही मीच सर्व भूतांना धारण केले आहे. तरीसुद्धा मी त्यांच्यात नाही. वायूने अवघे विश्व व्यापावे तसे सर्व भूतांना मी व्यापून असतो. कल्पांती सर्व माझ्यात सामावतात व पुन्हा दुसऱ्या कल्पात मीच त्यांना निर्माण करतो. ही प्रकृती निर्माण करणे हा माझा स्वभाव आहे. त्यामुळे हे नित्य निर्माण देखील स्वभाव आहे.” व्याख्यान ऐकून अनंत चिंतनमग्न झाले. “म्हणजे हा स्वतः मीच आहे असे म्हणून; माझ्या स्वभावाचे हे वर्णन करतो आहे. खरेच हा सांगणारा मीच आहे का? माझ्याच स्वभावाचे हे वर्णन आहे का? असे आहे; तर मीच मला का बरे थांबवू शकत नाही? की स्वभावतःच सर्व सत्तात्मक आहे? स्वभावाला औषध नाही म्हणतात हे खरे आहे का? पण मी जर अनंतकृष्ण आहे; तर माझ्यात हा स्वभावच कसा बरे निर्माण झाला? हा स्वभाव हेच माझे अस्तित्व आहे का? कल्पाकल्पात हेच घडत राहणार हेच सत्य आहे का? पाहूया तरी ह्याच कल्पातील कलियुगात माझाच स्वभाव मला कसा जाणवतो तो? हा कृष्ण सांगतो आहे तसाच आहे काय? त्या ज्ञाननाथाने तर ह्याच कृष्णाचे बोलणे तंतोतंत स्वीकारून तो स्वभाव मान्य केलेला दिसतो.”

“आं! अरे, त्याचे हे वेल्हाळ वक्तव्य मला एकावेसेच वाटते आहे. हाच माझा यथार्थ स्वभाव आहे का? खरेच कोऽहम्? ही भूमी, तेजोगोल, वायू, हे जल आणि यांना कक्षा बंद करणारी आभा किंवा आकाश ही पंचभूते प्रत्येक ब्रह्मांडात माझ्यातून निष्पन्न झाली. मीच ही पंचभूते असूनही

मी त्यांपासून मुक्त आहे. ती माझ्यातच आहेत. मी त्यांना व्यापून आहे तरी मी त्यांच्यात नाही; मात्र त्यांचे कारण मीच आहे; असाच माझा स्वभाव सतत प्रकट होत आहे का? अशा असंख्य ब्रह्मांडांचा मी जनिता, भोगिता, धाता असूनही मी मुक्त, केवळ असेल; तर केवळ माझ्यातील हा स्वभाव सर्वसत्ताधीश आहे का? स्वभाव आणि मी भिन्न आहे; की स्वभाव हेच माझे अस्तित्व आहे? पण तसे असेल; तर माझा स्वभाव मलाच आकळत कसा नाही? कां मी स्वभावाधीन आहे? स्वभावाचे मी कारण आहे; की स्वभाव माझ्या अस्तित्वाचे कारण आहे? हे काहीच नसेल; तर मग ही ब्रह्मांडातील पंचभौतिक लीला; हा कोणी वक्तव्य करतो आहे; तशी कोणाची आहे? तो तर ती माझीच लीला आहे, असे सांगतो आहे. हा मी कोण? मी असेल तर; अनंत केवलकृष्ण कसा असेल? मी नसेल तर ही प्रकृती तरी कशी असेल? या माझ्या अथांग अनंतकृष्णरूपाचे विघटन आणि संघटन ह्या गोष्टी शून्यच असतील का? हा ज्ञाननाथ काही विवेचन करित आहे हे माझेच तर यथार्थ वर्णन आहे! या कल्पातील अंतिम युगातही ज्ञाननाथ निश्चयाने, विश्वासाने आणि आत्मवृत्तीने सांगते आहे -

“तैसी इये निर्मळे माझां स्वरूपीं । जो भूतभावना आरोपी ।
 तयासी तयाचां संकल्पीं । भूता भासू असे ॥
 तोचि कल्पिती प्रकृती पुरे । तरि भूताभासु आधींच सरे ।
 मग स्वरूप उरे एकसरें । निखळ माझे ॥”

हां, आता याने अगदी स्पष्टच कथन केले की; भूत सृष्टी हा केवळ भासभाव आहे. एव्हवी मी निखळच आहे. हा भासभाव निर्माण करणे हा माझा स्वभाव आहे का? जर माझा काही स्वभाव असेल आणि त्यातून असा भासमान विकार घडत असेल; तर मग मी शून्य कसा? हा विकार म्हणजे मी? की अविकारी, स्वभावरहित वा स्वभावापलीकडील, मी सत्य? या ब्रह्मांडातील ज्ञानी म्हणविणाऱ्या ऋषींनी माझे वर्णन तर, ‘नेति, नेति, नेति इति ब्रह्म’ असे केले आहे! म्हणजे नेति ही व्याख्या माझी; की या भासमान ब्रह्मांडाची? का ब्रह्मांडाच्या भासमानेतील ही पंचमहाभूते म्हणजे मी नाही? हा माझा स्वभाव तरी मी आहे का? तर तो स्वभाव म्हणजेही मी नाही; या अनंतकृष्णांचे अस्तित्व तरी मी आहे का? तेही मी नाहीच? या सर्व गोष्टी तर भासमान होतात आणि मनाला असलेपणाची साक्ष देतात याच्यापलीकडे काय आहे?

मात्र तेच सत्य का? किती चैतन्यमयी सर्व; स्फुरक, तारक, धारक असे ते आहे. केव्हाही लीला मी उपभोगतो आहे! हेच का सत्य? केव्हाही आनंदप्रद आहे ही जाणीव! म्हणजे अनंतकृष्णरूपातच ही सत्चित्आनंदमय जाणीव सामावली आहे का? त्यातूनच निष्पन्न ही अनंत ब्रह्मांडे आणि त्यातील ही पंचमहाभूते, ही तेव्हाहीच सत्चित्आनंद स्वरूपाची लीला नव्हे का? म्हणजे ही लीलाही सत्चित्दानंदस्वरूपच म्हणावी लागेल? ही भासमानता ही आनंदमय आणि अभासमानतही आनंदमयच नव्हे का? तरीसुद्धा माझा मलाच प्रश्न पडतो; स्वभाव हे माझे रूप; की पंचभौतिक कल्पलीला हे माझे रूप? विघटनात्मक प्रकटन, प्रचलन; संघटनात्मक समावेशन आणि पुन्हा पुन्हा नव्या कल्पांत प्रकटन; हा चक्रनेमीक्रम हेच माझे रूप? ज्ञान तर म्हणते; अनंत निर्गुण निराकार कैवल्य आहे. का ज्ञान हेच माझे खरे सत्यचैतन्यमयी आनंदमय स्वरूप आहे? कोऽहम?”

* * *

(११)

पैसाच्या खांबाशी विराजमान श्री ज्ञाननाथांच्या मुखातून व्याख्यान अमृतवर्षाव करित होते.

“तोचि जाणिवेचा उदयो जरी होये । तरी मुदळ वैदु मीचि आहे ।
आणि तो विधानातें जया विये । तो ऋतुही मीचि ॥
मग तया कर्मापासूनि बरवा । जो सांगोपांगु आघवा ।
यजु प्रकटें पांडवा । तो ही मी गा ॥
स्वाहा मी स्वधा । सोमादि औषधी विविधा ।
आज्य मी समिधा । मंत्रु मी हवि ॥
होता मी हवन कीजे । तेथ अग्नि तो स्वरूप माझें ।
आणि हुतक वस्तु जें जें । तेंहि मीचि ॥
पैंजयाचेनि अंगसंगें । इये प्रकृतीस्तव अष्टांगे ।
जन्म पाविजत असे जगें । तो पिता मी गा ॥
अर्धनारीनटेश्वरीं । जो पुरुष तोचि नारी ।

तेविं मी चराचरीं । माताही होय ॥
आणि जाहाले जग जेथ राहे । जेणें जित वाढत आहे ।
तें मीचि वाचूनि नोहे । आन निरुतें ॥
इयें प्रकृतिपुरुषें दोन्ही । उपजलीं जयाचिया अमनमनीं ।
तो पितामह त्रिभुवनीं । विश्वाचा मी ॥

आणि आघवेयां जाणणेयांचिया वाटा । जया गांवा येती गा
सुभटा ।
जें वेदांचिया चोहाटां । वेद्य जें म्हणजे ॥
जेथ नानामतां बुझावणी जाहली । एकमेकां शास्त्रांचीं अनोळखी
फिटली ।
चुकलीं ज्ञानें जेथ मिळों आलीं । जें पवित्र म्हणजे ॥
पै ब्रह्मबीजा जाहला अंकुरु । घोषध्वनी नादाकारू ।
तयांचे गा भुवन जो उँकारू । तोही मी गा ॥
जया उँकाराचिया कुशी । अक्षरें होती अउमकारेंसी ।
जियें उपजत वेदेंसीं उठलीं तिन्हीं ॥
म्हणोनि ऋग्यजुःसामु । हे तीन्हीं म्हणे मी आत्मरामु ।
एवं मीचि कुलक्रमु । शब्दब्रह्माचा ॥”

ज्ञाननाथ कृष्णमुखीचे व्याख्यान स्पष्ट करतांना; जणू ते स्वतःच कृष्णस्वरूप झाले होते आणि त्याही वर ते स्वतःच जणू अनंतकृष्णस्वरूप होऊन बोलत होते.

अनंतकृष्णाला आपणच बोलत आहोत अशी संवेदना होत होती. ज्ञान प्रकट झाले होते. ते ज्ञान स्वस्वरूपाला जाणीव भरीत होते. ते ज्ञान बोलू लागले. “ऋतू, यज्ञ, स्वधा, औषध, मंत्र, घृत, अग्नी आणि हवन ही सर्वच रूपे माझीच आहेत.” “एव्हढेच काय विश्वाचा पिता, माता, पोषक, ओझेवाही मीच आहे. माझे साध्यही मीच आहे. पवित्र करणारा ओंकार व त्यातून निष्पन्न वेद हेही मीच आहे.” व्याख्यान ऐकून अनंतकृष्ण चिंतनमग्न झाले, “ज्ञानाचे हे भाष्य मला थेट माझ्याच अंतःकरणात खोल खोल डूब घेऊन; उसळून येते आहे असे वाटते. ज्ञानबीजाला अर्थात आदिबीजाला अंकुर फुटले आणि अऊमकार उँ स्वरूप शब्दब्रह्म प्रकटले; तेही आपणच आहोत”

यांचे भान अनंतांना येऊ लागले. या व्याख्यानाने आपण ज्ञानस्वरूप सगुण साकार असे उँकार रूप धारण केले आहे; याची जाणीव होत गेली.

नेणीवेची, प्रकृतीची, भासभावना नाहीशी झाली आणि भेदरहित संवेदना प्रकट होऊन; अनंतकृष्णांना आपणच आपणाला अनुभवीत आहोत; हे स्पष्ट जाणवू लागले. आपणच अनंत, अथांग, कृष्ण, अहंशोद्भूत उँकार ध्वनीमंडळाच्या शब्दांसह चैतन्यधारान्विततेने असंख्य रूपात प्रकटल्याची जाणीव होत होती. अनंत लक्षवेधकतेने व्याख्यान जाणिवेच्या कक्षेत आणीत होते. अनंत ब्रह्मांडव्यापक, अथांग अनंत, अनंतकृष्णावकाश आपल्या विकारानुकरांचा संमोहक अनुभव घेत होते तरी प्रश्न उमटलाच, ‘कोऽहम्?’

* * *

(१२)

अनंतकृष्णांत सत् चैतन्यधारा स्फुरली आणि आनंदांकुरात प्रश्न उमटला ‘कोऽहम्?’ आणि क्षणाचाही विलंब न होता एकाक्षर शब्दब्रह्मातून शब्द घुमले “अहं ब्रह्मास्मि!” “मीच मीच तो, ब्रह्मांडात अनंत आकारात विकारित होणारा ब्रह्म! मी प्रसवा! मी अर्धनारीयुता नटेश्वर! मीच नारी, मीच नर, मीच नीर, चराचराला व्यापणारे! माझ्यातून निष्पन्न जलचर, भूचर, खेचर, उद्भिज, स्वेदज, अंडज, जारज! मीच यज्ञ, मीच पर्जन्य, मीच अन्न, मीच भूतमात्र, अवघा मीच! माझ्यातून चर आणि अचरही. डोंगर, दऱ्या, पर्वत, माती, कणकण अवघा चैतन्यमयी मीच! हे ब्रह्मांड व्यापून अनंतकृष्ण, महाशून्य परिपूर्णत्वात सामावलेला; तरी उसळणारा, प्रकट होणारा, विघटीत होऊन; अनंत रूपाने ब्रह्मांडात विचरणारा मी! मीच शिव, सत्य चैतन्यधारामयी स्पर्शकर, दृश्यकर, भोगरत अवघ्या सृष्टीचा! मीच विष्णू अवघ्या ब्रह्मांडाला जीवविणारा, सांभाळणारा नारायण! मीच प्रलयकारी विघटक, विलयक रुद्र या ब्रह्मांडाचा! सारी माझीच रूपे अनंतकृष्णातून; महाशून्याकार पूर्णत्वात!”

“म्हणजे मीच ब्रह्मांड झालो आणि ब्रह्मांडातील रूपातही मीच प्रकटलो! मग तरी मलाच ह्या सर्वांची संवेदना कशी होते; की मी सुशुप्ति हे सारे स्वप्नवत अनुभवत आहे? जर स्वप्न अनुभव असेल; तर स्वप्न तरी भ्रामक

कसे म्हणावे? म्हणजे स्वप्न हेही सत्य; तर सत्य हे स्वप्न का असू नये? स्वप्न ही माझ्याच स्फुरणाची लीला असेल; तर सुशुप्तीतील स्वप्नावस्थाही सत्य आणि जागृतीतील संवेदनाही सत्यच!”

“म्हणजे, हे ब्रह्मस्वरूप अंड स्वरूपात स्थित झाले तेही माझे रूप! त्यातील जन्म, जीवन आणि जन्मांतर हे ही माझेच घडते? हे प्रचलन होते तरी का? आणि कसे? मीच ब्रह्म होऊन प्रजारूप प्रसवतो! मीच लोकपती, पृथ्वीपती, विष्णुरूपात जीवन सांभाळतो. जन्मांतरासाठी मीच प्रलयंकर शिव होतो!”

“यातील प्रथम काय? की, हे सारेच एकाच वेळी? त्रिविधतेने? यातील प्रथम, द्वितीय, तृतीय नाहीच! त्रिविध त्रिशंकूसारखे कैवल्यरूप किती विलोभनीय आहे? हेच सत्य शिव आणि आनंदमय! तरी मी केवळ कसा? तरी मी निर्गुण निराकार कसा? की ‘सगुणनिर्गुण एकच अनंत!’ हेच माझे स्वरूप?”

* * *

(१३)

‘कोऽहम्?’ चैतन्यमयी कैवल्याला पुन्हा उसळण घडले. क्षणात उँकारातून शब्द स्फुरले, “शिवोहम् शिवोहम्” “अखिल ब्रह्मांडातला मीच आहे प्रथम अस्तित्व! या ब्रह्मांडाचा संसार करण्याचं स्फुरण झालेला! साक्षात चैतन्यमयी, शक्तीमान; अग्नी, वायु, आकाश, पाणी आणि स्थाणु यांचा धात्रा! ही सर्व भूते माझीच ऐंद्रिय संपत्ती, शक्ती, चेतना, प्रवाह आणि प्रचलनसुद्धा. या ब्रह्मांडाचा मी स्वामी! या ब्रह्मांडातील पंचत्वाचं अस्तित्व आणि विलयही माझ्यातच!”

“जलाची अथांगता, घुसळण, लाटा, प्रवाह, मेघ आणि तेजाचे विद्युत नृत्यही मीच! मीच वायूचे तांडव, वाहकता, उन्मुलकता, प्रसन्नता, स्पर्शता आणि रोमांचितताही! मीच जलातील जीवनात सत्व होऊन प्रकटणारी तेजस्वीता, तेजोगोलातील प्रखरता, दाहकता, अनळता, ज्वालोग्राहकता आणि चैतन्यमयताही! मीच जल, वायू, तेज यांचा अवकाशाश्रयदाता!

आभा मीच! मीच आकाश! मीच अवकाशातील धगधगता तेजोमयी नेत्र! क्षीतिजापासून क्षीतिजापर्यंत मीच मला धारण करून; स्थाणू स्वरूप भूमी होऊन विराजमान! तेज, पर्जन्य भरून आणि पृथ्वी माझ्यात सामावून प्रकटता! मीच स्वामी, मीच जनिता, मीच प्रसविता आणि मीच कारण या पंचत्वाच्या अस्तित्वाचा. तरी मी समत्वासह समाधीमग्न! समाधीमग्नतेत या ब्रह्मांडातील लीला अनुभवता! ही लीला ही मीच आणि तिची नाळही मीच! मीच पुरुष आणि मीच प्रकृती! मीच शिव आणि शिवाही मीच! मीच शिवशिवा म्हणून विघटीत आणि मीच शिवशिवा म्हणून संघटीत! अवकाशात ब्रह्मांडाचा सारीपाट मांडून लीला खेळणारा! मीच शिव आणि मीच पार्वती. अर्धनारी नटेश्वर! मीच पूर्णत्वाची चित्तचैतन्यमय ज्ञानधारा आणि मीच त्या ज्ञानाची क्रीडारूप मायाही! नर्तन, वादन, गायन, प्रजनन, पालन, लालन, प्रचलन, विचलन, विघटन, संघटन आणि विलयनही मीच! मीच शिवा, मीच विद्या, मीच माता आणि मीच प्रिया! मीच ज्ञान, मीच प्रेम, मीच पिता, मीच तारक, मीच मारक, मीच धारक, या शिवेचा शिव! ब्रह्मांड स्वामी! माझ्यातून विष्णू आणि लक्ष्मी आणि माझ्यातूनच ब्रह्म आणि माया! ब्रह्ममायेचा प्रपंच पसारही मीच आणि त्या पसाऱ्याच्या धात्रा, त्राता आणि शिवरूपापर्यंत पोचविणारा, वैकुंठ स्वामी मीच! मीच शिव, मीच विष्णू आणि विष्णूप्रसूत ब्रह्मही मीच! मीच ब्रह्मांड! शिवोऽहम् शिवोऽहम्!”

“म्हणजे, मीच शिव होऊन ब्रह्मांड लीलाधर! तेथेही मी आणि येथे अनंतकृष्णही मीच! अनंत ब्रह्मांडाचे अस्तित्वही असेच शिवस्वरूप आहे? की मीच असंख्य ब्रह्मांडांप्रमाणे असंख्य शिव झालो! शिवांच्या अवघ्या अस्तित्वाचे रूपही मीच झालो! पण येथे या एकल शिवाचे भाष्य मला जाणवत आहे. अनंतकृष्णावकाशातील असंख्य शिवांचे काय? आं! हे काय? काय ऐकतो आहे मी? अनंतकृष्णभरातून असंख्य शिवांचा एकात्म ध्वनी अनंतकृष्णभर! शिवोऽहम्! शिवोऽहम्! म्हणजे मीच अनंत? आणि मीच अनंतातील असंख्य कृष्ण!”

* * *

“ही संवेदना तरी काय? पुन्हा पुन्हा तोच प्रश्न? अनंतपणाने? ‘कोऽहम्?’ ‘तत्त्वमसि’ ‘कृष्णोऽहम्!’ ‘मी विष्णू! नारायण मी! धात्रा लोक विधात्रा! कर्म मी, धर्म मी, पुरुषार्थ मी, प्रपंच मी, ज्ञान मी, विज्ञान मी! मी सूर्य, मी गणनायक, मी पालक लोकीचा! मीच लक्ष्मी, ऐश्वर्यमयी, भाग्य मी प्रपंचाचे! मीच विष्णू, मी लक्ष्मी, नर नारी मी, नारायण मी! अर्धनारी मोहिनी महालया मी! मी मोह, मी ईर्ष्या, मी शास्त्र, मी शस्त्र! मीच दाता, मीच कर्ता, भोक्ताही मी, दुःख मी, सुखही प्रपंचाचे! तारण मी, हरण मी! पाप मी, पुण्यही मी! तरी ना लिप्त मी लौकिकाचा! शिवोऽहम्! ब्रह्मोऽस्मी!, मीच पूर्ण कैवल्यही! शिवशरण मी, लीलाधर मी, कृष्ण मी, मित्र मी, दास मी, मी शिवाचा भक्त मी! मीच माझा भक्त! संघर्ष मी, युद्ध मी, जय पराजयही मीच मी! मीच स्वामी नश्वराचा, मीच भोक्ता शिवत्वाचा! मीच स्पर्श परतत्वाचा! अनादि मी अनंत मी! ब्रह्मापासून ब्रह्मापर्यंत, शिवापासून शिवापर्यंत मी ब्रह्मांड स्वामी! मीच राधा! कृष्ण मी! मी केवळ अनंत!”

“ हे सारे कसे अनाकलनीय तरी संवेदित तरी स्फुरक, स्पर्शकारक, सत्चिदानंदस्वरूप! हेच का माझे अस्तित्व? मी महाशून्य, सच्चिदानंद, अनंतकृष्ण कसा? अनंत ब्रह्मांडात असाच मी व्यापून आहे असेच संवेदित होत आहे? म्हणजे मी गुणात्मक आहे, साकार आहे! तरी या अवघ्या ब्रह्मांडात मी नाहीच असे का जाणवते आहे? मग हे शिव, विष्णू, ब्रह्मस्वरूप त्रिविध अस्तित्व कोठून आले? त्यातही शिवशक्ती, ब्रह्ममाया, विष्णूलक्ष्मी हे द्वित्त कसे? मीच माझ्यात हे द्वित्त पाहात नाही ना? मीच या ब्रह्मांडात शिव विष्णू ब्रह्म आणि मीच शिवा, माया आणि लक्ष्मी आहे; हे तरी कसे? ही द्विधावस्था केवळ आभास; की ब्रह्मांडातील स्वरूप वास्तव? ब्रह्मांडी प्रचलनाची लीला तरी कशासाठी? की तेही माझे स्वरूप स्वभाव? असंख्य प्रश्न! प्रश्नांचे मोहळ, उठलेल्या अवस्थेतील डंख करत, माशांच्या मोहळासारखे! तरी मधाळ! माझे सत्य, माझे चैतन्य आणि माझाच आनंदभाव स्पर्शविणारे, माझे मलाच! एवढे असून हे काहीच नाही? मी एकलाच? एकलाच की शून्य? तरी संवेद्य! अनंतकृष्ण अनंतकृष्ण! परिपूर्ण! या एकाच ब्रह्मांडापुरता की असंख्य ब्रह्मांडातही असाच त्रिविध द्वित्त स्वरूप! शिव, विष्णू, ब्रह्म, महामाया,

महालक्ष्मी, महासरस्वतीरूप! अरे, पण ही सर्व नावे तरी कोठून आली? नावे उठताहेत, तरंग उठावेत तसे हे कसे? आं! अति मधुर ध्वनी या प्रश्नांतून का बरे प्रकट होत आहे ॐऽ, ॐऽ, ॐऽ? हीच पूर्णत्वाची चैतन्यधारा?”

* * *

(१५)

सनक, सनंदन, सनत, सनातन, नारद आणि अगस्त्यांसह, सप्तऋषींशी संवाद करित होते. सृष्टीतील शक्तींच्या व्यवस्थापनाविषयीचा खल सुरू होता. इंद्रमरुतांना नियमित करून ऋतुचक्र निर्मितीचे कार्य अगस्त्यांकडे सोपविले होते. सप्तऋषींकडे लोकजीवनाचे समग्र व्यवस्थापन सोपविले होते. मरिची पुत्र कश्यपांकडे प्रथम गोत्रनिष्पत्तीचे कार्य सोपविले होते. कश्यपांतून निष्पन्न त्रिविध शक्तीस्वरूप कन्यांचे विवाह ऋषींशी साधून; देव, दानव आणि मानव आदी योनी निर्माण केल्या होत्या. ऋषीलोकांचे विचारमंथन अनुभूत होत, परब्रह्मस्वरूप अनंतकृष्णांमध्ये विचलन झाले. चैतन्यधारेची संवेदना ॐकार शब्दाने प्रकटली. ॐकार प्रकटनाने, अनंतकृष्णांच्या अनंत अवकाशात अनेकानेक प्रश्नांची कारंजी उसळली. “ही कोणती अस्तित्वे, अनंत ब्रह्मांडांमध्ये चैतन्यधारा स्फुरित, पंचतत्त्वांवर अधिकार स्थापित आहेत? ही अस्तित्वे माझ्यातूनच निष्पन्न आहेत; की मीच त्यांच्या रूपात प्रकटलो आहे? मग स्वतंत्रपणाने या ब्रह्मांडातील चराचराचे, उत्पत्ती, स्थिती आणि लयाचे निर्णय, हे का घेत आहेत? ही पंचतत्त्वे त्यांच्या कल्पकारतेचा अनुसार का करित आहेत? यांनी हे यज्ञपुरुष का बरे आखले आहेत? अनंतकृष्ण महाशून्यकाशात तर यातील काहीच नाही? अरे, पण हे सर्व तर अनंतावकाशातच संचारस्थित दिसतात! हे तरी कसे? माझा यांचा संबंध तरी नेमका कोणता?”

प्रश्नजंजाळात अनंत चिंतनमग्न असतांनाच, एका विभूतिमत्त्वाच्या मुखातून शब्द घुमले, “चिंता करीतो विश्वाची । मी समर्थ स्वामी विश्वाचा । मी नियंता या पंचत्वाचा । मी रामदास; नव्हे मीच राम चैतन्यतत्त्वाचा!” अनंतकृष्ण आणखीच कुतुहलाने चिंतन विचलनातून प्रश्नांच्या मोहळात गुंतले. “अरे, हा तर एकटा पुरुष स्वतःला समर्थ समजतो आहे! मग मी तरी कोण आहे?

की हा आणि मी, त्याचे रूप? म्हणजे या ब्रह्मांडातील सर्वसत्ताधीश ही तत्त्वे आहेत तरी कोण? मी सत्य की हे विचार मंथनास बसलेले सभास्थित ऋषी म्हणविणारे सत्य? मी सत्य की हा समर्थ म्हणविणारा सत्य? मग, यांनी पंचत्वाला व्यवस्थापित करावे; तर पंचतत्त्व म्हणजे त्यांच्या नियंत्रणातील तत्त्वे की काय? मीच पंचतत्त्व म्हणून मला अनुभूत झालेला अनुभव वृथा होता की काय? हे जर सारं ही तत्त्वेच करित असतील; तर मलाच हे सारं का जाणवत आहे?” अनंतकृष्णावकाशात अनंत प्रश्न तरंग प्रकट होतं, विस्तारत गेले! उमटतच, राहिले याच प्रश्नतरंगांच्या केंद्रातून पुन्हा तोच प्रश्न विक्राळ होऊन उमटला ‘कोऽहम’? क्षणात अनंतकृष्णावकाशात कोटी सूर्य प्रकाशावेत तसा ज्ञानप्रकाश प्रकटला. त्या ऋषीवृंदांसह असंख्य समर्थ मुखांतून, अनंत कालाच्या संचितातून शब्द उमटले, ‘सोऽहम!’

अनंतकृष्णांच्या अस्तित्वात रोमांच प्रकटले, “म्हणजे मीच येथे आहे. ते आणि मी दोन नाहीच तर? म्हणजे असंख्य ब्रह्मांडातील प्रत्येक ब्रह्मांडात मीच निर्माता, मीच नियंता आणि मीच भोक्ता आहे तर! अरे, पण मीच जर हे सारे आहे; तर व्यवस्थापनाची आवश्यकताच काय? हा ऋषीलोक तरी का क्रियाशील आहे? हा माझा अहंकार आहे की त्यांचा? मी आणि हे ऋषी तर वेगळे नाहीतच! मी सर्व! मीच का विचार मंथन करित होतो? माझ्यामध्येच त्रिविधतेने सरसावून प्रकटणाऱ्या प्रश्नांप्रमाणे? हे प्रश्न तरी का आणि कसे? कोठून येतात? मलाच पडतात; की या सर्वांना पडतात? की प्रश्न, उत्तरे होऊन व्यवस्था करतात? या प्रश्नसंचाराने अनंतकृष्णावकाशात विचलन होते हे मात्र खरे! मला ते संवेदित होते आहे! मग हे विचलनच या सर्व लोकचे, ऋषींचे, असणे आहे का? की प्रश्नही मीच आणि उत्तरही मीच? मग, हा खेळ तरी का घडतोय? अकारण द्वंद्वाचा अर्थ तरी काय? ब्रह्मांडातील हा खेळ त्रिविधरूपाने अनंतापासून अनंतापर्यंत सुरूच राहणार का? तर अनंतकृष्णांचे कैवल्य ही बहुरूपांतून द्वैतावस्थेत प्रचलन करणार ना! असे असेल; तर अनंतकृष्णांच्या निर्गुण निराकारितेचा अर्थ तरी काय? हे अनेकरूपत्व खरे; की कैवल्य खरे? कैवल्याला ज्ञान म्हणायचे; की कैवल्याची विघटित होऊन प्रकटलेली ही रूपे, याला ज्ञान म्हणायचे? की ज्ञानच विज्ञान होऊन प्रकट झाले आहे? म्हणजे ज्ञानही मी आणि विज्ञानही मीच. हे अकारण द्वंद्व, खरेच खरे आहे का?”

“विज्ञान वास्तव की ज्ञान वास्तव? ज्ञान सत्य की विज्ञान सत्य? की काहीच सत्य नाही? तरी हे असलेपण त्या रूपांनाही दृश्यमान होते आहे हे कसे? म्हणूनच तर ऋषींचा सोऽहम उद्गार उमटला नसेल? ॐ खरेच माझेच अस्तित्व; की मी ॐकाराचे अस्तित्व? ॐकाराचीच ही सर्व ब्रह्मांड अस्तित्वरूपे, की माझी? मग ॐ ध्वनी का बरे प्रकट झाला असावा? ही त्रिदेवासहीत समस्त ऋषी अस्तित्वे ॐकार संज्ञेने मला प्रकट करण्याची शक्ती मानतात. मीच ध्वनीनादाकार आहे? परंतु, अनंतकृष्ण तर निर्गुण निराकार अनंत आणि अथांग आहे! मग, त्यात ध्वनी आणि नाद कंपनी तरी कशी? पण.. पण... हे काय? ‘सोऽहम’ घोषणेने तर ॐकारही ऋषीरूप झाला. समर्थ म्हणून प्रकटला! आणि हे काय? त्रिदेवही ॐकार म्हणूनच प्रकटले! तेही सोऽहम घोषणेतून! म्हणजे, ज्ञानमय अनंतकृष्ण, ॐकार आणि सोऽहम सारे एकच? मीच ज्ञान, मीच ॐकार आणि मीच द्रष्टा, कर्ता आणि भोक्ता! हे आहे; तरी उद्भिज, स्वेदज, अंडज, जारज ह्यांची निष्पत्तीही याच ॐकारातून? म्हणजे या विचारमग्न आणि चिंतनमग्न व्यक्तिमत्त्वांचे असणे, मद्‌रूपच दिसते! मीच का घोषणा करतो आहे, ‘सोऽहम?’ म्हणजे विज्ञानस्वरूप मीच आहे की काय? तरीदेखील हे सप्तर्षी, सनक, सनंदन, सनत, सनातन आणि नारदमुनी, ऋषी अगस्त्यांशी मसलत तरी कसली करताहेत? आणि माझ्या त्रिविधावस्थेचा त्यांच्याशी संबंध तरी कोणता? की हे सर्व मिळूनच अनंतकृष्ण आहे; की यातील प्रत्येक अस्तित्वात अनंतकृष्ण आहे? प्रत्येक रूपात अनंतकृष्ण अंशात्मक आहे; की परिपूर्ण आहे? प्रत्येक अस्तित्व ‘सोऽहम’ घोषणा का करीत आहे? प्रत्येक अस्तित्व विज्ञानरूपात ‘सोऽहम’ची घोषणा देऊन आपणच ज्ञान असल्याचे घोषित करतो आहे?”

“याचा अर्थ प्रत्येक अस्तित्व अगदी बिंदूबिंदू, कणकण, रेणूरेणू, अंशअंश या पृथ्वीचा, पाण्याचा, तेजाचा आणि वायूचाही; आकाश व्यापून ब्रह्मांडात अनंतकृष्ण स्वरूप प्रकटविण्याचा चैतन्यमयी प्रयत्न करीत आहे? असे असेल त्यांचे प्रकटणे, दृश्यमान होणे आणि नाहीसे होणे कसे भासते? की तोही आभास? प्रत्येकच अविनाशी? तरी येथे या प्रत्येक ब्रह्मांडात स्पर्धा, असूया, द्वेष, मत्सर, संघर्ष, विध्वंसकारक आणि विजयकारक क्रीडा तरी का? ‘सोऽहम’ हा माझा अहंकार की या ब्रह्मांडातील प्रत्येक अणूरेणूचा अहंकार? प्रत्येकाला मग माझ्यावरही मात करण्याची, मद्‌रूप होण्याची,

मलाच स्वतःच्या अधिपत्यात ठेवण्याची ईर्ष्या का बरे? वृत्राला ठार करण्यासाठी दधिची अस्थिवज्र झाले; ते तरी का? वृत्र आणि दधिची दोघेही नाश पावले की दोघेही अविनाशी? ब्रह्मांडात नेमके राजा कोण? सत्ताधीश कोण? शास्ता कोण? आणि प्रजारूप कोण? कोण मारक, धारक आणि तारक? प्रत्येकच ‘सोऽहम’ची घोषणा करून; विज्ञानाचा, पंचतत्त्वाचा खेळ खेळण्याचा यत्न करीत आहे! हेच का माझे चैतन्यरूप? असाच का मी? तरी मी कर्ता करविता आणि भोक्ता कसा? मी निर्गुण निराकार आणि सत्य कसा? कोऽहम?”

* * *

(१६)

“ॐ पूर्णमदः पूर्णमिदं पूर्णात्पूर्णमुदच्यते ॥ पूर्णस्य पूर्णमादाय पूर्णवेवावशिष्यते ॥ कोण हे मंत्रोच्चारण करीत आहे? हेच का माझे वर्णन म्हणावे? ॐकार पूर्ण आहे. या पूर्ण असलेल्या पासून जे जे विघटित होते, प्रसवते तेही पूर्णच आहे आणि पूर्णामधून पूर्ण वजा केले तरी उर्वरितही पूर्णच आहे. हे नेमके कसे? एखाद्या अस्तित्वातून काही बाहेर पडले तर ते अस्तित्व कमी नाही का होणार? अनुभव तर पूर्णत्वाचाच येतो आहे! म्हणजे मीच ॐकार आणि ॐकारातून निष्पन्न अनंतब्रह्मांडे, अनंत ब्रह्मांडांच्या ठायी प्रत्येकी असलेली पंचतत्त्वे, त्रिदेव, उद्भिज, स्वेदज, अंडज, जारज, जीव आणि पंचतत्त्वांचा अणूरेणू आणि या सर्वांठायी असलेली चैतन्यधारा; हे ही ॐ रूपच! म्हणजे अन्य नाहीच ! द्वैत नाहीच! तरी द्वैत अनुभूत का होते; की मीच असा द्वैतरूप आहे, अर्धनारीनटेश्वरासारखा? माझे द्वैत सत्य असेल; तर त्यातील एक कोण, दुसरा कोण कसा बरे समजावा? तसे नसेल तर मग ॐ स्वरूपाचे केवलपणतरी कसे? नादाकारू ॐकार तर अ, उ, म उद्गारातून त्रिविध भासमान आहे? म्हणजे या त्रित्री अस्तित्वात, साक्षी कोण, कर्ता कोण आणि भोक्ता कोण? की प्रत्येकच पूर्ण? अ, उ, म त्या त्रियंबकातून एकाक्षर ब्रह्मस्वरूप ॐ हे तरी कसे? यातील साक्षी, कर्ता, भोक्ता हे तिन्हीही असत्य आणि तीहीतून निष्पन्न ॐकार सत्य की ॐकारही असत्य आहे? ही

तीन रूपे सत्य! सोन्याचा कण नि कण पूर्ण सोनेच असावे तसे! म्हणजे, ही सर्व अस्तित्वे मद्‌रूपच नव्हे; मीच की काय? मीच उद्भिज, मीच स्वेदज, मीच अंडज आणि मीच जारज आहे का? त्यातील मीच बीज, मीच जमीन, मीच पाणी, मीच वायू, मीच तेज, मीच स्वसंवेद्य चैतन्य? मीच निमार्ता आणि मीच अपत्य, त्या अपत्यातील पंचतत्त्वेही मीच? आणि मीच अंड आणि मीच अंड्यातील जीव? मीच जीवातील चैतन्यही? मीच नर, मीच मादी, मीच संभोग क्रिया, मीच शोण आणि मीच शुक्र; मीच जार आणि मीच जीवही! मीच जीवातील चैतन्य?”

“असेच सारे आहे; तर मग या सर्व ब्रह्मांडातील हे पृथक विचलन, चलन, घडण, मोडण, विघटन, संघटन, प्रकटन, विलयन आणि या सर्वांतील जीवव्यवहाराचा आहार, निद्रा, भय आणि मैथून यासाठीचा संघर्षोद्रेक तरी वेगळा कसा असेल? अरे, म्हणजे हा व्यवहार या व्यवहारातील प्रत्येक बारीकनिरिक चलनही पूर्ण म्हणायचे की काय? सारे पूर्णच असेल तर पूर्णत्वासाठीची धडपड कशासाठी? अखंड अभ्यास, तपश्चर्या, पूर्णत्वासाठी का बरे? ह्यातील प्रत्येक घटक पूर्णच आहे; तर मग प्रत्येक घटकाची स्वतःच्या अस्तित्वासाठी दुसऱ्यावर मात का? ‘जीवो जीवस्य जीवनम्’ असा पूर्णत्वासाठीचा व्यवहार तरी का निष्पन्न झाला? प्रत्येक अवस्था जर पूर्ण असेल; तर गर्भ पूर्ण, अपत्य पूर्ण, बालक पूर्ण, अरुण पूर्ण, तरुण पूर्ण, प्रौढ पूर्ण, वृद्ध पूर्ण आणि शवही पूर्णच! स्त्री ही पूर्ण आणि पुरुषही पूर्णच म्हणावे लागेल! ह्या विविध अवस्था तरी का? त्यांच्या पूर्णत्वाचा अर्थ तरी काय?

या सर्व अवस्था पूर्ण असतील; तर यात मी नाही आणि ह्या माझ्यात नाहीत; असे तरी कसे म्हणावे? मी स्वतंत्र नाही असे तरी कसे म्हणावे? म्हणजे यात माया तरी कोणती? ज्या त्या जागी प्रत्येक पूर्ण असल्याची ग्वाही; तर ॐकार शब्द ब्रह्मातून, शब्द सामर्थ्याने, ॐकार देत नाही ना? म्हणूनच का या प्रत्येक अस्तित्वाचे भिन्न भिन्न नामकरण? तरी ही सर्व नामे माझीच, असे मला तर जाणवते आहे? म्हणजे मी सत्य, की मी आभास? आणि ही सर्व अस्तित्वे सत्य; की सर्व अस्तित्वे आभास? त्या माझ्याच, पूर्ण रूप ऋषींनी, ‘ब्रह्म सत्यम् जगत् मिथ्या’ अशी घोषणा का करावी? ब्रह्म-माया, शिव-शिवा आणि विष्णू-लक्ष्मी अशी रूपे तरी का व्हावीत? प्रत्येक रूप जर मद्‌रूपच आहे, ते पूर्ण आहे; तर त्या प्रत्येक रूपाचे चलन कार्यही

मद्‌रूपच आहे, असेच म्हणावे लागेल ना? पण अनंतकृष्णाला चलनवलन गुण आणि आकारच नाही, असे का बरे म्हणावे? खरोखरीच मला तरी या सर्वांची जाणीव का व्हावी? अनंत अवकाशाच्या अथांगत्वात दिक्कालातीत अशा शून्यात्मकतेला अकारण असे हे सर्व कोंभ फुटले असतील का?”

“अनंत अवकाश दिक्कालातीत अवस्था रूप अनंतकृष्ण पूर्ण असेल तर सारा भासच असे नाही म्हणता येणार? अनंत अथांग अंधारातील दिक्कालातीतता तरी पूर्ण असल्याचे ठरविले कोणी? का मीच मला तसे बजावले? पण खरोखरीच मलातर मीच सर्व रूपे, मीच स्वतंत्र, सर्व रूपेच माझ्या ठायी; मीच त्यांचे कारण, मीच कारणाचा परिणाम आणि मीच कारण परिणामाच्या मूळाचे शून्य असे जाणवते आहे! आणि शून्यच पूर्ण, तर प्रत्येक अस्तित्वही पूर्णच नव्हे काय? पूर्णातपूर्णमुदच्युते हेच सत्य म्हणावे काय? तरी पूर्णत्वाच्या भावनेचे, पूर्णत्व का जाणवत नाही? पूर्णत्वासाठीची धडपडही अशीच अनंत का बरे?”

* * *

(१७)

अनंतकृष्ण महाशून्य, पूर्णत्व, अविनाशी, सच्चिदानंदरूपावकाशात ॐकारमंडळातून, चैतन्यधारेद्वारे संवेदन घडू लागले, “प्रार्थना ऐकू येते आहे. ही माझी की ब्रह्मांडातील ब्रह्माची? ब्रह्मांडातील ते ब्रह्मही मीच, तर अनंतकृष्णच, परब्रह्म नव्हे का? प्रार्थना करणारा ऋषीही मीच नव्हे का? या ऋषीरूपाला प्रार्थना करण्याची आवश्यकता कोणती? की मद्‌रूपच ऋषीरूपाचे अपूर्णत्व सत्य? मद्‌स्वरूप अपूर्ण कसे असेल? अपूर्णत्व मानून ‘स्व’ला समजून घेण्याच्या प्रयत्नात ऋषीही अडकले? प्रार्थना तरी काय- मा मा ब्रह्म निराकारोदनिदाकारणमस्त्वनिराकरणेमस्तु तदात्मनि निरते या उपनिषत्सु मयि सन्तु ते माय सन्तु ॥ ब्रह्माचा तिरस्कार माझ्याकडून न घडो की ब्रह्म माझा तिरस्कार न करो. ब्रह्मात्म स्वरूपी रत झालेला जो मी; त्या माझे ठायी उपनिषद्‌त धर्म राहोत. माझ्याच विचलनातून निर्माण झालेल्या, ब्रह्मस्वरूपच असलेल्या, मला, म्हणजे माझा मलाच, तिरस्कार घडता कामा नये! म्हणजे

मी अनेक रूपांत नटलो; की प्रत्येक रूप स्वतःला भिन्न मानू लागले असे दिसते?” महाशून्य, अनंत, निर्गुणनिराकार, पूर्णत्वाला अनेक प्रश्न पडतच होते, “माझे मलाच आपले स्वरूप का बरे कळू नये? की न कळणे हाच त्या पृथक अस्तित्वाचा स्वभाव आहे? मग स्वभाव असेल तसे वर्तन होईल! तर मग प्रार्थना कशासाठी? की त्या रूपाला अविद्येने पछाडले? तो ज्ञानालाच पारखा झाला? ज्ञानाला पारखे झालेले अस्तित्व; ज्ञानी होण्यास उत्सुक तरी कसे होणार? त्याच्या अज्ञानाची त्याला जाणीव झाली का? त्याची नेणीव कुठे गेली? ज्ञान प्रकटले की अज्ञानच राहात नाही; तर मग, परस्परांचा तिरस्कार करण्याचा प्रसंग येईलच कसा; की या प्रत्येक ब्रह्मांडातील अस्तित्वे अनंतकृष्ण स्वरूप, परब्रह्माच्या स्वरूपाला पारखी झाली आहेत? पारखी झाली आहेत म्हणावे; तर ती तर ब्रह्माचा तिरस्कार घडू नये अशी प्रार्थना का करित आहेत? म्हणजे, त्याला ब्रह्मस्वरूपाची जाणीव होते आहे आणि पृथकत्वाचीही जाणीव होते आहे का? हे तर माझ्याच जाणिवेसारखे झाले! ही जाणीव तरी कशी आणि कोठे होते? माझ्या मलाच पडलेल्या प्रश्नाला आतून कोण बरे उत्तर देत आहे? हे अंतःकरण म्हणजे मन! म्हणजे? मला आणि माझ्यातून निष्पन्न, सर्व चराचरस्वरूप ब्रह्मालाही मन आहे तर! तिरस्काराचा भाव याच मनात उमटतो! पण मला का बरे त्या तिरस्काराचा तिरस्कार येत नाही! तिरस्कार करणार तरी कोण? तिरस्काराचा प्रश्न नसेल तर मग प्रार्थना कशाला? माझ्यास्वरूपच्या ब्रह्मांडरूपातून उद्भवलेल्या या अस्तित्वाला; म्हणजे तृतीय स्तरावरील अस्तित्वाला, तिरस्कार सहिततेचा साक्षात्कार झाला खरा! म्हणजे ब्रह्मांडातील चराचराच्या मनात स्वभावतः पुन्हा मीच होऊन; अनुभूती घेण्याची आस आहे का? माझी अनेक रूपे खरी की त्यांचा मद्दूरूप होण्याचा स्वभाव खरा? म्हणूनच तर ऋषी अद्वैतसाधनेसाठी तिरस्काररहित अवस्थेचा ध्यास घेत असतील?”

* * *

अनंतकृष्णाच्या आत्ममग्नतेचे विचलन झाले. ऋषीकुलांत प्रार्थना प्रकट होत होत्या. ऋषी आपल्या ऋषीकुमारांकडून जप वदवून घेत होते. क्षणाक्षणाला जपातून मर्त्यलोकी ज्ञान स्फुरत होते. अनंतकृष्णांना हा जप जाणवत होता. “आपल्याच अस्तित्वाची संवेदना प्रकटावी, पूर्ण ज्ञान प्रकटावे म्हणून हे ऋषीकुमार जप करित आहेत. म्हणजे ऋषी आणि ऋषीकुमारांना मर्त्य, क्षणभंगुर, सतत परिवर्तनशील जगतात, सामावलेल्या अविनाशित्वाची जाणीव झाली म्हणायची!” ऋषीकुळातून प्रार्थना थेट अनंतकृष्णावकाशात दुमदुमत होत्या. ‘असतो मा सद्गमय’, ‘तमसोमा ज्योतिर्गमय’, ‘मृत्योर्माऽमृतं गमय’ मृत्यू असत आहे तर अमरत्व अविनाशित्व सत्य आहे. त्या सत्यापर्यंत पोचविण्याची आणि तद्दूरूप होण्यासाठीची प्रार्थना. मृत्यू म्हणजे तम अर्थात अज्ञान आणि अविनाशित्व म्हणजे ज्ञान. ज्ञानमय नव्हे नव्हे ज्ञानस्वरूप होण्यासाठी प्रार्थना अविनाशी पूर्णजगत संवेदना प्रकटू लागली. “या सर्व ऋषीरूपांना मद्दूरूप होण्याची आस आहे. ते मृत्यूकडून अमृताकडे जाण्यासाठी ध्यास घेत आहेत. म्हणजे, हे ऋषी माझी रूपे नाहीत का? मला तर ती माझीच रूपे आहेत अशी संवेदना होते आहे. मी स्वतः मृताकडून अमृताकडे जाण्याचा ध्यास घेत असेल; तर मी ऋषीरूपच धालो? ही ऋषीरूपे तर देव, दानव, मानव या रूपातील अस्तित्वांना सर्वांनाच मार्गदर्शन करतांना दिसतात. एवढेच नव्हे तर हेच ऋषी देव, दानव, मानव आणि संपूर्ण ब्रह्मांडाचे संचालन करतात. त्रिदेवांचे पायिक म्हणून कार्यरत दिसतात. असे असतांनाही ते अज्ञानी, तमरूप, मर्त्य आहेत; असे त्यांना का बरे वाटतंय; की अवधा ब्रह्मांडलोकच माझ्या अविनाशी अस्तित्वाला पारखा झाला आहे? मीच जर चराचरात सामावलो आहे; तर या सर्वांना अपूर्णत्वाची आणि मर्त्यत्वाची भीती का बरे वाटते? की ही केवळ विघटनाची संघटनासाठी प्रार्थना आहे? खरं म्हणजे ज्ञान आहे म्हणून तर या सर्व अस्तित्वांना ही प्रार्थनाही करता येते आहे!” अनंतकृष्णांचे जिज्ञासापूर्ण चिंतन सुरूच होते-

“ब्रह्मांडलोकचे पृथक अस्तित्व भ्रामकतेत अडकलंय; असेच म्हणावे लागते आहे! म्हणजे मीच भ्रामकतेची लीला करित आहे; तरी मलाच ती क्रीडा संमोहित करून घेत आहे! याचा अर्थ ही भ्रामकता, मी अनंतकृष्ण

अविनाशीदेखील सत् मानतो का? असत, सत कसे असेल? असत की केवळ क्रीडा, कला, आभास आहे, असे कसे? यातून आनंद तर माझ्या अस्तित्वाएवढाच मिळतो आहे! जणू मीच ही लीला करतो आहे. तरीदेखील ऋषीलोकांतून अमर्त्यतेचा, ज्ञानात्मकतेचा, अविनाशित्वाचा जप का; की त्यांच्या स्वरूपात मीच लीला करीत असतांना माझ्या मलाच कंटाळा आला आहे? मीच ज्ञानमय आहे, ॐकार स्वरूप आहे आणि अनंतकृष्णही मीच आहे. ‘नही ज्ञानेन सदृश्यम पवित्रम् इह विद्यते!’ असे हे सर्व लोक म्हणताहेत तर मग हे ब्रह्मांडच अपवित्र आहे? मी पवित्र तर माझ्यातून निष्पन्न अपवित्र कसे? ‘पूर्णाद पूर्णं मुदच्यते’ हे सूत्र अज्ञानात हरवले काय?’

अनंतकृष्ण, महाशून्य, सच्चिदानंदस्वरूप, पूर्णत्व चिंतन करीतच होते. “मात्र ब्रह्मांडातील चराचरात पुनः मद्‌रूप होण्याचा ध्यास आहे हे खरे! मला माझ्यातून प्रकटलेल्या या अस्तित्वाची गंमतच वाटते आहे. सारेच मद्‌रूप असूनही; मी मात्र अलिप्तपणे, त्या माझ्या रूपांची ब्रह्मांडातील क्रियात्मकता खेळ म्हणून पाहतो आहे. या खेळातली अनेक अस्तित्वे खेळातून निसटून मद्‌रूप होण्यासाठी धडपडताहेत. त्या खेळाला भ्रामक मानताहेत! ते माझ्याविषयीचा ‘नेति नेति नेति’ असा त्रिवार घोष घुमवित आहेत. त्यामुळेच का ऋषीकुळामधून ‘असतोमा सदगमय’, ‘तमसो माय ज्योतिर्गमय’, ‘मृत्योर्माऽअमृतंमृगमय’ चा जप सुरू आहे? असे यांना जाणवते तरी काय; की माझ्यातून प्रकटणाऱ्या ब्रह्मांडांची जाणीव यांना होते आहे? ॐकार स्वरूपातून ही जाणीव सतत होते आहे. अविनाशित्वाचे पूर्ण स्वरूप ॐकारातून प्रकटले आहे. हा अनंतकृष्णांचा अहंकार यांना जाणवत नाही; की या अहंकाराचे पूर्ण ज्ञान होऊन, पुन्हा अनंतकृष्ण होण्याची त्यांची धडपड आहे? काय आहे नेमकं? या सगळ्यात मी कोण आहे? कोऽहम?”

* * *

(१९)

महाशून्य परिपूर्ण अनंतकृष्णांना अनंतअवकाशात चैतन्यधारेचे उर्ध्वगामी उसळण जाणवले, “अरे, इथे तर ॐकारावरच चिंतन सुरू आहे. ॐ हे जर

नादकारक असे माझे रूप आहे; तर हे प्रवचनही माझ्याविषयीच सुरू आहे. मीच अनंतकृष्ण, अनंतअवकाशव्यापी आहे. महाशून्याकार आहे तेच शून्य जर ॐकार ध्वनींनी उन्मेषले आहे; तर अनंतकृष्णच ध्वनीमंडळ होऊन प्रकटला असे नव्हे का? ॐकारावर प्रवचन करणारे हे ऋषी, ॐकाराशिवाय भिन्न कसे असतील? तेही ॐकाररूप आहेत; तर मग केवळ जाणिवेची जाणीव करून घेण्यासाठीच तर हे ॐकारावर प्रवचन नसेल? त्या प्रवचनात, तर ते हेच घोषित करीत आहेत, ‘ओमिति ब्रह्म । ओमितीद् सर्वम् ॥ ओमित्येतनुकृति ह स्म वा आयो श्रावय त्या श्रावयन्ति ॥ ओमिति सामानि गायन्ति ॥ ओ ॐ शौमिती शत्राणि श ॐ सन्ति ॥ ओमित्युध्वर्युः प्रतिगरं प्रतिगृणाति ॥ ओमिति ब्रह्मा प्रसौति ॥ ओमित्याग्निहोत्रमनुजानाति ॥ ओमिति ब्राह्मणः प्रवक्ष्यन्नाह ब्रह्मोपान्पवानीति ॥ ब्रह्मैवोपाप्नोति ॥”

“अनंतविश्व ॐ आहे. अनुकृति ॐ आहे. प्रत्येक व्यवहारा प्रारंभी ॐ स्मरणानंतरच कृती घडते म्हणून हा ॐकारच कारण असतो. कोणताही मंत्र ॐकाराने सुरू करावा, म्हणजे मंत्रशक्तीचे तोच कारण होतो. सामगायनही ॐकाराने सुरू करतात. एवढेच नव्हे तर शस्त्रअस्त्र शक्तीचे कारणही तोच, त्याचा उच्चार करताच होतो आणि शस्त्रशक्ती प्रकटन कोणत्याही महान कार्याची आणि दैनंदिन कार्याची सुरुवात अध्वर्युने ॐकाराने करण्याची रूढी आहे. अग्निहोत्राला अनुज्ञाही ॐकारानेच होते. ज्ञानग्रहणाचा प्रारंभीही ॐकाराने होतो. ॐकार स्मरून ब्रह्मप्राप्तीची अपेक्षा करतात.”

“केवढे हे ॐकाराविषयी प्रकटन! म्हणजे ॐकार हेच या जगताचे कारण. ॐकार हेच अनंतकृष्णांचे रूप. म्हणजे, अनंतकृष्ण हेच या जगताचे कारण. या ऋषीवृंदांकडून, ब्रह्म व्हावे अशी या जगताचीच अपेक्षा संकल्पिली जाते आहे. मंत्र, जगत, मद्‌रूप ॐकारातून निष्पन्न होऊनही नेणिवेच्या कक्षेत कसे असते? ते तसे नसते तर नेणिवेतून ॐकारस्वरूप ब्रह्माकार होण्यासाठी ॐ रूपाचे सामगायन कसे घडले असते? जगताची नेणीव हीच तर ॐकार श्रुतिरूप जाणीव नाही; तरी हे जगत भिन्न आणि पृथक्पणाने व्यवहार करते आहे? या जगताच्या व्यवहाराचा केंद्रबिंदू हा ऋषीलोक तर नव्हे? ऋषीलोकच देव, दानव, मानवांचे व्यवहार संपादनास मार्गदर्शन करतात. त्यांचे नियमन आणि व्यवस्थापन करतात असे दिसते. म्हणजे, हे ऋषी ॐकाराचेच कार्य करीत नाहीत का? माझेच कार्य, हे माझ्यातूनच प्रसवलेले जगतस्थित ऋषी

करीत आहेत; म्हणून त्यांच्या ठायी नेणीव जाणीव अशी द्विविधा आहे हे सत्य; की ते या द्विविधतेतून, ॐकार साधनाने, संघटित आणि एकविध होऊन; पुन्हा हे कैवल्य होऊ पाहात आहेत? त्यांच्यासाठी ब्रह्मापासून पुन्हा ब्रह्मापर्यंत, प्रवास करण्याचे साधन तर माझे हे ॐकार स्वरूप नसेल? मीच ॐकार असून; मीच ॐकार प्रकटवीत आहे आणि मीच माझ्या या कार्याचे कारणही होत आहे असे नव्हे का? हेच का माझे अस्तित्व? तरीही ॐकाराचा जप करतांना ॐकाराच्या पलिकडे काही असल्याची संवेद्यता का प्रकटते आहे? ॐकार सर्वांचे कारण की ॐकार हे कार्य? त्या पलिकडे अनंतकृष्ण परब्रह्म महाशून्य हे कारण; की महाशून्यात अकारण घडलेले विचलन हे कारण? मी तरी या कारणाच्या निष्पत्ती जंजाळात अडकतांना नेणिवेच्या अधिन होत नाही काय? काही असले तर ॐ हे माझे ध्वनीकार मला सत्त्वदानंदाची संवेद्यता प्रकटविते हे खरे! केवळ आनंदमयतेचे हे रूप माझे मलाच केवढे हवेसे वाटते आहे. या रूपाने, मी निर्गुण निराकार निरासक्तही, तरी आसक्त का बरे होत आहे?”

* * *

(२०)

अनंतकृष्ण चिंतनमग्न झाले, “ॐकार हेच ब्रह्मांड उत्पत्तीचे कारण आहे आणि चराचर सृष्टी मीच आहे; तर, अज्ञान अवस्था येण्याचे कारणच कोणते? मीच ज्ञान आहे. ज्ञानातून ज्ञान वजा करूनही ज्ञानच राहाते; तर मग या ब्रह्मांड अवस्थेत पुन्हा ज्ञानच ज्ञानाचा शोध आणि वेध घेत आहे का? देव, दानव, मानव ही कोणती बरे तपश्चर्या करतात? कर्म आणि परिवर्तन, उत्पत्ती आणि विकास या विषयीच्या कारणपरंपरेचा शोध; हे जीव जर मी आहे; तर का घेत आहेत? जीवापासून शिवापर्यंत ‘अथातो ब्रह्म जिज्ञासा!’ या कारणाने ब्रह्माचा म्हणजे माझा उलगडा करण्याचा एवढा खटाटोप का?”

पूर्णत्व, अनंतकृष्णांना आणखी प्रश्न संवेदित होऊ लागले, “प्राप्त अवस्थेत, प्राप्त परिस्थितीत जन्मापासून मृत्यूपर्यंत जगण्याच्या व्यवस्थेचा, सुविहिततेचा भाग; म्हणून तर हा खटाटोप नाही ना? बहुधा तसेच असावे!

म्हणूनच तर, जीव, शिव, ब्रह्म यांची संगती लावण्याचा खटाटोप ॐकार निष्पन्न वेदांनीही केला असावा! अनंतकृष्ण ॐकार आणि वेद ही एकाच अनंतकृष्णाची रूपे आहेत तर मग; वेदांना अनंतकृष्णांचा, परमात्म्याचा उलगडा का बरे झाला नाही? ‘नेति नेति इति ब्रह्म’ अशी नकारात्मक व्याख्या का केली असावी? निर्गुण, निराकार, अनंत, अथांग, शून्य, अनंत अवकाश व्यापक असलेपणाचा वेध: त्या असलेपणालाच घेता येत नाही म्हणून; की ब्रह्मांडातील ॐकार निष्पन्न, अस्तित्वे अज्ञानात अडकली म्हणून? म्हणजे, मी माझा आविष्कार प्रसवूनही, मीच अलिप्त केवळ! आविष्कार शून्य असल्यामुळे की काय? की ‘एकोहम बहुस्याम् प्रजाजेय!’ हेच असत्य? मग सत्य काय? कोऽहम?”

ऋषींतर संगती लावीतच होते, “आत्मैवेदमग्र आसीत् पुरुषविधः सोऽनुवीक्ष्य नान्यदात्मनोऽपश्यत् सोऽहमस्मीत्येग्रे व्याहरत्ततोहंनमभवत्तस्मादप्येतर्ह्यामन्त्रितो ऽहमयमित्येवाग्र उक्त्वाथान्यत्राम प्रबूते यदस्य भवति स यत्पूर्वोऽस्मात्सर्वस्मात्सर्वान्याप्मन औषत्तस्मात्पुरुष ओषति ह वै स तं योऽस्मात्पूर्वा बुभूषति य एवं वेद ॥” सर्वारंभी हे सर्वच फक्त आत्मा होते. हा आत्माच पुरुष होता. त्याला आपण एकलेच असल्याची जाणीव म्हणजे परमात्मत्त्व होय. अनंतकृष्ण होय असे त्यांनीच घोषित केले. म्हणूनच त्याचे नाव ‘अहं’ असे सर्व मानतात. ऋषींचे व्याख्यान संवेदित होऊन अनंतकृष्ण आणखी विचारमग्न आहे. “हाच ‘अहं’ सर्वांठायी या लोकी निष्पन्न आहे. प्रत्येक अस्तित्व स्वतःला ‘अहं’ म्हणत आहे. अन्य संबोधने नंतर लावतांना तो अहं विसरत नाही. सर्वारंभी असलेला ‘मी’ पुरुष, जेथे पाप नाहीसेच होते तर मग त्याच्याही पूर्वीच्या आणि नंतरच्या अस्तित्वांना देखील या निखळ, निष्पाप परमात्म स्वरूपाचे ज्ञान नक्कीच असणार. हे वेद परमपुरुषाविषयी भाष्य करतांना; कोणी त्या पदाला जाण्याचा अहंकार करणाऱ्याविषयीचा अहंकार भस्म का करतात? देव, ऋषी आणि दानव यांचा ब्रह्मांडातील भयानक संघर्ष याच तर जाणिवेचे द्योतक होत!”

ब्रह्मांडात भूतलावर देव, दानव, मानव यांत सर्व मीच असूनही; त्यांच्या अहं मध्ये केवढा भेद, त्याच्यात केवढा संघर्ष, मला मिळविण्यासाठी मानवाचा, मला सांभाळण्यासाठी देवाचा; तर माझ्यावर मात करण्यासाठी दानवांचा! म्हणजे माझाच संघर्ष माझ्याशी! म्हणजे केवढे अज्ञान! हे अज्ञान

आले कोटून? अनंतकृष्ण परब्रह्माला अहंकार झाला आणि त्याच पूर्णत्वातून असंख्य पूर्णत्वे बाहेर पडली. अभेद तरी पृथक्त्व; हा त्यांचा स्वभाव तरी परब्रह्म नामामिराळे! माझाच अहंकार विस्तारलेला तरी अहंकारच नाही! मग त्याच अहंकाराला विकार होऊन अनेक विकृत उन्मेश फुटले आणि अहं मीपणात परिवर्तित झाला असे तर नव्हे? 'ॐ पूर्णमदः पूर्णमिदं' सूत्र व्यर्थच की काय? ॐकार हीच अध्यात्मविद्या बहुस्याम प्रकटली; तर या प्रकटण्यात अविद्या प्रकटली कशी; की ॐकार इत्येकाक्षर ब्रह्माचाच विसर पडला? स्मृति आणि विस्मृती या अवस्था सत्य असतात का? की जाणिवेच्या कक्षेतून नेणिवेच्या कोषात जाण्याची क्रिया घडली की विस्मृतीची प्रक्रिया घडते?"

मी अनंतकृष्ण तर अविनाशी आहे! मग विस्मृतीची, अविद्येची प्रक्रिया घडेलच कशी? मग, ही केवळ भासमान लीला की काय? जन्मापासून मृत्यूपर्यंत अहंच्या विकारांतून घडलेली लीला! वृत्रकालकेशी, हिरण्यकश्यपू, उत्तानपाद यांच्यापासून रावणापर्यंत घडलेली; रावणापासून दुर्योधन, दुःशासन, शकुनी, कंस यांनी केलेली, सम्राट अशोकापासून औरंगजेबापर्यंत आकारलेली आणि वर्तमानात तरी अहंकाराची विकारपूर्ण जीवघेणी स्पर्धा सुरूच आहे! ही क्रीडा केवळ आभास? म्हणजे मनातील आणि व्यवहारातील द्वंद्व केवळ आभास? अगदी माझ्या ठायीही, जाणिवेत येणारासुद्धा आभासच काय? मग मी परब्रह्म सर्वाभूती असूनही निर्लेप असण्याचा अर्थ तरी काय? कोऽहम?"

* * *

(२१)

महाशून्य पूर्णत्व, अनंतकृष्ण चिंतन करीतच होते, "ब्रह्मांडातील या पृथ्वीवरील देव, दानव, ऋषी, मुनी, यती, चारण, गंधर्व, यक्ष, किंपुरुष, विद्याधर, वानर, जांबवान व मानव इ. यांनी तर माझ्या अहंकाराला सूत्रात बांधलेले दिसते. मी कसा विघटित होतो आणि संघटित होऊन; पुन्हा अनंतकृष्णरूपातच राहतो; याचेच हे व्याख्यान मी ऐकतो आहे. हा माझा स्वभाव की प्रवृत्ती? पण मला तर प्रवृत्ती निवृत्ती आदी काहीच नाही तर

अहंकार कसा? या 'अहं'चे व्याख्यानही करता येते; म्हणजे अनंतकृष्णावकाश सत्य आणि वास्तवच; तर शून्य अवस्थाही वास्तवच म्हणावी लागेल! शून्यातून तर काहीच निष्पत्ती नाही! म्हणजे, हे महाशून्यच पूर्ण आहे का? होय, अरे, हे महाशून्यच पूर्ण असल्याचे जाणवते आहे. म्हणजे महाशून्यालाच ध्वनीविकार झाला आणि ॐकार प्रकटला हेही खरेच. लोक, पुरुष, हीही माझीच रूपे नव्हेत काय? तीही व्याख्यानातून माझ्याच स्वभावाचे वर्णन करतात; हेच संवेदित होते आहे; हेही खरेच म्हणावे लागेल. व्याख्यान तर हेच मंत्ररूपात प्रकट करते आहे. गौतमांना या मंत्राने तर सृष्टीचलनाचे; म्हणजे माझ्यातील 'अहं' विकाराचे ज्ञान होते आहे - 'पर्जन्यो वा अग्निगौतम तस्य संवत्सर एव समिदभ्राणि धूमो विद्युर्चिरशनिरङ्ग ॥ ह्यादुनयो विस्फुलिङ्गास्तस्मिन्नेतस्मिन्नग्नौ देवाः सोमं राजानं जुहति तस्या आहुत्यै वृष्टिः संभवति ॥ ॥- पर्जन्य हाच अग्नि, संवत्सर ही त्याची समिधा, अग्नें हाच धूम, वीज ही ज्वाला, अशनि हे निखारे आणि मेघगर्जना या ठिणग्या होत. त्या या अग्नीमध्ये, देव सोम राजाचें हवन करतात. ती आहुति दिली म्हणजे वृष्टी होते. गौतमा हे लक्षात घे. अरे, - अयं वै लोको ऽग्निगौतम तस्य पृथिव्येव समिदग्निर्धूमो रात्रिरचिश्चन्द्रमा अङ्गारा नक्षत्राणि विस्फुलिङ्गास्तस्मिन्नेतस्मिन्नग्नौ देवा वृष्टिं जुहति तस्या आहुत्या अन्नं संभवति ॥ - हे गौतमा, हा लोक अग्नि समज, त्याची समिधा म्हणजे पृथ्वी, अग्नी हा धूम, रात्रि ही ज्वाला, चंद्र हे निखारे आणि नक्षत्रे या ठिणग्या, त्या त्या अग्नीमध्ये देव वृष्टीचे हवन करतात. ती आहुति दिली म्हणजे अन्न उत्पन्न होते. हे गौतमा आता असे पाहा - पुरुषो वा अग्निगौतम तस्य व्यात्तमेव समित्प्राणो धूमो वागार्चिश्चक्षुरङ्गाराः श्रोत्रं विस्फुलिङ्गास्तस्मिन्नेतस्मिन्नग्नौ देवां अन्नं जुहति तस्या आहुत्यै रेतः संभवति - पुरुष हाच अग्नि, मुख ही त्याची समिधा, प्राण हा धूम, वाणी ही ज्वाला, चक्षु हे निखारे आणि श्रोत्र या ठिणग्या. त्या या अग्नीमध्ये देव अन्नाचे हवन करतात - त्यातूनच पुन्हा पुन्हा पुरुष उत्पन्न होतो. हे ज्ञान अतिमहत्त्वाचे आहे हे ज्यांना कळते ते परमात्म पुरुषाचे चलन जाणून स्थिरमनस्क होतात."

'म्हणजे; माझ्या अहंकाराचे हे चक्र सदैव मीच फिरवितो आहे? मीच पर्जन्य, मीच अग्नी, मीच यज्ञ, मीच आहुति, मीच अन्न आणि त्यातून निष्पन्न भूतमात्रही मीच! मग हे दृष्यमान जीव जगतात, व्यवहार करतात, प्रजनन

करतात, मरतात; हे सर्व चलन अहंकीच रूपे तर! म्हणूनच का चलन होते समयी; विघटन, संघटन, पुनर्संघटन, पुनर्विघटन घडतांना; सतत द्वंद्वे होतात? स्पर्धा लागते आणि वीज वादळासारखे संघर्षही होतात? म्हणजे, माझ्या अहंकाराचे विचलन असेल; तर महाशून्यातून ॐकाराचे नित्यप्रकटन, या चलनातील अनित्यतेला, नित्य चलनात सामावणारे माझे चिर अस्तित्व नव्हे काय?

अनंतकृष्णांना अस्तित्वाची संगती लागत होती, “म्हणजे, सनक, सनंदन, सनातन नारद यांचे सप्तर्षीसह अगस्त्यांशी हेच मंथन सुरू होते तर! या ऋषीवर्षानी मला पूर्णच उघड करावयाचे ठरविलेले दिसते. पण ते तर मदूरूपच आहेत. म्हणजे? मीच मला प्रकट करतो आहे! मग ही ॐकार ध्वनीरूपातील संवेद्यता ही माझीच संवेद्यता म्हणावी लागेल!”

* * *

(२२)

अनंतकृष्ण, महाशून्य, पूर्णत्व, अनंतअवकाश, निर्गुण, निराकार, अनंत, सच्चिदानंदच्या ॐकार ध्वनिमंडळात, चैतन्यधारेचे पुन्हा उर्ध्वउसळण झाले. “माझ्या स्वसंवेद्यतेचे ज्ञान माझ्यातूनच निष्पन्न रूपांना का बरे हवे आहे? म्हणजे माझाच विस्तार पुन्हा मदूरूपात संघटित होण्याचा हा खटाटोप आहे का? मी अनंतकृष्ण परब्रह्म, अविनाशी अनेकरूपात लीला करीत असतांना; ही अनंतरूपे तर विनाशी म्हणावी लागतील? अविनाशी तत्त्वच सर्वत्र आहे त्या म्हणण्याचा अर्थ काय? हे सर्व ऋषी या अविनाशी तत्त्वाच्या चक्रनेमीक्रमाची चर्चा करतात; याचा अर्थ तरी काय? म्हणजे हा रूपांचा विनाश सत्य की अविनाशी चैतन्य सत्य; की रूपांचाही विनाशच नाही? ज्ञानसन्मुख ऋषींना या चक्रनेमीक्रमात विनाश दिसतच नाही काय? की रूपपरिवर्तनाचा आणि अविनाशित्वाचा संबंध, हाच माझ्या अहंकार संवेद्यतेचा अर्थ आहे? म्हणूनच हे ऋषी यज्ञप्रक्रियेचा उपदेश भूतमात्रांना करीत आहेत का? म्हणजे हा उपदेशही ऋषीमुखातून म्हणजे पर्यायाने माझ्याच मुखातून होत आहे का? या उपदेशाने मीच तर अनंतकृष्ण, परब्रह्म, सत्चिदानंद अविनाशी, माझ्या ‘अहं’

विस्ताराला पारखा होणार नाही ना? हा ‘अहं’ चा ॐ कार मंडळातून चैतन्यधारान्वित विस्तार तर मला हवासा वाटतो आहे. म्हणूनच का यज्ञसंस्थेचा उपदेश मी ऋषीमुखातून करीत आहे?

– अन्नाद्भवन्ति भूतानि पर्जन्यादन्नसम्भवः ।

यज्ञाद्भवति पर्जन्यो यज्ञः कर्मसमुद्भवम् ॥

कर्म ब्रह्मोद्भवं विद्धि ब्रह्माक्षरसमुद्भवम् ।

तस्मात्सर्वगतं ब्रह्म नित्यं यज्ञे प्रतिष्ठितम् ॥ –

अन्नामुळे प्राणी उत्पत्ती, पर्जन्यातून अन्न उत्पत्ती, यज्ञातून पर्जन्योत्पत्ती आणि प्राप्तकर्मातून यज्ञ घडतो. वेदज्ञानाने कर्म, अविनाशी तत्त्वातून वेदनिष्पत्ती म्हणजे अक्षर परमात्मा अर्थात, मी अनंतकृष्ण, सत्चिदानंद, महाशून्य पूर्णत्व या यज्ञप्रक्रियेत, प्रतिष्ठित आहे? हे ऋषी तर सरळ सांगताहेत; मी यज्ञात प्रतिष्ठित आहे! म्हणजे, माझा स्वभावच ‘यज्ञ’ हा आहे, की माझ्यातील ‘अहं’ची ही प्रक्रिया आहे? पण यामुळे महाशून्यही विकारीच आहे; असे म्हणावे लागेल ना? ते तर निर्गुण निराकार आहे? तरी त्यात सत्चिदानंद संवेदना आहेच ना? म्हणजे परमात्मा विकारी असल्याशिवाय हे सारे कसे घडेल? हे मला जाणवते आहे, स्पष्ट करता येत आहे; म्हणजे मी या अहं पासून; सत्चिदानंद परमतत्त्वापासूनही निखळ आणि अलिप्त आहे; असेच नव्हे का? या तटस्थतेखेरीज असलेपणाची वैशिष्ट्ये कशी बरे निरखता येतील? म्हणजे – म्हणजे माझे निर्गुण, निराकार, निर्लेप, महाशून्य, परिपूर्ण अस्तित्वही सत्य आणि माझ्यातील सत्चिदानंद अनुभूतीकर ‘अहं’ ही सत्य. या अनंत ब्रह्मांडातील ही यज्ञप्रक्रियाही सत्य. या ब्रह्मांडातील अन्न, पर्जन्य, यज्ञ यांचे चक्रही सत्य आणि भूतरूपेही सत्य; तर भूतांचे विहित कर्मही सत्य आहे!”

“हे ऋषी या देव, दानव, मानव रूपातून ज्ञानात्मक महाशून्यापर्यंत जाण्याचा हट्टाग्रह का करीत आहेत? त्याचबरोबर विहित कर्माचा आग्रहही का करीत आहेत? ऋषीएतर सर्व माझीच रूपे या ज्ञानापासून दूर त्यांच्या भूतभाव शारीर अहंकारातच का बरे लिप्त आहेत? त्या लिप्ततेतही परिवर्तन प्रक्रिया आहेच ना? म्हणजे या परिवर्तन प्रक्रियेत विनाश आणि पुनःप्रकटन आहेच ना; की ऋषींना ब्रह्मांडातील चराचरांना माझ्या महाशून्यात्मकतेचे ज्ञान घडवून; वर्तमान अस्तित्वाचे मिथ्यापण सर्वांच्या संवेद्यकक्षेत आणायचे

आहे? खरेच यामुळे घडेल का काही? अरे, खरेच की, त्यामुळेच तर आत्ता माझी जी अवस्था आहे; ती चराचराला अणुरेणूला संवेदित होते आहे. मीच माझ्या 'अहं'चा अनुभव घेतो आहे. सत्चिदानंदात मग होतांना अलिप्ततेतून संवेद्यतेचे परमसुख अनुभवित आहे! ते सुख चराचरातील अणुरेणूलाही मिळेल. म्हणजे समस्त जीवसृष्टी परमसुख प्राप्त करील? माझ्या विघटन संघटनेचा आनंद मी जसा लुटतो आहे; तसे हे भूतमात्र लुटतील? म्हणजेच अस्तित्वाचा लीलाविग्रह संवेदित होऊन; सर्वच विहीत कर्म अलिप्तपणे करतील? म्हणजे, या ब्रह्मांडात केवळ लीला, केवळ क्रीडानंदच राहिल. म्हणजे 'अ-आनंद' ज्याला दुःख अशी संज्ञा या ऋषींनी बहाल केली, ते राहणारच नाही? म्हणजे, मीच, मी म्हणून, पुन्हा अनुभवता येईल का? माझ्या 'अहं'ची संवेद्यता मला संवेदित होईल का? मात्र ऋषींच्या या सूत्रप्रकटनामुळे मलाही 'अहं'मधील अविनाशित्वाची म्हणजे माझ्या असलेपणाची जाणीव होत आहे खरे!"

* * *

(२३)

अनंतकृष्ण आत्ममग्नतेने संवेदित होत होते, "हे अवघे चक्र केवळ मीच आहे का? या चक्राचे शाब्द वर्णन करणारा मीच आहे का? शब्दातही मीच साठविलो आहे का? केवळ शब्दरूपही सर्व शक्तीन्वित भूतात्मक नव्हे काय? या भूतांच्या अस्तित्वाचा अर्थ तरी कोणता? ही भूते परस्परांवर परिणाम तरी का करित आहेत? पंचभूतातून निष्पन्न भूतमात्र ही मीच आहे, तर 'जीवो जीवस्य जीवनम्' असे मीच घडवतो आहे का? म्हणजे खाणारा मीच! खाद्यही मीच! आणि या दोहींचा कर्ताही मीच? की हे सारेच अनंतकृष्णांच्या संवेद्यतेतील केवळ आभास आहेत? अरे, हे काय ऐकतोय मी? 'ब्रह्म सत्यम् जगद् मिथ्या' म्हणजे मी सत्य आणि माझ्यामुळे, माझ्यातून, मद्मय असलेले जगत, जीव, जीवात्मे अवघे भ्रामक? ते भ्रामक असतील तर मी अनंतकृष्ण, अथांग, महाशून्य, पूर्णत्व, सद्चिदानंद, निर्गुण, निराकार, निर्विकार केवळ अनंत तरी सत्य कसा म्हणावे? मी भ्रामक असेल तर केवळ

असण्याची ही संवेदना, सत्य कशी मानावी? पण संवेद्यता तर मी भोगतोच आहे! तर माझ्या 'अहं' मधून प्रकटलेले ध्वनीमय उँकार निर्देशित, हे चैतन्यमयी ब्रह्मांड अस्तित्व, ही केवळ भ्रामकता, माया तरी कशी म्हणता येईल?" "अरे, हा काय बडबडतो आहे, 'तुका म्हणे गर्भवासी । सुखे घालावे आम्हाशी' हा गर्भवास का मागतो आहे? जीवाचे जगणे एवढे आनंदप्रद आहे काय? पण मीच जर आनंद आहे; तर माझ्यामुळे निष्पन्न मद्स्वरूप अस्तित्व आनंद संवेदनाच भोगणार काय? पण हा तर 'सुखे घाल' असे म्हणतो आहे. हे सुख म्हणजे आनंद आहे तर अ-आनंद असे काही या जगतात आहे काय? अरे हाच पुन्हा काय बडबडतो आहे 'सुख पाहता जवा पाडे । दुःख पर्वताएवढे' हे पर्वतप्राय दुःख, क्लेश अ-आनंद निर्माण तरी कसे? आनंदातून आनंद निर्माण झाला तर त्याची सर्व रूपे आनंदरूपच असणार ना. मग हे दुःख आले कुठून? आं! या ब्रह्मांडातील सर्व जीव तर आक्रोश करित आहेत? आणि हे काय! त्यांना खाणेपिणे, लेणे, जागणे, झोपणे आणि संभोग करणे ही दुःखाने व्याप्त वाटते आहे? पण हे जीव तर दुःखाची संवेदना भोगत असल्याचा आक्रोश करित आहेत! मला ही दुःख नावाची गोष्ट, का बरे संवेदित होत नाही? हे जीव माझीच रूपे असूनही माझ्याकडेच दुःखनिवृत्तीची मागणी करित आहेत! पण... पण... मी अनंतकृष्ण निर्गुण, निराकार, केवळ, अलिप्त त्यांचे दुःख त्यांचे सुख याचा विचार तरी संवेदित का बरे करित आहे? आणि हे काय अनंतकृष्ण, महाशून्य अशा या माझ्या अथांगतेला गाऱ्हाणे घालताना; या जिवांनी तर त्रिदेव आणि देव, मानव, मानवेतरांचा उपयोग केला आहे. म्हणजे, हे सारेच मी? मीच अनंत! मीच अंधार! मीच प्रकाश! मीच कैवल्य! मीच ब्रह्मांडातील त्रिदेव! मीच देव! मीच दानव! मीच मानव! मीच जीव आणि मीच जीवात्मा! असे असूनही हे सर्व जीव उँकार ध्वनीचा उपयोग करून; या विविध देवदेवता, दानव आणि हे काय; भूत, प्रेत, पिशाच्च, यक्ष, किन्नर आदी अस्तित्वांनाही शरण जात आहेत? जीव, जगत, जीवात्मे यांची संवेद्यताच भ्रामक आहे का? यांचे चलन घडते आहे; हे तर मला संवेद्य होते आहे! याचा अर्थ हे ब्रह्मांड सत्य, त्यातील जीव, जगत, जीवात्मे, सत्य त्यातील पृथ्वी, आप, तेज, वायू आणि आकाश यांचे विभ्रमही सत्य. त्यातील हे यज्ञचक्रही सत्य! अर्थातच या ब्रह्मांडातील चलनही पूर्ण सत्य! म्हणजे जगतातील जीव आणि

जीवात्मे यांचे कर्मही सत्य! त्यांचे जन्म, जगणे आणि मरणेही सत्य!”

“पंचभूतांचे प्रकटणे, चलित होणे, ऋतुचक्र निर्माण करणेही सत्य! आणि हे सारे माझ्यामुळेच घडते. चलनही मीच; तरी मी यात कोठेच नाही; असे का बरे? मी जर यांतच सामावलेलो आहे; तर मला हे अलिप्त संवेदन का होते आहे? जीवांना दुःख संवेदन तरी का होते आहे? त्यांचे जन्मणे खरे आणि मरणेही खरे हे त्यांना ज्ञातच आहे; तर त्यांच्या दुःखाचे कारण काय? माझ्यासारखी अलिप्तच असण्याची उर्मी, त्यांच्याच दुःखक्लेशाची संवेदना प्रकटविते? मर्त्य असूनही मर्त्यतेपासून पलायन करण्याच्या स्वाभाविकतेचा हा दुःखान्वेशी भाव आहे; म्हणून तर, मोक्षासाठी साधना करित नाहीत ना? पण माझ्या ‘अहं’चे फलित रूप उँकार स्वरूप हे अस्तित्व असेल तर त्या अहंचे निरसन झाल्याखेरीज ते अलिप्त मुक्त कसे बरे होणार? मग या संवेदित जीव, जगत, जीवात्मे अवस्थेत दुःख, क्लेश आहेत; हे म्हणण्यात काय स्वारस्य आहे? जन्मणे, जगणे, मरणे हा तर जगत् जीव जीवात्मे यांचा ‘अहं’ वश स्वभाव आहे! मग त्यांच्यातील माझ्या असण्याचा, मी असण्याचा, अनंततत्त्वाचा, महाशून्यत्वाचा चैतन्यत्वाचा अर्थ काय? खरोखरीच स्वरूप कोणते? कोऽहम?”

* * *

(२४)

अनंतकृष्णांच्या चिंतनमग्रावस्थेत वादळे निर्माण झाली, “अरे, ब्रह्मांडातील ह्या मानवसदृश्य जारज योर्नीनी अगदी धुमाकूळ मांडला आहे. त्यांच्या वासनादेहात द्वेष, मत्सर, असूया, राग, मोह, स्पर्धा, सत्तांधता, संचयाचा, हपापलेपणा आणि कामभावनेचा तर उद्रेक झाला आहे. त्यात देव, दानव, मानव कोणीच मागे हटत नाहीत. सर्वांनाच या ब्रह्मांडावर सत्ता हवी आहे! हे काय, हे त्रिदेव, ज्यांच्यामुळे या ब्रह्मांडाचे चलन व्हावे; ते त्रिदेवही आपल्या शक्तीचे वितरण प्रसंगी भक्तिमोहाच्या आधीन जाऊन करित आहेत! देव योनीतील देवता तर स्वर्गस्थ भोग भोगत असतांना मानव आणि दानवांना वेठीला धरून; त्यांच्यातील स्पर्धा, असूया, द्वेष, संघर्ष

पराकोटीला नेत आहेत. देव, दानव यांच्यातील शस्त्रस्पर्धा पराकोटीला पोचली आहे! दोन्हीही प्रवृत्तीत मानवी प्रवृत्ती भरडल्या जात असतांना; त्यांच्यातील काही देव होण्याचा प्रयत्न करित आहेत; तर काही दानव होण्याचा प्रयत्न करित आहेत. या तीनही योनी खरेतर एकाच मुशीतून जन्माला आलेल्या आहेत. तरीदेखील यांनी तर त्रिदेवांचे ब्रह्मांडव्यवस्थापनाचे ऋषींवर सोपविलेले कार्य; स्वतःच आपल्या हाती घेतले आहे.”

“स्वतःच केवळ तांत्रिकतेच्या बळावर ऋषींचा ज्ञानसंचय त्यांनी आत्मसात करून; ते ब्रह्मांडावर स्वामित्व गाजविण्याचा प्रयत्न करित आहेत. ‘जीवो जीवस्य जीवनम्’ हे जगतातील व्यवस्थापन सूत्र आहे खरे, पण यांनी तर केवळ स्वजीवनासाठी सर्व जीवांसह चराचरालाच आपल्या कव्हात घेऊन; केवळ स्वसत्तेसाठी, त्यांचा उपभोग घेण्याचेच जणू ठरविले आहे. पंचमहाभूतांना आपल्या सत्ताकक्षेत बद्ध करण्याचा अश्लाघ्य प्रयत्न देव, दानव आणि मानव करित आहेत. त्रिदेवांनाही आपल्या ज्ञान आणि भक्ती सामर्थ्याने इहजीवनाशी जखडून टाकण्याचा प्रयत्न होत आहे. आतातर ही स्पर्धा शिगेला पोचली आहे. ब्रह्मांडातील वृत्रासुरापासून रावणापर्यंत आणि रावणापासून दुःशासनापर्यंत आणि त्यानंतरही सत्तांध बनून राक्षसी वृत्तीचा परिपोष करण्याचा प्रयत्न करणाऱ्या सत्तापिपासूंपर्यंत; सर्वांनी उन्मत्तपणाने अवघ्या ब्रह्मांडाचे शोषण सुरू केले आहे! एकाच चौकडीत सत्य/कृत, त्रेता, द्वापार आणि कली यात क्रमाने हे उन्मत्तपण वाढतच गेले आहे. देव, दानव व मानवाला त्रिदेवांसमान रूप देण्यात माझी अहंवृत्ती विफल तर झाली नाही ना? लीलामंडनाऐवजी संघर्षमंडनच झाले. हीच का माझीच सर्व रूपे? ‘जन्मे न कोणी मरे न कोणी’ ही माझी ‘अहं’लीला, मायाक्रीडा खरी; की या वृत्तींनी ‘आम्हीच जन्मू आणि अन्यांना मारू’ ही वृत्ती स्वीकारली ही खरी?”

“ऋषींनी मांडलेल्या यज्ञसंस्थेचे काय? देव, दानव, मानवांनी शिगेला पोचविलेला; हा आसक्ती निष्पन्न संघर्ष; हाच महायज्ञ? पण या यज्ञात अन्य भूते निष्पन्नच होत नाहीत! हे, हे काय बरे घडते आहे? की त्रिदेवच हे घडवित आहेत? अवघे ब्रह्मांड दोलायमान झाले आहे. ज्वालामुखींचा उद्रेक झाला आहे. जलतत्त्व आकाशाकडे उसळून मरुतांच्या सहाय्याने तांडव मांडते आहे. जलतत्त्वाचे हिमनग वितळून जलतत्त्वात सारेच विघटित करण्याचा प्रयत्न होत आहे! उद्भिज, स्वेदज, अंडज आणि देव, दानव, मानवेतर

जारज, सारेच नष्ट होत आहेत. पिशाच्यांनी, गंधर्वांनी, किन्नरांनीही याच देव, दानव, मानवांचा आश्रय घेऊन; थैमान मांडले आहे. देवांनी दानवत्व स्वीकारून स्पर्धा सुरू केली आहे. तर दानवांनी विक्राळ रूप धारण करून मानवच खाऊन टाकण्याचा खटाटोप चालविला आहे. देव, दानव, मानव, मानवातूनच अवघी शक्ती शोषित करून; अवघे ब्रह्मांड नष्ट करण्याचा उद्योग करीत आहेत. त्रिदेवांची अवघी भिस्त ऋषींवर आहे. हे ऋषीही देव, दानव, मानवांच्या आश्रयाने शास्त्रज्ञान, कलाज्ञान आणि शब्दज्ञान देऊन स्वतःच सत्तेच्या आधीन होत आहेत?”

“म्हणजे, यातून ‘दुःख पर्वताएवढे’ वाटू लागले काय? सर्वांचेच जगणे सत्तापिपासेने दुःखकारक होते आहे काय? दुःख हे तर माझे रूप नाही! ही सर्व रूपे खरंच माझीच आहेत की अनंत अवकाशातील मी एकला अनंतकृष्ण या सर्व अनंत ब्रह्मांडाचे कारण नाही? आणखी कोणी अनंतकृष्ण, अनंत अथांग अवकाशात माझ्याशी स्पर्धा करीत माझ्या ‘अहं’कार क्रीडेत ‘ॐ’कारातून घडणाऱ्या लीलेत विक्षेप आणीत आहेत? मग तर माझी लीला मला आवरलीच पाहिजे! ते तरी माझ्या हातात आहे का? विकार तर ‘अहं’लाच झाले आहेत. त्या ‘अहं’चाच अहंकार नाहीसा केला तर?”

* * *

(२५)

महाशून्य, पूर्णत्व, अनंतकृष्णांच्या अनंतावकाशात विपरित संवेदन घडू लागले - “अरे, येथे तर - जगत् सत्यम् ब्रह्म मिथ्या! - असा उद्घोष मानव करीत आहे! देव, दानव हेही त्याच उद्घोषात जणू आधिनतेने वागत आहेत! प्रत्येक देव स्वतःचे श्रेष्ठत्व, देव्हान्यात बसवून स्वतःचे राज्य उभारण्याच्या प्रयत्नात, भक्तांना जणू बांधून टाकीत आहे! दानव तर या अवघ्या ब्रह्मांडाचा स्वतःच्या शारीर आणि मानसिक जाणिवेत उपभोग घेण्यासाठी उन्मत्तपणे संचारला आहे! मानवही स्वतःच्या दैनंदिन व्यवहारात स्वतःसाठी जगतांना; इतरांचे शोषण करीत आहे! आं! हे काय; येथील अवघी जीवसृष्टी साधन बनली आहे! आतंक माजविणारी पिशाच्चे, विष्णाणूपूर्ण जीवांना साधन

ठरवून; विक्राळ विनाशाच्या क्रीडेचा आनंद लुटीत आहेत. पंचमहाभूते स्वैरपणे मनमानी करून; सृष्टीला नागवित आहेत. म्हणजे या सर्वांना स्वतःचे नश्वरपण आणि अनंतकृष्णांच्या बहुस्याम धारारूपाचा विसर पडला; की काय? प्रत्येक अस्तित्व केवळ आणि केवळ आल्याक्षणाचा शारीर तृप्तीसाठी आणि मानसिक उन्मादासाठी उपभोग घेण्यासाठी झपाटलेला आहे.”

“सर्वाभूती मीच आहे; याचा या सर्वांना विसर पडला की काय? माझ्याही आनंदस्वरूपाचा, सत्यस्वरूपाचा आणि चैतन्यपूर्ण स्वरूपाचा विध्वंस होतो की काय; असे वाटू लागवे, एवढे भीषण क्रौर्य, या देव, दानव, मानवांच्या वर्तनातून प्रकट होते आहे. येथे जन्ममरणाची संवेदना नाहीच. उरला केवळ वासनादेहांचा संभोग! म्हणजे, अनंतकृष्ण, सत्चिदानंदस्वरूप अस्तित्वातून काही निष्पन्नही होत नाही आणि काही त्यात विलयही पाहात नाही. अनंत केवळ शून्य आहे; असेच या सर्व अस्तित्वांना वाटू लागले काय? आणि हे काय? या ब्रह्मांडाचे समग्र व्यवस्थापन ज्या त्रिदेवांवर आहे; त्यांचेच, नव्हे नव्हे माझ्याच अहं स्वरूपाचे आणि ‘ॐ’ ध्वनीमंडलाचे पार्षद म्हणून; ज्या ऋषींना कार्यमग्न पाहावे; ते आहेत कुठे? आं, हे काय तेही देव, दानव, मानव यांच्या ऐहिकाचे कोड पुरविण्यात मग्न होऊन; साधनांची गर्दी करून; त्यांच्या वासनादेहांची तृप्ती करण्यात गढून गेलेत? मग मला जे संवेदन होते आहे, ते खोटे की काय? ही अनंत ब्रह्मांडे आणि प्रत्येक ब्रह्मांडातील प्रत्येक गोष्ट केवळ माझ्याच ‘अहं’चे ‘ॐ’ ध्वनिरूपातून, चैतन्यधारेसह, प्रचलित झालेले, माझेच रूप आहे ना? आभास तरी कसे म्हणू? मला या सर्व गोष्टींची संवेदना तरी का होते आहे? म्हणजे, ही वासनाधिनता आणि हे क्रौर्य ही मीच आहे?” मी तर निर्गुण निराकार, स्वसंवेद्य आहे; तर हे काय आहे? मीच जर या साऱ्याचे कारण असेल; तर मग, या सर्व रूपात हे भयाण, विक्राळ विनाशक क्रौर्य आले कोठून? की ब्रह्मांडातील प्रलयकाराची ही विलयक्रीडा आहे. म्हणजे प्रलय घडवावा लागेल? या ऐहिक चलनाला, चैतन्य तर माझ्याच चिद्रूपातून मिळते आहे ना? ब्रह्मांडातील हा अग्निगोल सूर्य केवळ अग्नी का ओकत आहे? हा वायू उत्पातक का झाला आहे? त्याच्या चलनाने, या जलाने प्रलयकारीरूप का धारण केले आहे? ही पृथ्वी आतून उसळून उफाळून ओसंडून विक्राळपणे का बाहेर पडते आहे? आकाशालाही असंख्य छिद्रे पडून ब्रह्मगोलक छिन्नविछिन्न

होतो आहे, असे का वाटते आहे? या उद्रेकाची संवेदनाही या देव, दानव व मानवांना होत नाही काय? त्यांचा 'अहं' तर या पंचमहाभूतांवर राज्य करून; संभोग करण्यातच मग्न आहे. हे इहजीवन माया आहे, असत्य आहे, असे तरी का म्हणावे?"

“या सगळ्यात कुठे तरी आवाज येतो आहे, 'तो एक मूर्ख!' 'तो एक मूर्ख!'; अरे, हा तर देव, दानव, मानव अस्तित्वातील सर्वांना मूर्खच म्हणतो आहे. म्हणजे हे सारे अज्ञानी आहेत का? की केवळ भासप्रवृत्त अवस्थेत, स्वरूप विस्मृती स्वीकारून; पंचभूतांच्या आधीन गेले आहेत? हे सारेच मग मद्‌रूप तरी कसे म्हणावे?"

“हे सारे माझ्यातच घडते आहे असे मला का वाटते? माझे महाशून्य, परिपूर्ण कैवल्यस्वरूप, सत्य की माझे अहंश 'ॐ' ध्वनीमंडलातून चैतन्यधारेसह प्रकट होणारे दृश्यमान ब्रह्मांड सत्य? तरीही हा कोणी घोषणाच करीत आहे 'जगत सत्यम् ब्रह्म मिथ्या!' 'यावत जीवम् सुखं जीवेद्' 'ऋणम् कृत्वा धृतं पिबेत् । भस्मीभूतस्य देहस्य । पुनरागमनम् कृतः ॥' म्हणजे, मर्त्यता ठावूक असूनही केवळ अन्नसाधनांचा भोग घेत जगण्याची ही वृत्ती स्वतःला स्वतःपासून वंचित करणारी नाही का? म्हणजे भोगाने भोगच वाढतो आणि भोगातून तृप्ती होत नाही; हे कसे बरे कळत नाही? तृप्ती होणार नसेल; तर मग जगत ही लीला तरी कशी होणार? लीला हा तर 'अहं'चा स्वभाव आहे. त्यासाठीच तर ॐकार ध्वनिमंडलात माझे चैतन्य प्रकट झाले; असे मला जाणवते आहे! हा 'यावत जीवम् सुखम् जीवेद्' म्हणणारा सुख म्हणजे समजतो तरी काय? 'खा प्या मजा करा प्रत्येक क्षण भोगा!' म्हणजे, या क्रियेत मी नाहीच की काय? पण मीच चिद्‌रूप होऊन सर्व कर्मे करतो, तर ह्या क्रियेत मीच असणार ना? 'खा प्या मजा करा!' हे सूत्र मीच माझ्यासाठी निर्माण केले; की माझ्याच रूपांना माझा विसर पडला? हे कसे शक्य आहे? मी कारण असून; ही सर्व भूते मद्‌रूपच असून; मी त्यापासून लिप्त नसल्याने; त्या भूतांना, त्यांचे अस्तित्त्व माझ्याविरहित सत्य वाटू लागले की काय? हा तर घोषितच करतो आहे 'पुनरागमन कुंतः?' म्हणजे ही भूते पुन्हा निष्पन्न होणार नाहीत?"

“हे तरी कसे शक्य आहे? जोपर्यंत अनंतकृष्णाला 'अहं' विकार घडला आहे; तोपर्यंत अहं पासून अहं पर्यंत म्हणजे अनंतकृष्णांपासून, कैवल्यापासून, निर्गुण निराकारापासून, महाशून्यापासून म्हणजे माझ्या अनंत

अस्तित्वापासून माझ्या अस्तित्वापर्यंत, अविनाशित्वाने ही भूते निष्पन्न होणारच! 'पुनरपि जननम् पुनरपि मरणम्' हेच सूत्र अविनाशित्वाची दृश्य बाजू आहे. ही दृश्य बाजू तर भ्रामक, पाण्यावरच्या बुडबुड्यासारखी आहे. पाण्यावरल्या बुडबुड्याने, विकसित व्हायचे, पाण्यावर तरंगायचे, वाऱ्यावर हलाडुलायचे, म्हणजे का असल्या क्षणाची मजा लुटायची? वाऱ्यावरच्या हेलकावण्यात, लाटांवरच्या हेंदकळण्यात आणि स्वतःच स्वशरीराचा स्वाभाविक विकास करण्यात; मृत्यू ओढवून घेण्याची शीघ्रता नाही का? पण मग हा सुख कसे मिळवणार? केवळ असणे म्हणजे सुख; की मी अविनाशी आहे ह्याचे संवेदन म्हणजे सुख? त्याचे बुडबुडा असणे सत्य; की पाणी असणे सत्य?"

“अनंतकृष्णांना अनंत प्रश्न पडतच राहिले आणि ते लीलामग्न झाले, “अरे, पण ब्रह्मांडातील पृथ्वीवर राहणारे हे उद्भिज, स्वेदज, अंजज, जारज तर असलेपणाचा क्षण आणि भोवतीच्या पंचभौतिक विश्वाचा उपभोग करून निर्माण झालेली; अन्न, वस्त्र, निवारा देणारी साधनेच सत्य मानीत आहेत! किंबहुना पंचमहाभूतांवर स्वामित्व गाजविण्यातच श्रेष्ठता मानीत आहेत! मन मानेल तेव्हा आणि हवे तसे; मर्त्य शरीराला मर्त्यतेच्या जवळ नेणारे; पंचमहाभूतांचे उपयोजन, साधनांच्या सहाय्याने, असल्याजागी प्राप्त करून घेण्याची; त्यांची वृत्ती बनते आहे. माझ्या चैतन्यरूपाची आनंदप्रद रूपे पाहण्यासाठी हा वंचित होतो आहे. अवकाशात अनंत ब्रह्मांडे, तेजोराशी, त्यांचे अंधार प्रकाशातील विभ्रम, यज्ञचक्राची बदलती विलोभनीय दृश्ये, स्वतःतील उत्पत्ती, स्थिती आणि लयात्मक चैतन्यमयी उसळणे, साऱ्याच गोष्टींना वंचित करणारे, हे 'खाणे पिणे मजा करणे' हेच का भूतांचे सुख? पण हा तर सतत ओरडून सांगतो आहे. याला कोणीच कसा थांबवत नाही? स्वतःत सामावलेल्या अविनाशी चैतन्याचा, अर्थात मद्‌रूपाचा ॐकार ध्वनिमंडलाचा आणि 'अहं'चा विसर यांच्या रूपातील चैतन्यधारेला प्राप्त झालेल्या शारीर अहंकाराने नाहीसा तर केला नाही ना? की याचेच म्हणणे सत्य? पण हा तर केवळ एक अपवादच म्हणावा लागेल!"

“सहस्रावधी ऋषी मात्र अविनाशी चैतन्याचा आनंद लुटण्यासाठी आणि लुटविण्यासाठी मला परब्रह्म मानून धर्मसारणीची मांडणी करीत आहेत. त्यांचा मार्ग सत्य की यांचा? ईश्वर, परमात्मा, सद्‌चिदानंद संबोधून अनंतकृष्णाला अविनाशी निर्गुण निराकाराला ॐकार ध्वनिमंडल स्वरूपात चैतन्यमयत्वाने

अनुभवाचा वेदमयी ज्ञानयोग या ऋषींनी द्रष्टेपणाने मांडला; हेच या ब्रह्मांडाचे अस्तित्वरूप; अविनाशित्वापर्यंत घेऊन येणार; असं ठामपणे सांगणारे हे हजारो ऋषी खरे की 'भस्मिभूतस्य देहस्य पुनरागमनम् कुतः ।' असे ओरडून सांगणारा अपवादात्मक ऋषी खरा? पण मग मी दोन्ही विचारात आणि रूपात सारखाच चैतन्यमयतेने अस्तित्वात आहे की काय? कोऽहम्?"

* * *

(२६)

अनंतकृष्णांना पुन्हा कोणी 'स्वरूप' चर्चा करतेसे संवेदन होऊ लागले. "अरे, हे कोण बरे, बोलते आहे? अवघ्या कृष्णावकाशात शब्द घुमत आहेत. "जग अंतवान आहे का? की अनंतवान आहे? जीव आणि शरीर एकच की भिन्न? मृत्यूनंतर अस्तित्व असते की नसते? की असते आणि नसतेही; मग भगवान बुद्धांचे नेमके काय? प्रश्नांची उत्तरेच नसतील तर हे जग तरी सत्य कसे? जगातील सर्व वस्तू अनित्य दुःखकारक व अनात्म अशाच आहेत. म्हणून दुःख सत्य! दुःखच दुःखाचे मूल होय ते केवळ अष्टांगिक आर्य मार्गानेच नष्ट होईल. समाधी आणि प्रज्ञा ह्या ह्याच्या पायऱ्या चढल्यास दुःखनिवृत्ती होईल. म्हणून यज्ञादिक कर्मे करण्यापेक्षा प्रत्यक्ष जीवनकार्य ज्ञानात्मक कर्मपर असावे. स्वर्ग, नरक आणि पुनर्जन्म या गोष्टी कर्माने प्राप्त होतात. म्हणून दुःख सत्य आणि कर्मच सत्य! कर्मपरता, अवैरता आणि अक्रोधाने दुःखाचा निरास होऊन; सत्य प्राप्ती होते. सत्य हेच 'अनंत' सत्य! अन्यथा अवघे शून्यच होय म्हणजे निर्माता ईश्वर, परमात्मा नाहीच की काय? मृत्यू सत्य, मृत्यू हेच भयाचे कारण; म्हणूनच सहानुभूतीने जगतात कर्मपर होणे म्हणजे मृत्यूवर विजय मिळविणे होय! म्हणूनच ब्रह्मचर्याचा मार्ग सवश्रेष्ठ होय!"

"अनंतकृष्ण चिंतनमग्न झाले, "अरे, हा तर दुःखाला आणि मृत्यूलाही सत्य मानतो आहे. पण अविनाशित्वामध्ये, अनंतात, अनंतकृष्णात, सदाचिदानंदात; दुःख आणि मृत्यू, राहिलच कसे? हे तर खरे की हा ब्रह्मांडातील क्रीडेल्या सहाय्य होणारा माझाच अहं चैतन्यधारेसह कर्मस्वरूपात

प्रेरीत करीत आहे. मीच मूलकारण, मीच रूपात्मक, माझ्यातच हे सर्व जगत! तरी मी अलिप्त परमात्मा हे कसे? हा तर अनात्म जगताचे मंडन करीत आहे, पण हेही खरेच! हे सर्वच नश्वर आहे, तर पुन्हा पुन्हा जन्मास येऊनही; ते पुन्हा पुन्हा कर्मातच अडकणार! मग तथागत होऊन मोक्षप्राप्तीचा मार्ग कसा येणार; की सारे काही कर्मावरच अवलंबून? म्हणजे मी केवळ क्रीडारूप; म्हणजे कर्मरूपच आहे काय? म्हणूनच का ब्रह्मचर्याचा उपदेश होत आहे?"

"हे आहे तरी काय? कपिलमुनींच्या मार्गाने जाऊन मोक्ष तर कर्मातच प्राप्त करता येईल असे हा सांगत आहे. मग माझे स्वरूप कर्मातच विरून जाते का? तसे झाले तर ब्रह्मांडालाही विनाश, मृत्यू आहे; किंबहुना ब्रह्मांड, मृत्युलोक किंवा पृथ्वीलोकच दुःखकारक आहे असे म्हणावे लागेल? जर हे सारे माझ्यातील अहंने, चैतन्यशक्तीने बनले आहे; तर यांचे हे शब्द मला संभ्रमात का बरे पाडीत आहेत? जीवात्मा आणि परमात्मा यांचा संबंध तरी कोणता? जीव म्हणजेच आत्मा मानले तर शरीराचे काय? आणि शरीरच जीव आहे असे म्हणावे तर दुःख अटळ आहे! या दुःखाचा निरास केवळ अष्टांग योगाने होईल, ब्रह्मचर्याने होईल, असे घोषित करून यांना काय बरे साधायचे आहे?"

"मी तर महाशून्य आहे; तर त्यांना गवसणारे शून्य कोणते बरे? की ही सगळीच कल्पना? तरी आहार, निद्रा, भय आणि मैथुन या विकारांनी युक्त शारीरिक अनुभूतीच सत्य म्हणायच्या? या विकारांनी तर अविनाशित्वाच्या अनंतकृष्णाच्या सत्चिदानंदस्वरूपाच्या, अस्तित्वाला अहिंसा, सत्य, अक्रोध असे धम्मचर्यच अनिवार्य! मग माझा आणि या जगताचा नेमका संबंध कसा? कोऽहम्?"

* * *

(२७)

अनंतकृष्ण अधिकाधिक चिंतनमग्न होत गेले. संवेदनेचे पुन्हा तरंग उठले. "जगत सत्यम्! असे म्हणत हा कोणी माझे अस्तित्व म्हणजे अनंतकृष्ण नसून; हे जगच आहे असे म्हणतो आहे. सद्गुरुरूपदाला, सत्यान्वेषण करणारे

पद म्हणून; सद्गुरु हेच परमसत्य आणि परमपद देते; असे म्हणतो आहे! हे परमपद म्हणजे तरी काय? मीच ना? 'जगत सत्य' मानून परमपद काल्पनिक ठरविण्याचे धाडस हा का करतो आहे! मीच तर जगत आणि मीच जगत्पिता! मीच जगत नियंता आणि मीच परमसत्य! ह्या साऱ्याच गोष्टी तो सद्गुरुत पाहतो आहे! म्हणजे, हा मलाच तर सद्गुरु म्हणत नाही?"

“सद्गुरु, ईश्वर, देव मानव, मानव ही सगळीच रूपे माझीच ना? हा भेदमूलक विचार आहे; की जगताचे नियंत्रण करून मद्दूरूप होण्याचा विचार आहे? गुरु-शिष्याची परंपरा, जगत सत्य मानून; जगताची सत्ता स्वतःकडे घेण्याचा प्रयत्न करते आहे? खरी सत्ता तर सत्य ही आहे? ते सत्य तर अनंतकृष्णरूप हेच आहे! हा काही वेगळेच प्रमाण मानीत आहे का? येथे तर हेच गुरु-शिष्य पुन्हा ब्रह्म एकमेवाद्वितीयत्वाची सीख देत आहेत. आणि माया प्रकृती हे अंतिम तत्त्व नाही असे घोषित करीत आहेत! म्हणजे माया, प्रकृती हे जगत नव्हे काय? जगत याचा अर्थही मीच आणि जगतातील घडामोडी म्हणजे ही प्रकृती, माया किंवा 'अहं'चा चैतन्यधारान्वित विस्तार; असे हे मांडत आहेत का? यांना माझे अस्तित्व जर ब्रह्म म्हणून मान्य आहे; तर ब्रह्मांडस्वरूपाला ही जगत सत्य म्हणणे; यात काहीच गैर नाही! म्हणजे यालाही माझे अस्तित्व हेच अंतिम सत्य आहे; असेच म्हणायचे आहे का? का बरं तो असे म्हणतो आहे? जगतातील सत्ता आणि न्याय सांभाळण्यासाठी आणि स्वसत्तात्मक कर्म करण्यासाठी की काय? तर हे बरे झाले; त्याला हे तरी लक्षात आले; की जगतातील, जगत सत्य! त्यातील कर्म सत्य! निष्पत्ती आणि विलयाचे कारण परमसत्य होय! त्या परमसत्याचे ज्ञान गुरुशिष्य भोगत जगत जीवन कर्मपरतेने सांभाळीत आहेत. हीच तर या कैवल्याची चैतन्यधारान्वित जगत स्वरूपातील क्रीडा नव्हे का?"

“मला यात अनंतकृष्णाचे नेमके अस्तित्व परिपूर्णतेने का बरे जाणवत नाही; की महाशून्य, अनंतकृष्णांचे अस्तित्व काही त्यापेक्षा भिन्न आहे? असे असणे तरी कसे शक्य आहे? यांचा हा अभिनिवेश अनंतकृष्ण, परमसत्य स्वरूप होण्याचा आहे, हे कसे? म्हणजे, मी कसा आहे, कोण आहे, हे या गुरुपरंपरेलाही संवेदित होते, तरी सांगता येत नाही; हेच खरे नव्हे का? असे असेल; तर 'कोऽहम'?" जगतातील मानवी जीवांच्या जाणिवांचा संभ्रम अनंतकृष्ण अविनाशी महाशून्य सच्चिदानंदरूपाला, परमात्म्याला,

परमसत्याला जाणवत होता.

“काय मिथ्या आणि काय सत्य; हे तरी कसे ठरवायचे? जगत तर प्रत्यक्ष अनुभूत करणारे ब्रह्मांडातील, उद्भिज, अंडज, स्वेदज, जारज, जीव, जगत; असत्य कसे मानता येईल? जीव आणि जगत हे माझ्यातूनच, माझ्या कारणाने निर्माण झाले आहे; हे यांना जाणवत नाही काय? म्हणजे, मी, जगत आणि जीव भिन्नच मानायचे का? पण, पण हे जगत आणि जीव, आत्मन् खेरीज संवेद्य कसे बरे होतील? मीच या जगत आणि जीव रूपाने प्रकटलो आहे हे का बरे, या जीवांच्या लक्षात येत नाही? मी यांचा अनुभव घेतांना; क्षणकाल मीही त्यांचाच स्वार्थकपणाने विचार करीत नाही का? अनंतकृष्ण, महाशून्य, सत्चिदानंद पूर्णत्वस्वरूप आहे; हे तरी मला कसे संवेद्य झाले? 'अहं'मुळेच ना? मी निर्गुण निराकार आहे; असे तरी कसे म्हणावे? ही अनंत ब्रह्मांडे जगत जीव ही सारी माझीच अस्तित्वे नाहीत, असे कसे म्हणू? ती तर मला ध्वनीरूपांतून, उँमधून संवेदित होत आहेत. चैतन्यधारा 'राधा' होऊन; उसळून उर्ध्व उत्स्फूर्त होऊन मला संवेदित करीत आहे. जगतातील हे सारे लोक माझा शोधही या नादब्रह्माधारे घेत आहेत ना? हे नादब्रह्म विश्वकेंद्र कैलास पर्वतावर प्रक्षेपित होऊन; आकारातूनच या जगत आणि जीवांची संवेद्यता भोगते आहे ना? या भोगणाऱ्यांना असे भिन्न भिन्न अनुभव तरी कसे येतात? की महाशून्यातून प्रकटलेल्या 'अहं' संवेदनेची प्रभूसत्ता लक्षात येत नाही? काय म्हणावे? माझे मला संवेदित करून घ्यावे लागत आहे? 'कोऽहम' ”

* * *

(२८)

अनंतकृष्णांना पुन्हा संभ्रमित करणारे प्रश्न संवेदित होऊ लागले. वहात्या पाण्यातील भोवऱ्याप्रमाणे, “पण येथे तर अनेकान्तांचे भाष्य सुरू आहे. नाम, स्थापना, द्रव्य आणि भाव या चौ प्रकटीकरणाचे हे भाष्य, अनेकान्त गुणात्मक वर्णन का करीत आहे? म्हणजे 'अहं'चे उँकारस्वरूप प्रकटणे अनेकान्त आहे असेच म्हणावे लागेल? म्हणजे, मी निर्गुण, निराकार, कैवल्यस्वरूप,

महाशून्य, पूर्णत्व, सच्चिदानंदस्वरूप, अनेकान्त होऊन; दृश्यमान होतो; असेच का यांना म्हणायचे आहे? हे आहे तरी काय? या अनेकान्तांच्या संवेद्यतेकडून माझ्यापर्यंत येण्यासाठीच का इंद्रियांवर, आत्मरूपाचे नियंत्रण आणण्याचा प्रयास हे सारे करित आहेत? असे झाले तर; जगतातील क्रीडेलाच बाधा नाही का येणार? ही जगत क्रीडा म्हणजेच माझा चिद्विलास आहे; हे का बरे कळत नाही? जीव आणि कर्म हे संबंधही उचित कर्मापासून मुक्त केले की मुक्ती मिळेल? म्हणजे, यांना पुन्हा निर्गुण निराकार महाशून्याकार व्हायचे आहे का? मग, हे सर्व जगत क्रीडाधिकारी कसे ठरतील? म्हणजे, इंद्रिये व मन यांना होणारी संवेद्यता यापेक्षा चैतन्याला, आत्म्याला होणारे संवेदन भोगण्याची खटपट हे करित आहेत? ही तर माझीच, अनंतकृष्णांचीच संवेद्यता भोगण्याची अनुकृती नव्हे का? ती अनुकृती, मीच माझी कशी बरे करू? यांना तर अहं च्या ॐकार स्वरूप लीलाविग्रहातून, मोक्ष साधायचा आहे. माझे अस्तित्व तरी कसे आत्मसात होणार? जगत्, जीव आणि जीवात्मा, यांना अनंतकृष्णरूपाचे अस्तित्व 'अहं'कारामुळे ॐकार प्राकट्यातून होते; याची संवेदना ते कशी भोगणार? म्हणजे, यांची अस्तित्वरूपे त्वरेने माझ्यात अनंतकृष्ण होण्याचा प्रयत्न करित आहेत? वर्तमानात ती माझ्यापासून भिन्न मानायची का? कसे?"

वर्तमान जगताची भूतमात्रांसंबंधाने संवेदना भोगतांना अनंतकृष्ण थेट ब्रह्मांडातील मन्वंतरात डोकावून संवेदना अनुभवू लागले, "या ब्रह्मांडातील वैवस्तवमन्वंतरात तर भूमी पादाक्रांत करून, राज्ये भोगण्याची स्पर्धाच लागली आहे. भूमीवर भूमी जिंकताच, उपभोग्य वस्तू म्हणून भूमीचा भोग घेऊ पाहणारे जीव, हेही मीच त्यांना सांगितल्याचा दावा करित आहेत. म्हणजे अनंतकृष्णांचे हेही एक रूप आहे का? पण मीच आज्ञा दिली तर ती कोणाला आणि का बरे? ते तर जणू माझे दूत म्हणून कार्यान्वित झाले आहेत? म्हणजे ते आणि मी पूर्णतः वेगळे आहेत की काय? ते माझ्यामुळे वावरतात तरी मी त्यांच्यात नाही असे का म्हणताहेत? ते तर माझ्यातच सामावले असल्याची मला संवेदना होत आहे! पण ते म्हणतात तसे मी त्यांपासून अलिप्त असल्याची संवेदना त्यांना होत आहे? असे असेल; तर मीच त्यांना आज्ञा देऊन पाठविले म्हणून सांगत फिरतांना; माझी प्रभूसत्ता ते कशी मान्य करित आहेत? हे काय? यातही भेद निर्माण झालेच आहेत!

म्हणजे मीच निरनिराळ्या दूतांना निरनिराळे निरोप देऊन सृष्टीचलनाचे आणि मानवी जीवन व्यवस्थापनाचे कार्य दिले की काय?"

"मीच स्वतः प्रकट होऊन कार्यप्रवृत्त होतो आहे अशी संवेदना मला का स्पर्श होते आहे? या दूतांमध्ये तर जीवघेणी स्पर्धा दिसते! म्हणजे ही माझीच रूपे की आणखी काही? माझी लीला अशी बाधीत झाली आहे की काय? मीच माझी क्रीडा बाधीत करित आहे; की अहंकार प्रणित ॐकारामधून निष्पन्न सर्व भूते भिन्नच राहतात आणि तेच सत्यत्वाचा, असल्या अवस्थेत उपभोग घेतात? त्यांची अंतर्बाह्य संवेदना मला का बरे होत आहे? कलियुगाच्या आरंभी परमेश्वराचा विसर पडण्याची क्रिया हा लीलाविग्रह आहे! असे असेल; तर हे तर दूत परमात्माचाच उद्घोष करून बोलत आहेत? म्हणजे परमात्म्याचा विसर तर यांना पडलेला नाही? तरीदेखील जगत सत्य मानून त्यांची सत्ता भोगण्याची ही अपूर्व स्पर्धा कशी बरे निर्माण झाली? की विनाशाच्या, विलयाच्या प्रलयंकरांची ही संवेद्यता आहे? यात माझे नेमके स्थान प्रत्यक्ष की अप्रत्यक्ष? या स्पर्धा करणाऱ्यांतील आत्मतत्त्वाचे अस्तित्व माझेच नव्हे का; की ही क्षणभंगुर अवस्था आहे? या लोकांना तर मर्त्यतेचा विसरच पडला आहे! आणि हे काय? 'पुनरपिजननम्'चे सूत्र यांना मान्यच नाही? हे तर, पंचभूतात्मक देहाला जीव समजत आहेत आणि त्या देहाचेच कर्म परिमाणांच्या कसोटीवर पाहिले जाईल असे म्हणत आहेत. अविनाशी नित्यतेत असे अनित्यत्व; हा तर माझा स्वभाव नाही! हे कसे बरे घडते आहे? म्हणजे मी आणि हे जगत दोन अस्तित्वे आहेत का? त्यांचे नियंत्रण जर तेच करित असतील; तर मग परमात्म्याचे दूत असूनही दूतांना तरी हे का भजत आहेत? मद्स्वरूप असल्याचे भान असलेल्या ऋषींनी असे कधी केल्याचे स्मरत नाही."

"ऋषींनी तर माझे अस्तित्वच अनंत ब्रह्मांडात समत्वाने व्यापून असल्याचे सांगितले आहे. ही काही मंडळीही तेच सूत्र पुन्हा पुन्हा स्वतःच्या वर्तनातून सिद्ध करून ज्ञानप्रकाश देत आहेत."

"देव, दानव, मानवांना परब्रह्माचे ज्ञान व्हावे; म्हणजे स्वतःचे परमस्वरूप कळावे; म्हणून धडपडत आहेत; हीच तर माझी लीला आहे! 'आम्ही वैकुंठ वासी । आलो याच कारणाशी । बोलले जे ऋषी । साच भावे वर्ताया ॥' हे त्यांचे परमकार्य खरे; की या दूतांचे, 'आपण सारीच त्याची लेकरे आहेत'

म्हणजे खरे? ही माझी लेकरे? की मीच त्यांच्याही रूपात? त्यांच्यात भूभोगावरून संघर्ष का; की हा संघर्ष माझाच माझ्याशी सुरू आहे? 'रात्रंदिन आम्हा युद्धाचा प्रसंग शरीर आणि मन अंतरबाह्य' असे, हे संत म्हणताहेत तसे? की मी कोण, माझे रूप काय? माझा 'अहं' काय आणि ॐकार ब्रह्मस्वरूप कोणते? हे माझे मलाच नीट आकलित होत नाही का? का असे व्हावे? मी जगत; की मी जगत कारण? मी जगत कारण; की मी कैवल्य? मग जगत कोण आणि कैवल्य कोण? ही दोन्ही अस्तित्वे भिन्न की दोन्ही एकच? जगत, जगतकारण, जगतनिर्माता, जगतचालक, सारे काही मीच? कोऽहम?"

* * *

(२९)

“ब्रह्मांडातील माझ्याच म्हणविणारांनी लेकरांनी कलियुगाच्या या प्रारंभकाळातच आकांत मांडला, रक्ताचे पाट वाहविले, पृथ्वी पादाक्रांत करण्याची स्पर्धा केली. या रक्तरंजिततेत सत्तापिपासू, सत्तांध, शोषक आणि शोषित सामान्य निरुपद्रवी जीव सारेच भरडले गेले. लेकरांनीच निर्माण केलेल्या सारणीच्या चिंध्या लेकरांनीच केल्या. सनातन ॐकार ध्वनीमंडलात तत्त्वांची चेष्टा कुचेष्टा केली! त्यांनीच मांडलेली नीती आत्यंतिक भौतिक, इह स्वास्थपरतेच्या शृंखलांनी बद्ध केली. भोक्तेच तेव्हादे माझे दूत; अन्य सर्व कोण? त्यांची उत्पत्ती, स्थिती आणि निवृत्ती तरी का? भोक्त्यांनी त्यांचीही साधनेच केली. पंचमहाभूतांना गुलाम करण्याचा सपाटा लावला! मग, जीव आणि जीवात्म्यांचे काय?”

“पण मी हे सारे का अनुभवतो आहे? नाही म्हणता केवळ धर्मात्मे, ऋषी, योगी, व्रती, संत आणि भक्त केवळ माझ्या आठवाचा गजर करीत राही, राही, हाकारून मलाच पाचारण करीत आहेत. त्यांच्यातील चैतन्य, आस्था, आशा उर्ध्व उसळण्याने मी आणि ते भिन्न आहोत असेच संवेदन त्यांच्या ठायी होत नाही का?’ ‘अहं ब्रह्मः अस्मी ।’ ‘सोऽहम!’ ‘तत्त्वमसी!’, असे ठासून सांगणारी माझी रूपेच मला राधाभावाने राही राही म्हणून

हाराकत नाहीत का? पृथ्वीवरचा देव, दानव आणि मानव यांच्यातील; कृत, त्रेता, द्वापारातला संघर्ष; निदान त्रिदेवांनी दूर करून ज्ञान प्रेरीत समदृष्टीने पाहायला प्रवृत्त केले. त्या त्रिदेवांना तरी कोण सत्य मानतो आहे?”

“विष्णूंच्या दशावतारातील कल्की तरी कोण मानतो आणि बुद्ध तरी कोण मानतो? मग ही हाकाटी कोणासाठी? भक्तीने मी वश होतो असे सांगून हे महात्मे जीवांना निष्क्रीय तर करीत नाहीत ना? पण आर्त भक्तीने, राधाभावाने मला कुणी हाक मारली; तर मला त्याच्या अंतःकरणात साक्षात प्रकट व्हावेच लागते आणि त्यालाही तो मीच असल्याची संवेदना जाणवते. तो निष्क्रीय कसा राहिल? रामरूप झाल्यानेच नव्हे का ‘अवघा हलकल्लोळ’ करून आनंदवन भवनाची निर्मिती केली! मग निष्क्रीयता कशी? जीव, जगत, जीवात्मे शोषणग्रस्त का होत आहेत? की माझा मीच माझे शोषण करतो आहे! म्हणजे मीच शोषक, मीच शोषित आणि मीच या सर्वांचा संहारक? म्हणजे ‘कोऽहम?’ ”

“हा कोण बरे? की मीच? मन प्राण शरीर अर्थात जीव आणि ईश्वरी संबंधावर भाष्य करतो आहे?

“मनोमयोऽयं शारीरईशो वा प्राण मानसे ।

हृदयास्थित्यणीयस्त्वे जीवे स्युस्तेन जीवगाः ॥

शमवाक्यागतं ब्रह्म तद्धितादिरपेक्षते ।

प्राणदियोश्चित्नाथश्चिन्त्यं ब्रह्म प्रसिद्धितः ॥” –

म्हणजे मनोविकार, मनोमय आणि प्राणामुळे शरीराची हालचाल म्हणून; प्राणशरीर या दोन्ही गोष्टींचा ईश्वराशी संबंधच नसेल; तर मग ईश्वर हेच सर्वांचे कारण कसे? अरे हा ही संबंध याने सांगितला तर; तो तर म्हणतो आहे, मनोमय वाक्यही ब्रह्मपर आणि ब्रह्माचा मनःप्राण संबंध उत्पन्न होत नाही, असेही नाही. भक्तीभावामध्ये तर चिंतनासाठी मन आणि प्राण संबंध संभवतोच. कारण जीव नव्हे तर; जीवाचे ब्रह्म हेच उपास्य असल्याने; ब्रह्म हेच सर्वपरी असल्याने सर्वांचे कारण, सर्वांचे कार्य, सर्वांचा परिणाम आणि सर्वांचा विलयही ब्रह्मात होय. म्हणूनच ‘सर्व खलु इदं ब्रह्म!’ पण, ‘हे सर्व सत्तापिपासूंना ऋषी, बुद्ध, जिन, येशू, पैगंबर, सद्गुरु कोणी कोणीही सांगून कळत नाही; एव्हढी असंवेद्यता या जीवांत आली कोठून? जगत् हे माझ्या निद्रेचा भाग आहे की कल्पाचा भाग आहे? की मी आणि हे जगत मुक्त आहे? तसे

असेल; तर माझ्या अस्तित्वाचा अर्थ काय? कोऽहम?’ अनंतांना या संभ्रमित करणाऱ्या प्रश्नमग्नतेने ग्लानी येऊ लागली, पण लगेचच या प्रश्नांच्या बढीमाराने ते संवेद्य झाले. पुन्हा प्रश्न पुन्हा प्रश्न! त्यांची उत्तरे संवेद्यतेच्या कक्षेत आणण्याचा ते प्रयत्न करू लागले.

* * *

(३०)

देव, दानव, मानव सारेच; अनंतकृष्ण, महाशून्य, पूर्णत्व, अथांग, सच्चिदानंद स्वरूपाचा शोध घेण्यात; गर्क दिसत होते. अनंतकृष्णांना सारेच विपरीत आणि अतर्क्य वाटले. तरीदेखील त्यांच्या संवेदनावकाशात प्रश्नावलींनी फेर धरला. “असे का बरे व्हावे? ही तर माझीच, अनंताचीच रूपे ना? माझ्यात प्रकटलेल्या ‘अहं’ मधूनच उँकार स्वरूपातून चैतन्यधारा प्रकटली आणि ही लीला सुरू झाली. ही धारा चैतन्याची, ही धारा आनंदाची, ही धारा सत्याची, ही धारा महाशून्याच्या पूर्णत्वाची! तिच्या क्रीडेतील त्रिदेवांसह ही सर्व भूतसृष्टी असतांना; देव, दानव, मानव महाशून्याचा वेध का बरे घेत आहेत? हे महाशून्य, त्यांच्यातीलही अस्तित्वे, नव्हे का? मग यांना हवे आहे तरी काय? हे सारेच, ‘उँ’ स्वरूपातील सच्चिदानंद स्वरूप, महाशून्य, अनंतकृष्णांना ‘ज्ञान’ म्हणतात; तर माझ्यातूनच अहंकार कारणाने उँकारातून प्रकटलेल्या अनंतब्रह्मांडांना आणि ब्रह्मांडातील पंचभूतात्मक धारासृष्टीला, मायासृष्टी, प्रकृती संबोधून विज्ञान मानतात. ज्ञानविज्ञानाच्या संभ्रमात, स्वतःचेच अस्तित्व संभ्रमित करतात; असे नव्हे का? माझ्याकारणाने, माझ्यातून मद्स्वरूप असलेले, हे जीव मला शोधण्याचा का प्रयत्न करीत आहेत? मी कैवल्य आहे म्हणून? मी मुक्त आहे म्हणून की सर्वांना मुक्ती, मोक्ष, हवा आहे; तो त्यांच्या या धारा अवस्थेतून म्हणून? पण ही धारा तर माझ्याच चैतन्याचा प्रवाह आहे! मी ही कैवल्यरूप निर्गुण निराकार असलो; तरी चैतन्याचे संवेदन माझ्या ठिकाणी आहे. मी आणि ही ब्रह्मांडरूपे, धारासृष्टी रूपाने एकच नव्हे का? आमच्यात द्वैत असेलच कसे? मग माझ्यातून निसटून माझ्यात एकरूप होण्याची ही धडपड त्यांना कोणते बरे सुख देते? मी, मला होणारी अनंत

ब्रह्मांडे क्रीडेची जाणीव; जशी माझ्यातील ‘अहं’ला संवेदित होताना सत्चिदानंद अनुभूतीची प्राप्ती होते; तसेच त्या अस्तित्वांना ब्रह्मांड क्रीडेचे घटक म्हणून; हीच संवेदना होत नसेल का? तरी मद्स्वरूप होण्याची धडपड का?”

“ब्रह्मांडात त्रिदेवांवर, जीवसृष्टी व्यवस्थापनाचे कार्य, चैतन्यधारेने सोवविले आणि त्यांच्या बरोबरीने ऋषीलोक निर्मिती करून; या क्रीडेल्या नियमित करण्यासाठी उँकार नादब्रह्मांतून वेदही प्रदान केले. मात्र हे सर्व ऋषीही, मुनी होऊन; योगमार्गाने मद्स्वरूप होण्याचा; ब्रह्मांडातून सत्चिदानंदस्वरूप ‘राधा’ होण्याचा प्रयत्न करतात! समाधीमार्गाने सत्चिदानंद मग्न होण्यासाठी जल, वायू, अग्नी, आकाश होऊन; पृथ्वीवर चैतन्यत्रयीपणाने संचार करतात. केवळ आवश्यक तेव्हा आणि त्रिदेवांनी सुचविले तरच; लीलाव्यवस्थापनाचे कार्य करतात. सनक, सनत, सनंदन, सनातन यांनी तर केवळ ‘उँ’कारचे प्राकट्य अनुभूत करून; पुनः कैवल्यमयतेचा मार्ग अनुसरला. ब्रह्मांडातील ब्रह्मतत्त्वाने निर्मिलेल्या मानसपुत्रांतील या चतुःर्योगी पुत्रांनी तर; ब्रह्मरूपातून परब्रह्मरूप होण्यातच धन्यता मानली. सप्तर्षींनी मात्र गुरुकुले निर्माण करून जीवसृष्टीला आणि चराचराला आकलित करून; व्यवस्थानिर्मितीचे कार्य त्रिदेवांसह करून; परब्रह्म्याच्या अहंकार लीलेला सुविहित करण्याचे कार्य सतत केले. पण, त्याचबरोबर मोक्ष, मुक्तीचे, अद्वैताचे, सच्चिदानंदस्वरूपाचे ज्ञान प्रेरित करून; देव, दानव, मानवातील मानवाला यज्ञयाग व भक्तीमार्गाची, विद्या आणि दीक्षा देऊन, व्यवस्थापित करतांना स्वतःबरोबर सर्वांना योग आणि भक्तीचा मार्ग प्रशस्त केला? असे का बरे घडावे?”

“अनंतब्रह्मांडे माझ्यातच ‘अहं’ कारणाने माझ्याच उँकार ध्वनिमंडळातून; माझ्याच चैतन्यधारेची असंख्यरूपे म्हणून क्रीडा करू लागले; तर मग ही क्रीडा आनंदप्रद असणारच! तरीदेखील या क्रीडेतील ही सर्व जीवसृष्टी अनंत दुःख भोगत असल्याची अनुभूती त्रिदेवांना विदित करून; मुक्तीची भावना का प्रकट करीत आहेत? या क्रीडेचा आनंद या घटकांना होत नाही का?”

अनंतकृष्ण स्वतःशीच वाद करू लागले, “अरे पण येथे तर संत, ऋषी, चिंतक, कलावंत, शास्त्रज्ञ, तत्त्वज्ञ; याच क्रीडेतील आनंदाबरोबर सच्चिदानंदाचा विचार करण्यात मग्न आहेत! त्याचवेळी माझा, एखादा वस्तुसारखा शोध घेण्याचा आग्रह यांच्यातील काही वैज्ञानिक म्हणविणारे लोक का करीत

आहेत? त्यांच्या आत्मज्ञानाने त्यांना कैवल्याचा, महाशून्याचा, महाशून्यस्वरूप पूर्णत्वाचा, निर्गुण निराकार अनंताचा शोध घेता येऊ नये का? मानवी संघर्ष स्पर्धेच्या नादात कैवल्याचा, परमेश्वराचा शोध घेऊन; परमेश्वराला, आपल्या आज्ञाकक्षेत आणण्याचा हा दानवी प्रयत्न; हे वैज्ञानिक का बरे करीत आहेत? दानवांना तरी अज्ञान निरसनापर्यंत; मला बंदिस्त करण्याचा प्रयत्न व्यर्थ होय; हे कोठे कळले? उलट त्यामुळे ऋषीमुनी, योगी, देव यांच्याशी दारुण संघर्ष करता करता; आत्मघाताला सामोरे जावे लागले! अखेर माझ्याच 'अहं'ची ही माझीच रूपे, मला विघटित करून; क्रीडा अखंड सनातन करावी लागली. कलियुगातील हे वैज्ञानिक मात्र त्यांच्या रासायनिक, भौतिक आणि गणिती माहितीच्या सहाय्याने; काल आणि अवकाशाचा वेध घेत; माझ्याच अस्तित्वाचे आणि ब्रह्मांड निर्मितीचे रहस्य उलगडण्याचा प्रयत्न करीत आहेत! हे रहस्य तर खरे त्यांच्याच अस्तित्वात उघड आहे! त्यांची माहिती मिळविणे, विज्ञान आणि वेदसूत्रे, यज्ञकांडे, मंत्रोच्चारणे हे अज्ञान म्हणावे की काय? या सर्वांच्या उपयोजनाने त्यांच्याच ठायी असलेल्या सत्चिदानंदस्वरूप चैतन्यधारेचा साक्षात्कार होऊन राधाभावाने, ते मदरूप असल्याचाच अनुभव घेणार ना?" वैज्ञानिकांचा प्रयत्न लडिवाळ बालकाच्या जिज्ञासापूर्ण बाळ लीलेसारखा संवेदित होत होता.

“अरे, या वैज्ञानिकाने तर ब्रह्मांडनिर्मितीचा प्रयोग केला! हाती काय लागले? गॉड पार्टिकल! म्हणजे माझे अस्तित्व दर्शन! त्यासाठी एवढा खटाटोप करण्याचे कारणच नव्हते! माझे अस्तित्व तर सर्वाभूती आहेच; ही जिज्ञासा कोणती?” वैज्ञानिक क्रीडामग्न संवेद्यतेत, स्वतःच्याच शोधयात्रेचे संवेदन झाले. “कोऽहम? हा प्रश्न जसा अहंकारवश मला पडला तसाच प्रश्न ब्रह्मांडलीलेतील प्रत्येक मदरूपाला पडला असेल का? हाही 'कोऽहम'चाच शोध म्हणावे का? येथवरच्या द्रष्ट्या ऋषीनी श्रुत केलेले; 'सोऽहम', 'तत्त्वमसि', 'अहंब्रह्मोस्मी', 'एकोहम' ही सर्व सूत्रे, महावाक्ये, कलियुगातील या मानवी वैज्ञानिकांना समजली नाहीत; की या वाक्यांनी त्यांचे समाधान झाले नाही? प्रत्येक रूप हेच अध्यात्म; अर्थात सत्चिदानंदस्वरूप, कैवल्य आहे, महाशून्य आहे, त्याची अनुभूती व्यक्तिगत आणि सामूहिक स्वरूपात घेण्याची तर; ही धडपड नाही ना? अशी धडपड करण्याचे कारण काय? अंतरात्म्याचे संवेदन झाले, म्हणजे झाले! तेच का बरे होत नाही? व्यवहार

करतांना अंतरात्म्याचे साधन मन व्यवहारातच गुंतते की काय? पण मनाचा संबंध परमात्म तत्त्वाशी दृढ आहे; तर मनाने वासनादेहाच्या आधीन का व्हावे? जीव, जगत आणि जीवात्मा यांचा संबंध का बरे संवेदित होत नाही? मनामध्ये तर आत्मतत्त्वाची शक्ती आहे; उँकार ध्वनी ब्रह्मनिर्मितीची शक्ती आहे, अनंतकृष्णांची परमात्म धारा प्रकटविण्याची शक्ती आहे! ऋषी, मुनी, तपस्वी, शास्त्रज्ञ, तत्त्वज्ञ, चिंतक, कवी, लेखक, कलावंत यांना होणारी अंतःप्रेरणा, ही या धारेची मनशक्तीतून झालेली अनुभूती नव्हे का? मग हा मला शोधण्याचा, मदरूप होण्याचा, स्वतंत्र वैज्ञानिक खटाटोप का?" हा प्रयत्न केवळ या लीलाविग्रहाचा एक भागच आहे का? का घडते आहे हे सारे, की कलियुगाच्या अज्ञानमूलक स्वाभाविकतेचा हा परिणाम आहे; की साधनांच्या उपयोजनांतून भौतिकात अतिभौतिक बंदिस्त करण्याची धडपड आहे?"

* * *

(३१)

“अरे, या भूतलावर तर मानव चक्रव्यूहातच सापडला आहे. मतामतांचा गलबला करून; सर्वच परस्परांना संभ्रमात गुंतवित आहेत. पण ही सर्व तर माझीच रूपे आहेत. म्हणजे मीच मला, या जीवरूपांत ओळखतांना संभ्रमात सापडलो की काय? मीच अनंत, मीच अध्यात्म, मीच ज्ञान, मीच चैतन्य, मीच शिव, मीच सुंदर, मीच आनंद, मीच सत्य, मीच सर्व दृश्य अस्तित्व रूपातील असलेपण, तर मग, हा संभ्रम का? मी अंध आणि मीच डोळस, असे का बरं जाणवते आहे?" अनंत, भूतलावरील मनुष्यमात्रांच्या अनुभव आणि विचार मंथनाच्या संभ्रमात अडकले. वासनादेहांत अडकलेल्या चैतन्याच्या बुहू रूपांना शोधतांना; अनंतालाच विचार पुंजांचा गराडा घडल्यासारखे वाटत होते. सूर्य पश्चिमेस उदित झाल्याची, ही विचित्र संवेदना अनंतांना घडत होती. ज्ञानी म्हणविणाऱ्या प्रत्येकाला हत्तीच्या दृष्टांतासारखे अनुभवन घडत होते. त्या अनुभवाचा अभिनिवेश शिगेला पोचला होता. (Surrealism) अतिवास्तवतावाद, (Stoicism) अतिसंयमवाद, (Transcendentalism)

अतिद्रियतावाद, (Agnosticism) अज्ञेयवाद, (Doctrine of mimesis) अनुकृतिसिद्धांत, (Empiricism Positivism) अनुभववाद, (Polytheism) अनेकतावाद, (Contructivism) अप्रतिरूपतावाद, (Expressionism) आविष्कारवाद, (Existentialism) अस्तित्ववाद, (Utileitarianism) उपयुक्ततावाद, (Suparnaturalism) अलौकिकतावाद, (Materialism) जडवाद, (Atheism) निरीश्वरतावाद, (Naturalism) निसर्गवाद, या आणि अशा शोदनेचे वैचारिक व्यूहांचा हा गराडा, अनंताच्या मूलत्वाला बहुसामतेपासून ओरबडून, ठेचून, चिरडून छिन्नविछिन्न करित होता. अनंताला ही सगळीच आपलीच रूपे असल्याचे संवेदन होतांना भोवत्यात चक्रीवादळात अडकल्यासारखे होत होते. सृष्टीतील परस्परसंबंधाविषयीचा संभ्रम कोड्यात टाकीत होता. खरेतर सर्व विचार व्यूह एका 'अध्यात्म', 'ब्रह्म', परब्रह्म, अनंत मूलकारण आणि त्याचा विश्वव्यापी प्रकटीकरणाशी संबंध, यांशी येऊन थांबतात; याचीही जाणीव होत होती. 'अध्यात्म' ही संकल्पना स्वीकारून मनुष्यमात्राचा 'ब्रह्म', 'ब्रह्मांड', पंचभौतिकप्रपंच्यातील भूतमात्र यांच्याशी असलेल्या संबंधाचा विचार, ब्रह्मांडातील मानवी व्यवहार किंवा वर्तन कक्षेत आणून विचार करावा लागतोच. तशीच सारणीची मांडणी विविध धर्मप्रवाह यांविषयीच विचारव्यूह प्रस्तुत करतात याची संवेदना पोचत होती. अनंत, परमात्म, परब्रह्म, कैवल्य; या संवेदनेने चिंतीत झाले होते. तरीदेखील या विचारव्यूहात अडकलेल्या विज्ञाननिष्ठ साधकांची अनंताला गंमत वाटत होती.

अनंतांच्या भौतिकात रमणारे साधक माझीच रूपे ना? त्यांची चिदात्म संवेदना हरपली आहे, की ते केवळ भौतिक भूतमात्राचा निरात्मिक विचार करित आहेत? हे शारीर जड देहाच्या वर्तनाचा आणि वासनांचा विचार करित आहेत. मनाचा विचार करतांना ते ऐंद्रिय संवेदना आणि शारीर अस्तित्व असलेल्या मेंदूच्या चलनाचा विचार करित आहेत? मग अनंत, परब्रह्माचे अस्तित्व संवेदनाच्या अन्योन्य संबंధाला हे बुद्धिनिष्ठ पारखे झाले की काय? अनंत चैतन्याशिवाय संवेदन कसे शक्य आहे? हे तर समस्त भूतमात्रांना आणि पंचभौतिक अस्तित्वाला पदार्थच मानीत आहेत. वासना, भावना यांचे संवेदन अनंतचैतन्यच्या कारणानेच घडतेना; हे यांच्या लेखी नाही; की निर्गुण निराकार अस्तित्वच यांना मान्य नाही? मग 'मन' या अजडाविषयी हे

भाष्य का करित आहेत? म्हणजे मी केवळ जड सगुणच? की मी निर्गुण निराकार अनंत; कोऽहम? लौकिकतावादी मार्क्स, फ्राईड, प्लेटो, अरिस्टॉटल अशा श्रेष्ठ ऋषींच्या समुदायाचा हा केवळ काथ्याकूट तर नव्हे; की अलौकिकतावादी आविष्काराचा विचार करतांना केवळ आत्मस्फुरणाला चिदत्त्यालाच मदरूप मानतात? कांट, हेगेल, कर्लिगवुड यांसारखे श्रेष्ठ ऋषी तर केवळ माझ्या आविष्काराचाच विचार करतात. अनंत चैतन्यत्वाचा आविष्कार रूप, आकार, सगुणतेशिवाय कसा कळणार? न्यूटन, आइन्स्टाईन, डार्वीन असे भौतिक विज्ञानवादी तर केवळ पदार्थवादी होऊन गति, संघटन, विघटन, रूपांतरण यांचाच विचार करतात. मी म्हणजे रूपाशिवाय प्रकटीकरण की शारीररूप म्हणजेच मी? गतिमान झालेले हे पंचभौतिक विज्ञान म्हणजे अनंत? कोऽहम?

अनंत अवकाशात भूतलावरील या विद्यमान वावटळींचे भोवरे गतिमानतेने फिरत होते. मानव निर्मित साधनांच्या आधीन होऊन मानवच स्वतःचे स्वरूप हरवून बसतोय की काय असा संभ्रम अनंतात प्रकटत होता. "ही सर्व रूपे जर माझीच असतील तर त्यांत हे अस्तित्वाचे, स्वरूपविषयक द्वंद्व का? हे विज्ञान की अज्ञान; की ज्ञानसागराच्या अथांगतेवर उमटलेल्या लाटा? नेमके काय?" अनंतकृष्णांची जिज्ञासा 'स्वरूपाला समजून घेण्यात दंग होती.

"अरे, हा हेगेलनाथ मानवी मन, विश्ववास्तव आणि परिवर्तनाची सर्वग्राही अवस्था सांगून माझ्या 'एको हं बहुस्याम प्रजायेय'चे व्याख्यान मांडतो आहे. 'फिलॉसॉफी ऑफ हेगेल'च्या माध्यमातून विवेचन करताना, हा वस्तू आणि मनाला अद्वैतात अनुभवतो आहे. द्वंद्व्याच्या पद्धतीने मन आणि वस्तूचे परस्परावलंबन आणि द्वंद्वात्मक एकात्मता आकलित होते आहे. हेगेलनाथ, प्लेटो, अरिस्टॉटल या ऋषींच्या विचारांवर भाष्य करून; अज्ञान फेडतो आहे. प्रज्ञेला मूर्ततेचा गुण देऊन; गतिमान आकार संकल्पनेने जीवित्व क्रमांत मूर्तता कशी येते, हे स्पष्ट करतो आहे. म्हणजे सत्चिदानंद रूपाचाच उद्घोष करतो आहे. म्हणजे याच्या मते सगुण आणि निर्गुण दोन्ही अनंताचीच रूपे. आणि सर्वरूपमात्र ही माझीच चैतन्यशाली आविष्कारसंपन्न रूपे असेच हा स्पष्ट करतो आहे. म्हणजे मीच सर्वात्मक आणि मीच परमात्मन, हेच तर माझे रूप, होय ना? मला तेच संवेदन होते आहे. परमात्मन, क्रीडात्मक स्वरूपात सर्वात्मकतेने आविष्कृत झाले नव्हे का? असे असूनही माझ्या या

सर्व रूपांना ते का संवेदित होत नाही. त्यांचे कर्म विवेकनिष्ठ, नीतिमान आणि स्वातंत्र्यशाली का होत नाही? म्हणजे मीच निष्काम आणि मीच सकाम? मीच ज्ञान आणि मीच अज्ञान? कोऽहम्? मीच केवळ आणि सर्वात्मक असेल तर सर्वांचे स्वाभाविक वर्तन सत्चिद्‌आनंद रूप झाले पाहिजे. हे ऋषी तसा प्रयत्न करतात खरे. पण याचा अर्थ मीच अनंत, मीच सर्वरूपमात्र आणि या सर्व रूपमात्रांना सत्चिद्‌आनंद रूप अनंताचे परब्रह्मरूपाचे भान आणून देणारे ऋषीही मीच नव्हे का? कोऽहम्?”

(३२)

अनंताचे लक्ष त्या महामानवाने वेधले आणि कुतुहल निर्माण झाले. “अरे, येथे हा कोण बरे योगी विज्ञानातच अनंत सच्चिदानंद, परब्रह्म, महाशून्य स्वरूप पूर्णत्व, परमात्मा, आपल्या मनःशक्तीच्या सहाय्याने, ऐंद्रिय अनुभूतीसह शोधण्याचा प्रयत्न करतो आहे? ही तर अनुभूती प्रत्येकाचे ठायी आहेच! मीच जर सर्वात्मक सर्वेश्वर असेन; तर त्याचा पुनःप्रत्ययच परत परत येणारच! देव, दानव, मानवांनी यज्ञ संस्थेच्या माध्यमातून असेच प्रयोग यापूर्वी केले आहेत. येथे तर यंत्रतंत्राच्या साधनातून; मनःशक्तीचा शोध घेत वैज्ञानिक विकसन शोधीत परमात्मतत्त्वापर्यंत जाण्याचा प्रयत्न आहे. समाधीयोग आणि विज्ञानानंद योगात कोणते अंतर? महाशून्याचा, अथांगतेचा, सच्चिदानंदाचा, परमात्म्याचा असलेपणा केवळ मनालाच संवेदित कसा होईल? मन तर केवळ आत्म्याचे इंद्रिय आहे? मी हा विचार तरी का करित आहे? विचार तरी माझ्या ‘अहं’मुळेच होतो आहे ना? माझ्या ‘अहं’चेच रूप मन! माझ्या सर्व शक्ती ‘अहं’ला प्रेरित झाल्या तरी मी अलिप्तच राहिलो! मग, ‘अहं’ सर्व शक्तीमान कसे असेल? मुळात निर्गुणनिराकार, अथांग, महाशून्य पूर्णत्व केवळ अशा माझ्या रूपाची, सत्चिद्‌आनंदरूप अवस्था एवढेच सत्य नव्हे का? या अवस्थेला झालेला ‘अहं’ देखील ॐकार रूप दर्शनाने या ब्रह्मांडात कैलासावर प्रक्षेपित झाला; हे सत्य सर्वाभूती असलेल्या मला; भूतमात्ररूपात का कळू नये; की हे कळावे म्हणूनच, मन विकसित करण्याचा हा खटाटोप? मनाचे असणे हे तरी माणसाला कोणत्या शक्तीने कळते? माझ्यातील चैतन्यामुळेच त्याची संवेदना घडते ना? मी सत्य की माझ्यातील ‘अहं’

सत्य? मीच नसेल तर ‘अहं’ कोठे असेल? महाशून्य पूर्णत्वाला, अस्तित्वाला ‘अहं’चा विकार तरी कसा घडला? माझे महाशून्य असणे आणि ‘अहं’चे असणे एकच आहे काय?”

“या भगवान म्हणून मिरविणाऱ्या ऋषींनी तर माझा समग्र अनुभव अनुभवण्यासाठी; योगविज्ञान मांडून; या मानवी मनालाच परमात्मतत्त्व रूपात संशोधित करण्याचा अट्टाहास केला. हा राजयोग अनेकानेक योग्यांनी संवेदित केला! ही ही रूपे माझीच ना? मीच योगी, मीच मानव, मीच देव आणि मीच दानवही! या ब्रह्मांडातील चर आणि अचर सृष्टीतील कण, कण; जीव जीव जर मीच असेल; तर त्या योग्यांना हा आत्मसाक्षात्कार सहज आहे! म्हणजे महर्षींच्या या योगविज्ञानाने ब्रह्मांडातील जीवांना अंतरात्म्याचे संवेदन होईल? असे झाले; तर मी आणि हे अस्तित्व भिन्न कसे राहील? भिन्नत्वच राहिले नाही; तर ‘अहं’ स्वरूप मन तरी कसे राहील? चैतन्यझारा ही राधारूपात मद्रूपच होईल! अरे, यालाच तर योगविज्ञान मोक्ष मुक्ती म्हणत आहेत! ह्या अद्वैतासाठीच ही सारी सटपट आहे की काय? पण मग या लीलेचा अर्थ काय? कैवल्याचा ‘अहं’ स्वरूपातून चैतन्यधारापूर्ण ॐकार ध्वनीब्रह्म निष्पत्तीचा तरी अर्थ काय? कैवल्यलीला हे परब्रह्म्याचे अंतिम इप्सित आहे का? कैवल्यलीला तर मायारूपिणी ‘राधा’ आहे! तिचे स्थान तर पुन्हा परमात्मतत्त्वातच सामावले आहे! म्हणजे, अरे, हा परमऋषी सांगतो आहे; ते खरेच तर! ‘कैवल्यलीला हेच परमात्म्याचे स्वयं स्फुरण आणि स्वयंसंवेदन आहे!’ ही लीला अधिक चैतन्यशाली परमात्मस्वरूप संवेदित करण्यासाठीच; हा विज्ञानयोग, या योगवैज्ञानिकाने मंडित केला काय?”

“सिद्धपणाने परमात्मस्वरूपाला पोचलेल्या, मद्रूप, अनंत कोटी ब्रह्मांडनायक, राजाधिराज योगीराज; सामान्य माणसांना या परमात्मस्वरूपाचे दर्शन घडवितांनाच; संसार प्रपंचातील त्यांची क्षणभंगुर क्रीडा अवलंबिण्यास प्रवृत्त का करित आहेत? ‘म्हणे पाओं दडफडील । निद्रा स्वामिची मोडेल । रचलेपणा पडेल । झोती हान ।।’, हेच याही परमात्मस्वरूप संवेदित झालेल्यांचे ध्येय आहे? पण, अनंत ब्रह्मांडातील कोणाही अस्तित्वाचे ध्येय, महाशून्य अस्तित्वापेक्षा, भिन्न कसे असेल? म्हणजे मीच मला या लीलाविग्रहात गुंतवून; संवेदना भोगण्याचा अट्टाहास करित नाही काय? हीच का ‘कैवल्य लीला?’ मला सतत संवेदित होणारी? याचसाठी का ‘अहं’वश चैतन्यधारा

ॐकारातून प्रकट होऊन प्रकृतीरूपिणी अवस्था निर्माण केली! मला हे संवेदित होतांना सच्चिदानंद संवेद्यता घडते खरे! ही अनंत ब्रह्मांडे भोगण्याचे 'मन' हेच माझे आत्मरूप साधन आहे का? म्हणूनच ते अव्यक्त निराकार आहे का? निर्गुण होण्याचा त्यात गुण नाही! मग हे पूर्ण परमात्म कसे असेल? म्हणजे ते केवळ साधन आहे, 'अहं'चेही, चैतन्यधारेचेही, ॐकाराचेही! म्हणूनच का मनःशक्तींना पुष्ट करून; मद्‌रूप होण्याचा आणि परमेश्वराची ब्रह्मांडातील लीला स्वक्रीडारूप अनुभवण्याचा प्रयत्न आहे? येथे तर, या योग्याने विज्ञान आनंदयोगाची प्रयोगशाळाच घातली आहे! आणि हे काम मानवनिर्मित विज्ञानतंत्राने तो मनःशक्तीला विकसित करतो आहे? विज्ञानतंत्रानेही मनःशक्ती प्रयोगातून सिद्ध होते आहे? विज्ञानतंत्राला तर ध्यानयोगाची जोड द्यावी लागत आहे!"

“विज्ञानाचा आग्रह केवळ दृश्य पंचभौतिकाप्रमाणे परमात्माही भूतस्वरूप अनुभूत व्हावा यासाठी? मला तर कोणीच पाहिले नाही! मी तर निर्गुण निराकार अथांग, महाशून्य, पूर्णत्व, सद्‌चिदानंदरूप आणि परिपूर्ण तरी केवळ अनंत आहे! मला कसे पाहणार? मद्‌रूप झालेल्याला भिन्नत्वच राहात नाही! मग तो मला पाहणार तरी कसा? म्हणूनच का?, या संतांचा पुन्हा पुन्हा गर्भवास पत्करण्याचा अट्टाहास? या विज्ञानानंद योगाचा, ब्रह्मांडलीला केवळ लीला म्हणून सत्‌चिदानंद संवेद्यता भोगण्याचा अट्टाहास? जीवांना जगताची अनुभूती जीवात्म्याने होते! जीवाच्या जगतात लीला करीत सत्‌चिदानंदस्वरूप भोगत जीव क्रीडामग्न राहावेत; हाच या 'अहं'कारातून प्रेरित होऊन प्रकटलेल्या; माझ्यातील चैतन्यधारेचा अट्टाहास? त्यासाठी ॐ ध्वनीब्रह्माची निर्मिती; त्यासाठीच ॐकार ध्वनीमंडळातून वेदब्रह्माची निर्मिती आणि वेदब्रह्म हेच तर विज्ञान! म्हणजे हेच या योग्याला मानवांमध्ये प्रेरित करायचे आहे का? ही तर ऋषीमुनींचीच वहिवाट! योगविज्ञानातून प्रकटलेला हा विज्ञानयोग मनाच्या माध्यमातून सत्‌चिदानंद संवेदित करू शकेल आणि 'लीलावत तू कैवल्यम्'ची अनुभूती प्रत्येकाला येईल; याकरता अट्टाहास? अरे, हा तर ब्रह्मज्ञान सर्वाभूती प्रकटविण्याचा अट्टाहास!"

“ऋषी, मुनी, संत यांच्या रूपात, मीच तर ही लीलेची अनुभूती सर्वगत करण्याचा प्रयत्न केला? म्हणजे मीच प्रकटलो, मीच सुशुभ झालो, मीच जागृत झालो आणि मीच जागृतीसाठी प्रयत्नशील झालो; असेच जणू येथे

घडते आहे? मग 'या निषा सर्व भूतांनाम् तस्या जागृती संयमी;' या सूत्राचा विनियोग मीच करीत आहे? म्हणजे जागृती आणि सुशुप्ती या दोन्ही अवस्था; एकाचवेळी ऋषी आणि लोक स्वरूपात मीच भोगत आहे की काय? पण मग, ही सुशुप्ती तरी का घडते आहे! प्रत्येक जीव चैतन्याविष्कार आहे, चिद्विलासच आहे तर मग या जीवांना सुशुप्ती कशी येते? की सुशुप्ती आणि जागृती ही जीवांची प्रकृती आहे? सुशुप्तीत स्वार्थलोलुपतेने व्यवहार तरी कसा घडतो?"

* * *

(३३)

अनंतकृष्ण स्वतःच निर्माण केलेल्या प्रश्नातून वाट शोधत निघाले. “परस्पर शोषणाची अत्यंतिक स्पर्धा तरी का लागते? की ही सुशुप्ती केवळ मानसिक असते? ती मानसिकच असेल; तर जीवाच्या ठिकाणी असलेला मी, कोठे असतो? जीवाच्या हालचाली तरी कशा होतात? माझ्यातील 'अहं'ने ॐ रूपातून या अनंत ब्रह्मांडातील अस्तित्वे प्रकट होतांना; माझे अस्तित्व कोठे होते? ही भीषण स्पर्धा, संघर्ष, संहारकता, हिंसकता निर्माण तरी का व्हावी? का या ब्रह्मांड क्रीडेतील उत्पत्ती स्थिती लय; पुनर् उत्पत्ती या प्रक्रियेचा तो भाग आहे? असे असेल तर; ही प्रक्रिया माहीत असूनही; माझीच रूपे ऋषी, मुनी, तपस्वी, शास्त्रज्ञ, तत्त्वज्ञ, चिंतक, कवी, लेखक, कलावंत, योगी, सिद्ध, धुरीण, म्होरके, हे या जीवांच्या स्थिर, समाधानी, आनंदमय, जीवनाच्या व्यवस्थेची चिंता करून; शास्त्रांची मांडणी तरी का करीत आहेत? ही मांडणी सर्वच जीव आपापल्या परीने करताहेत? अगदी शूद्र जीवसुद्धा? पण शूद्र आणि महाकाय जीव असा भेद प्रकृती जननात असतोच कोठे? तेथे तर समत्वानेच सारे प्रकटते? तरी ह्या सर्व व्यवस्थेचा खटाटोप का? या सर्वांची ही जीवनव्यापी शास्त्रमंडन परंपरा का निर्माण झाली? यात माझा आणि प्रकृतीचा अन्योन्य संबंध जोडून; हे चिंतक मानवकेंद्रित प्रकृती उपयोजनाची मांडणी करतात! तेथे मानवेतर जीवसृष्टीच्या समत्वाचे काय? मी ही अशी विशिष्टकेंद्री अवस्था का बरे अस्तित्वात

आणावी? या ब्रह्मांडातील सृष्टीकर्त्या ब्रह्म्याने ब्रह्मपूर्णत्वाला अनुसरून देव, दानव आणि अखेर परिपूर्ण मानव निर्मिती केली? आता तर कैवल्यक्रीडेचा केंद्रबिंदू मानवच झाला आहे? हेच का माझ्या 'अहं'चे अंतिम रूप! पण हा मानव तर 'सोऽहम्' म्हणत; स्वतःच जणू प्रभूसत्ताधीश असल्याचे 'अहं' मिरवित आहे! ब्रह्मांडोत्पत्तीपासून; देव, दानव, मानव, ऋषी, सिद्ध, योगी यांसह तत्सम अस्तित्वाची परंपराच निर्माण झाली; तरी तेही या क्रीडेत नेमके कोठे आहेत? युगायुगांची क्रीडा अनुभवाने, ऋषी, योगी, सिद्ध यांनाही, युगायुगातून पुन्हा पुन्हा समाधी विसर्जन प्रकट व्हावे लागले? ते तर या अनंत क्रीडेचे धुरीण आणि साक्षी आहेत ना? मी जसा माझ्यामुळे ही सृष्टी झाली, मीच या सृष्टीतील तत्त्व आहे आणि ही सृष्टी पुन्हा मद्रुपच होणार आहे; मी केवळ तटस्थ साक्षी आहे; तसेच हे ऋषी या ब्रह्मांडांच्या युगायुगांचे साक्षी नव्हेत का? तेही वेळोवेळी हा प्रपंचसंसार मांडणाऱ्या जीवांना सारणी प्रदान करित पुन्हा समाधीमग्नतेने साक्षीच राहतात ना? म्हणजे हे जीवही या ब्रह्मांडक्रीडेत स्वतंत्रपणे, ऋषींनी निर्माण केलेल्या व्यवस्थेत स्वकेंद्रित होऊन; व्यक्तिगत आणि समूहगतपणे कारणानी देव्हाच्यात बसवून; मनस्वी व्यसनामय व्यवहार करतात असे नव्हे का? म्हणजे या जगताचे हे रूपही असेच माझे आहे? ह्या क्रीडेचे उत्तर मला का सापडू नये? बाळाला जन्म देताच आईला पान्हा का फुटतो? तसे निरपेक्ष प्रकृतीचे स्वयंभूषण म्हणजे मी आहे? हे स्वयंभूषण जीवसृष्टीतील मद्रूपाने आत्माराम स्वरूपात विराजमान नाही का? या स्वयंभूषणाची संवेदना सुशुप्ती अवस्थेत का जाते? या सृष्टीतील प्रत्येक कणकण, क्षणक्षण, तनतन आणि मनमन जर अध्यात्मच आहे, तर ह्याचे संवेदन घडूनच हे जीव का बरे व्यवहार करित नाहीत? मानव हे तर ब्रह्माने; ब्रह्मस्वरूप परिपूर्ण अस्तित्व निर्माण केले आहे! मग त्याने शोषणमूलक संघर्ष क्रीडा करण्याऐवजी पोषणमूलक प्रेममय क्रीडा का करू नये? युगात कृषी अरे हा संत तर हेच निक्षून सांगतो आहे. "संस्कृती विकसित करून अशी विज्ञान ज्ञानमय व्यवस्था निर्माण केली."

"अरे हा खरे तर तेच निक्षून सांगत आहे. 'विष्णूमय जग । वैष्णवांचा धर्म । भेदाभेद भ्रम । अमंगळ ॥ कोणाही जीवाचा । न घडो मत्सर । वर्ण सर्वेश्वर । पूजनाचे ॥' ह्या सर्वेश्वराचे पूजन म्हणजे अंतरात्म्याचे पूजन; मग हा अंतरात्मा साधनांनी समजणार की मनःसामर्थ्याने? की मन आणि साधने

यांच्या योगाने? यासाठीच का ऋषीसम धुरीणांची ही मंडन प्रक्रिया? धर्माची मांडणी यासाठीच का? तर मग अध्यात्मकेंद्रित जीवनाचा ध्यास घेण्याऐवजी; देहाच्या समाधीचा ध्यास हे जीव का घेत आहेत? माझ्या 'अहं'मधून प्रकटलेल्या धारेला बाधित करणारी ही ऐहिक सारणी आणि देहध्यासता कशी बरे नष्ट होणार? त्यात कलियुग हे तर महाविलयाकडे नेणारे युग आहे; असे माझ्या कालात्मक स्वभावाला संवेदित होत आहे. मग या महाविलयामुळे ही क्रीडाच थांबणार का? पण मी अनंतकृष्ण, महाशून्य, पूर्णत्व, सच्चिदानंदस्वरूप तर कैवल्य आहे! आणि ही क्रीडा तर कैवल्याची आहे! थांबेल कशी? तर मग, ही क्रीडा सच्चिदानंदरूप, स्वरूप भोगावयाचा कैवल्याचा स्वभाव या जीवांमध्ये का निर्माण होत नाही; की यांच्यतील वासनादेहाची स्वार्थाधता कलियुगात कमी होत नाही?"

* * *

(३४)

अनंतकृष्णांना आपल्याच अनेकविध रूपाची, चराचर सृष्टीची आत्मसंवेदना होत होती.

"अरे, हा कोणी पुन्हा पुन्हा जीवाच्या पूर्णत्वाची ग्वाही देऊन; मानवाला इहलोकी सच्चिदानंदस्वरूपाचा स्वाभाविक अनुभव घडविण्याचा प्रयत्न करतो आहे! इहलोकी स्वसिद्धपणाने प्राप्तकर्माची तत्पर मांडणी करून; विज्ञान आणि ज्ञानाची सांगड घालण्याचा कर्मशील प्रयत्न करतो आहे! वासनादेहातील स्वार्थाधता कमी करून; कर्तव्यतत्परता जागविण्याचा हा अट्टाहास कलियुगात यशस्वी होईल का? स्वतःच्या विज्ञान ज्ञान व्यासंगाचे साधन करून स्वकेंद्रिततेने, घरात, दारात आणि विश्वातही सत्ताधीश होण्याची स्पर्धा लागलेली असतांना; हे घडण्याची शक्यता कितपत आहे? जीवाच्या पूर्णत्वाचा दानवी विनियोग तर पुन्हा सुरू होणार नाही ना? संसार प्रपंचाचा परीघ, व्यक्तीपासून समष्टीपर्यंत वाढवित नेण्याची पूर्णात्मक स्वाभाविक वृत्ती जीवात प्रकटेल का? जीवाचे प्राप्त कर्म, परिपूर्ण विश्वाचाच एक परिपूर्ण क्रियात्मक अनुभव व्हावा; हा स्वभाव जीवात निर्माण होणं; ही तर कैवल्याला झालेल्या 'अहं'ची प्रवृत्ती

आहे! प्रत्येक जीव या प्रवृत्तीचे प्रकट रूप झाले; तरच मला 'एकोहम बहुस्याम प्रजाजेय!'चे संवेदन होईल. वास्तविक तेच तर स्वाभाविक आहे. ब्रह्मांडातील मानवी जीवांची ही सुशुप्ती अवस्था का बरे निर्माण झाली असावी? पंचभौतिक देहाचा स्वभाव पंचभौतिक अस्तित्वांच्या विघटित आणि संघटित प्रकृतीनुसार घडणाऱ्या सुशुप्त, जागृत, तोलसमतोल असमतोल अशा संक्रमक अवस्था प्रमाणेच होत असेल का? म्हणूनच तर ॐकार ध्वनीमंडलातून, प्रकटलेल्या चैतन्यधारेला, पेलून पुन्हा प्रेरित करणाऱ्या, ऋषी, मुनी, तपस्वी, शास्त्रज्ञ, तत्त्वज्ञ, चिंतक अशा त्रिदेव शक्तीन्वित पूर्ण, मनःशक्तीयुक्त 'लोक' ची निर्मिती देव, दानव, मानव, समूहांच्या ऐहिक प्रवृत्त विश्वात केली! त्रिदेवातील शिव तत्त्वाने जीवनांगा पेलून पुनः प्रवाहित केली तशी! याच लोक च्या सहाय्याने जीवसृष्टीला जागृत करून ही स्वाभाविक अहं क्रीडा युगे प्रचलित राखण्याचा अहं चा स्वभाव संवेदित होत राहिला!"

अनंतकृष्णांना उत्तरे अवगत होत होती. संवेद्यतेला अनंत उन्मेश फुटत होते. स्वरूपाची जिज्ञासा पूर्ण होत होती. "हे महाशून्य परिपूर्ण असेल; सच्चिदानंदरूप कैवल्य असेल; अथांग, अविनाशी, निर्गुण निराकार असेल; तर मग ही 'अहं' विकाराची अवस्थाच का बरे प्राप्त झाली? 'एको हं बहुस्याम प्रजाजेय!' असे तरी का घडले? अविनाशित्वाची चैतन्यधारा प्रजीत झालेल्या चराचराच्या प्रत्येक अंशात तेव्हाच्याच पूर्णत्वाने का बरे प्रेरित झाली? तरीदेखील या प्रत्येक अंशाला ॐकार मंडळातून पंचभौतिकतः आकारित होताना; चैतन्यधारेची विस्मृती होऊन; पंचभौतिकतः वासनादेहाची संवेदना का झाली? या वासनादेहामुळेच जीवसृष्टीचा 'पुनरपि जननम् पुनरपि मरणम्' असा चक्रनेमीक्रमाने विस्तार झालेला आहे ना? अविनाशित्वाची अशी प्रक्रियात्मक परिणती जीवाजीवात घडताना स्वार्थाधता, सुशुप्ती, वासनाधिनता निष्पन्न का झाली? यासाठीच का माझ्या 'अहं'चे स्वाभाविक संवेदन जागृत राहण्याकरिता ॐ ध्वनीमंडळातून, चैतन्यधारारूप, अविनाशी कैवल्याचे ज्ञान, पंचभौतिक जीव, जगत, जीवात्म्यांमध्ये प्रेरित करणारी; ऋषी, मुनी, तपस्वी आदि धुरीण 'लोक'ची निर्मिती झाली काय? या ब्रह्मांड जगत क्रीडेचे पंच म्हणून का, हे माझ्या सच्चिदानंदरूपाचे पार्षद ब्रह्मांडात प्रेरित झाले? हे सद्गुरुरुपदी विराजमान झालेले तपस्वी, अस्तित्वेतर अध्यात्म साधनेचाच उद्घोष करीत आहेत!" * * *

अनंतकृष्णांना संगती संवेदित होत होती तरी कलियुगातील लीलेने ते स्वतःच विचलित झाले होते. "ब्रह्मांडातील या जगतात कधी नव्हे एव्हढी विचलता कलियुगात दिसते आहे! हे सर्व जीव मद्स्वरूप असूनही; ते वासनांधपणाने ईहजीवनातील स्वार्थच जागवित आहेत. कलियुगातील जीवांना जागविणारे, हे कोण बरे ब्रह्मांडात संचार करीत आहेत? अरे, हे तर ब्रह्ममानसपुत्र नारद! नारायण मंत्राच्या वीणेवरील टणत्काराने, ब्रह्मचैतन्य जागृत होत आहे, हे तर माझेच परिपूर्णरूप! पण जगतातील भूतमात्रही माझीच रूपे ना? कैवल्याची ही क्रीडा युगांतापर्यंत चालवून अविनाशित्वाला पुन्हा पुन्हा 'अहं'चा विकार होणार; हे गेली सात चौकड्या, या ब्रह्मांडाचे चलन असेच संवेदित होत आहे! म्हणजे पुढील चौकडीची तयारी ब्रह्मर्षी नारद या भूतमात्रांना जागृत करून करणार काय? यांच्या मनात दृश्य होऊन; 'नारायण' उच्चाराने ॐ स्वरूप होत संचारते आहे. याच ॐकाराचा आदेश ब्रह्मांडात होणार; की चैतन्यमयी धारा रूपाचा? अहं; की चैतन्यमयता? ह्या माझ्या स्वरूपाची आस्वाद्यता मला का बरे अनुभवाविशी वाटते आहे; की माझ्यातून, माझ्यामुळे, मद्स्वरूप प्रकटलेल्या या जीवसृष्टीतील संवेदनेप्रमाणे मला विकार व वासनामयता प्राप्त होऊन; ही आतुरता माझ्यात प्रकटली आहे?"

"माझ्याच कारणाने ही अनंत ब्रह्मांडामध्ये घडणारी लीला, मला संवेदित होण्याची वासना मात्र होते आहे! आता तर मला जीवाजीवातील चैतन्यधारा, माझ्यात येऊन अनुभवता यावी; असे वाटते आहे! म्हणजे, या मनुचा प्रलय माझ्यात होण्यासाठी तर मी आतूर नाही ना? नाही नाही! ही क्रीडा मला माझ्यातच चैतन्यधारा रूपात अनुभवाविशी वाटते आहे! या धारेचा, मद्स्वरूपातील उर्ध्व, प्रवास, मी योगी, मुनी, तपस्वी यांच्या तपश्चर्येतून संवेदित केला आहे. ही संवेदना ॐ ध्वनीमंडळातील सच्चिदानंदरूपिणी राधा होऊन; अनंतकृष्णांच्या हृदयाकाशात प्रकटली आहे. पण, तीच संवेदना चैतन्यधारा होऊन; पुन्हा लीलाविग्रहाचा आनंदही देत आहे! हे माझे अस्तित्व मलाच संमोहित करीत आहे. पण, मग, तरीही मी निर्गुणनिराकार, महाशून्य, कैवल्य, अनंत कसा? की ते माझे स्वरूप भ्रामक आणि ॐ ध्वनीमंडळातून

‘अहं’ सामर्थ्याने प्रकटून लीलामग्न झालेल्या चराचर जीव, जगत, जगतात्मे यांच्या अवस्थेतील, सगुण साकार असे रूप, सत्य? ‘जगतसत्यम् ब्रह्म मिथ्या, असे तरी मी कसे म्हणावे? कर्मशृंखलेत प्रचलित झालेले हे माझे ब्रह्मरूपही परिपूर्ण आणि मीच त्याचे कारण; म्हणून परिपूर्ण. ही परिपूर्णता या जगताला संवेदित कशी होईल? विकारी, जड पंचमहाभूतात्मक विनाशी, शारीर सगुण साकार अवस्था, हे कैवल्य सच्चिदानंदरूप भोगू शकेल? पण हा ब्रह्मानसपुत्र सरसावला आहे खरा. मी तर या जगतातील मदरूपाची लीला घडविणाऱ्या आणि सगुण साकार अवस्थेत देहीच अविनाशी चैतन्यधारा संवेदित करणाऱ्यांच्या संवेद्यतेची संवेदना, माझ्यात प्रकटविण्यासाठी अति उत्सुक आहे.’

अनंतकृष्णांना, अथांगतेतून आणि अविनाशित्वातून स्फुरलेल्या अहंकाराचा ॐकार ध्वनी, चैतन्यघनतेने अनंतावकाशात घुमल्यापासून; प्रथमच ही त्याच्यातील आतुरता, उत्कंठा, वासनामयता, परब्रह्म आणि अनंत ब्रह्मांडाचे समत्व अनुभवण्यासाठी उत्सुक झाली होती! जगतात प्रकटणाऱ्या, स्मरणक्षेत अनुभवास येणाऱ्या आणि संवेदित होणाऱ्या या चैतन्यधारेचा त्यांच्यापर्यंतचा प्रवास त्याला संवेदित होण्यास, त्याच्यातील सच्चिदानंद संवेदना उत्सुक आहे! या संचारणाऱ्या ब्रह्मानसपुत्राशी अनंतात संवाद साधण्यापेक्षा; प्रत्यक्ष जीवसृष्टीतील तद्रूप पावणारी, उत्कट अनन्य संवेद्यता अनुभवणेच श्रेयस्कर; असे अनंतकृष्णांना वाटते आहे.

* * *

(३६)

स्वतः व्यास सरस्वतीच्या तीरावर एकटेच, अप्रसन्नचित्त मनोवस्थेत बसले होते. वेदसंपादनानंतर अखिल मानव जातीस वेदार्थ कळावा म्हणून त्यांनी कथात्म महाभारतही लिहिले. तरीदेखील त्यांच्या मनाला पूर्णत्वाचा आनंद मिळना. काय करावे तेही सुचेना. महाभारतातील पात्रांनी तर त्यांना द्विधा मनःस्थितीत टाकले होते. सर्वसंगपरित्याग करून; संन्यास मार्गाने सच्चिदानंदस्वरूप व्हावे; की संसारप्रपंचातील गुंतलेल्या, कर्मविपाकात

अडकलेल्या वासनादेहांचे भोग, निष्काम भोगत, परमार्थ चिंतन करावे? अखेर परमार्थ एवढेच सत्य, शिव आणि आनंदप्रद आहे; तर मग एवढी यातायात देहाधीन जीवात्म्याने का करावी? ही ब्रह्मांडाची प्रापंचिक संसार क्रीडा हे सत्य आहे; तर मग त्यात तर, क्षणभंगुरता आणि अपरिहार्य परिवर्तनात्मकता आहे. चिरंतन ब्रह्मसत्य, हेच जर सर्वाभूती आहे; तर क्षणभंगुर जीव, जगत, जीवात्मा या क्रीडेत तरी अर्थ काय? या क्रीडेतच जर अपरिहार्यपणे जन्ममृत्यूच्या फेऱ्यात जीवांना कालक्रमणा करावी लागणार असेल; तर त्यांच्या या परब्रह्मापासूनच्या पृथक अस्तित्वाला, परब्रह्मस्वरूप स्थितीची, सच्चिदानंद अनुभूती कशी भोगता येणार? त्या अवस्थेशिवाय, देहभावाला पूर्णत्व तरी कसे लाभणार? याचा अर्थ मानवाला ‘कोऽहम्?’, ‘कुतः आयतः? ‘कीम कारणम्?’ ‘किम भविष्यम्?’ असे प्रश्न पडतच राहणार आणि त्याची अशांतता त्याच्या अपूर्णत्वाचीच साक्ष देणार! व्यासमुनींच्या मनातील द्वंदाची परिसीमा झाली होती.

वस्तुतः श्रीकृष्णमुखीचे भगवद्गीताख्यान त्यांनी स्वतःच महाभारतात स्पष्ट केले होते! जन्ममृत्यू, पुनर्जन्म, कर्मधर्ममिमांसा, ज्ञानविज्ञान संबंध, परमेश्वराचा विश्वव्यापक योग, विभूतियोग, सारे सारे त्यांनी स्पष्ट केले होते. परंतु त्यांना ब्रह्मांडातील जीवाला सच्चिदानंदस्वरूप होण्याचा निश्चित मार्ग सापडत नव्हता. आकाशाकडे महाशून्यबिंदूत त्राटक नजरेने व्यास वेध घेत होते.

अनंतकृष्णांना व्यासांची अवस्था पाहून; संवेदन होऊ लागले, “मला ह्या जीवात्म्याची संवेदना त्रस्त करित आहे. मद्स्वरूप अवस्थेला पोचलेल्याच या मुनीला, पुन्हा अस्तित्वाविषयी आणि निर्गुणनिराकार, अविनाशी, अनंतकृष्णस्वरूप सच्चिदानंद अवस्थेचा ध्यास का बरे लागावा? माझ्या अहंमचा ॐकार स्वरूप विस्तार या मुनींनी परोपरीने कथन केला आहे. तरी जर महामुनींना माझ्या आणि मुनींच्या अद्वैत भावाविषयीचे अनंतप्रश्न त्रस्त करत असतील; तर या ब्रह्मांडातील चराचर जीवसृष्टीची अवस्था नक्कीच सुशुभीपूर्ण आणि भांबावलेली असणार! खरेतर, माझ्या ठिकाणी असलेल्या सच्चिदानंद भावाची चैतन्यस्वरूप धारा; हेच जीवात्म्यांचे अस्तित्व आहे; हे या मुनींना अवगत आहे; तरी हे असे खिन्न मनस्क का? यांना आत्मरूप आकलितच झाले नाही? हे आत्मरूप आकलित करण्याचा मार्ग नवनारायण,

ऋषी, मुनी, सिद्ध यांनी योग, यज्ञ आणि कर्मनिष्ठा यातून सिद्ध केलेला आहे; हे काय या मुनींना ज्ञात नाही? अरे, असे तरी मी कसे म्हणावे? हे मुनी तर स्वतःच या मार्गाने हजारो वर्षे साधना करीत सिद्ध झाले आहेत! प्रत्यक्ष मीच यांच्या ठिकाणी प्रकट होऊन; यांना आकलित ज्ञान, वेदोनारायण रूपाने प्रकट केले आहे. त्रिदेवांनी, त्रिशक्तींनी, ब्रह्मांडावस्थेने आणि परब्रह्म्यानेही हे वेदज्ञान मान्य केले आहे. माझ्या अनंतकृष्ण, महाशून्य, परिपूर्ण, अविनाशी, अनंत, सच्चिदानंदस्वरूपाचा, उलगडा त्यातून केलेला मला संवेदित झाला आहे.”

“या जीवात्म्याला ही अपूर्णता का जाणवत आहे? ती मलाही जाणवत आहे. म्हणजे अनंतब्रह्मांडात प्रकटलेल्या चैतन्यधारेचा प्रवास पुढे होणार तरी कुठे असा प्रश्न ब्रह्मांडात निर्माण झाला आहे का? परंतु ती धारा तर माझेच रूप आहे. अनंतकृष्ण, अविनाशित्वाची चैतन्यधारा हे द्वैत नाहीच; हे का बरे वेदोव्यासांनाही कळू नये? त्यांची ही अप्रसन्नता मलाच प्रकट होऊन घालविली पाहिजे का? पण मी तर सर्वाभूती आहेच! तसा व्यासांच्याही ठिकाणी आहेच. मग यावर मद्स्वरूप होण्यासाठी जीवात्म्यांनी ब्रह्मांड गोलकातील, क्रीडारत अवस्थेत उपाय तरी काय करावा? आं, आता हे व्यास आतुरतेने कोणाची बरे वाट पाहात आहेत? हां, संवेदनेच्या अवकाशात वीणेचा टणत्कार झाला! म्हणजे नारदमुनींचीच तर हे वाट पाहात आहेत म्हणजे अखेर माझ्या मनस्वरूपालाच, वेदोव्यासांसाठी धाव घ्यावी लागली तर! ही ही माझीच लीला!”

* * *

(३७)

महाशून्य, पूर्णत्व, अविनाशी, निर्गुणनिराकार, अनंतकृष्णांना वेगळेच संवेदन होऊ लागले. “ही चैतन्यधारा उसळून उसळून अतिवेगाने माझ्याकडे का बरे झेपावते आहे; ‘राधा’ होऊन? खरे तर ती माझ्या शून्यकाराच्या केंद्रस्थानी सदैव आहेच. अहंकारचे रूप घेऊन ॐकारातून ती थेट ब्रह्मांडावकाशात व्यापली आणि ब्रह्मांडातील पंचभौतिक चराचराचे चलन;

अंतरात्म्याच्या रूपात करू लागली! म्हणजे ‘राधा’ ही तर माझेच परमात्म चैतन्य रूप! तीच तर साकार सच्चिदानंद! मग ती लीला थांबवून थेट पुन्हा केंद्रस्थानी कशी बरे येत आहे? माझ्या परिपूर्ण सगुण साकार स्वरूप श्रीकृष्णांसोबत कुंजवनात रासक्रीडा करून; जीव, जगत आणि जीवात्म्यांना, अद्वैताची अनुभूती देणारी ‘राधा’, म्हणजेच माझ्या अहंकाराचा, प्रेमरूपा अंतरात्मा नव्हे का? अनंत ब्रह्मांडातील मायारुपिणी, प्रकृतिरुपिणी, शक्तीरुपिणी, प्रेमस्वरूपिणी राधा; म्हणजे माझ्याच अस्तित्वाचे ब्रह्मांडातील अस्तित्व! तीच अतिवेगाने उसळून उसळून माझ्याकडे झेपावते आहे? तर महाप्रलयाचा काळ ओढवला की काय? पण अनंतकृष्णांच्या महाशून्यकाराला पडलेल्या अविनाशी रूपाचा अहंकार; चैतन्यधारेला सामावून; ॐकार ध्वनीमंडळस्वरूप, राधारूप प्रकृती होऊन; थेट ब्रह्मांडाला अविनाशित्वाची संवेद्यता देऊन; लीला घडवित आहे. ही क्रीडा तर अनंतकृष्णांच्या अविनाशी महाशून्याच्या परिपूर्ण अवस्थेसारखीच अनंत आणि अविनाशी आहे! म्हणजे, ‘राधा’ आणि मी दोन नाहीतच. मग ती द्वैत भावाने उसळून उसळून; माझ्याकडे का बरे झेपावते आहे? तिला घडवायचे आहे तरी काय? तिच्या या संवेदनेची जाणीव होऊन तर वेदो व्यास अप्रसन्नमनस्क झाले नाहीत ना? माझ्या चैतन्यसंवेदनेत, असे द्वैत संघर्षरूप का बरे प्रकटावे? मला त्या राधेची, ही काय बरे संवेदना संवेदित होत आहे? कलियुगात जगतातील जीव आणि जीवात्मे, भ्रामक अहंकाराच्या, आसक्तीयुक्त कर्मविपाकात अडकून राधामयी, चैतन्यशाली स्वरूपापासून वंचित होत; वासनांच्या भोगामध्येच संमोहितपणे मग्न आहेत. अशावेळी त्यांच्यातील ‘राधा’ चैतन्य, त्यांच्या ठिकाणी कसे राहणार? पण, हे चैतन्य म्हणजेच आत्मरूप आहे. हे आत्मरूपच जर नाहीसे झाले तर ॐकार मंडळही नाहीसे होणार आणि माझी अहंकार कारणाने निर्माण झालेली ब्रह्मांडलीला ही नाहीशीच होणार? उरणार केवळ महाशून्य!

असे झाले तर योगी, सिद्ध, ऋषी, शास्त्रज्ञ, तत्त्वज्ञ, चिंतक या मद्स्वभावांना, जे अवघ्या ब्रह्मांडक्रीडेतील सहभागी, चर आणि अचर, प्रकृतिरूपाला संवेदित करावयाचे; असे ‘अद्वैत’, ते अपसूकच प्रकट होईल! अनंत अविनाशित्वात सारेच अद्वैत असते; हे तर या सर्वांना माहित आहे. क्रीडा ही अनंतकाळ, अनेकानेक युगचौकड्यातून अनंतपणे विकारवश विभ्रम घडवीत; कृत, त्रेता, द्वापार आणि कलियुगाच्या; परिवर्तन संक्रमणातून; पुन्हा पुन्हा

नव्या चौकडीत परिवर्तन होत; अनंतपणे सुरूच राहणार आहे? ही धारा 'राधा' होऊन माझेकडे उर्ध्वगामिनी का झेपावत आहे? हिला जगतातील सगुणसाकार, वासनादेहांमधील, विस्मृतीवश, भोगिक, अस्तित्वाला आत्मस्वरूपाचे, चैतन्यमयी प्रेमरूपा दर्शन घडविण्यासाठी; काही करायचे आहे? असे असेल तर; अनंत युगांत मी ऋषीलोकांमध्ये, सर्व मार्ग प्रेरित केलेच आहेत! साधनामार्गाने ते ब्रह्मांड जगतात अद्वैत, आत्मरूप अद्वैत, परब्रह्मस्वरूप, राधान्यायाने भोगण्याची क्षमता राखतात! ते राधारूप होऊन; माझ्यामध्येच सामावलेले असतात. असे असूनही ही राधा अस्वस्थ अधीर आणि सावेग होऊन; महाशून्याचा वेध घेण्यास अतिउस्तुक का बरे झाली आहे? अनंतकृष्णांच्या अनंत अवकाशात, मलाही संवेदित होऊ नये; असे काही आहे का? की माझा अहंकार, उँकार ध्वनीमंडळाला सीमित करून; पुन्हा महाशून्य अवस्थेत, येऊ पाहात आहे? पण हे तर सारे माझ्याच कारणाने घडते आहे. ते अविनाशी आहे. ते मध्येच कसे बरे विचलित होणार?"

स्वसंवेद्य चिंतनमग्न अवस्थेतील, उँकारस्वरूप अहंकार, महाशून्य अनंतकृष्णांच्या, अविनाशी अवकाशात, राधारूपात, परमात्मरूपाचे, सच्चिदानंदाचे, संवेदन घडवू लागला. राधारूपाचा भाव; जीग, जगत, जीवात्म्यामध्ये, संवेदित होण्याची कृतयुगापासूनची आवश्यकता, कलियुगात बळावली आणि महाशून्यात उँकार ध्वनीमंडळात भजन सुरू झाले. 'राधाकृष्ण राधाकृष्ण', 'राधा राधा, राधा राधा!'

* * *

(३८)

नारायण मंत्राचा उद्घोष करीत नारद; सरस्वतीतीरी अप्रसन्न अवस्थेत, आत्मपरीक्षणमग्न, वेदोव्यासांच्या पुढ्यात येऊन उभे राहिले. त्यांच्या मुखातून वेगळाच मंत्र उद्घोषित झाला. 'राधाकृष्ण, राधाकृष्ण!' वेदोव्यास चकित झाले. त्यांना कुंजवनातील गोपालकृष्णांबरोबर रासक्रीडा करणारी प्रेमरूपा राधा ज्ञात होती. त्यांच्या महाभारत काव्यातील, कृष्ण अवतारातील प्रेमरूपा

राधा, जगताला संमोहित करणारी मोहिनी झाली होती. त्या राधेचा नामघोष, नारदमुनी करीत आहेत; याचे त्यांना आश्चर्य वाटले. आपली अप्रसन्नता केव्हा नष्ट झाली; हेही त्यांना कळले नाही. त्यांनी नारदांना थेट प्रश्न केला, "ब्रह्मर्षे, हे नवीनच भजन, आज आपल्या मुखातून ऐकले आहे? 'राधाकृष्ण' आज आपणाला गोकुळातील राधाकृष्ण युगुलाची आठवण का बरे झाली? नारायण, मंत्राचा जप बाजूला ठेवून आपण हा मंत्रघोष का बरे करीत आहात?"

व्यासांचा प्रश्न ऐकून महर्षी नारदमुनी प्रसन्न झाले, "महर्षी व्यासमुने, आपण अप्रसन्न आहात; म्हणूनच तर राधाकृष्ण मंत्राचा घोष मी करू लागलो! अनंतकृष्ण, अविनाशी, सच्चिदानंद, महाशून्य, पूर्णत्व, अनंत, महाविष्णूंनी, द्वापारयुगात राधाकृष्णलीला केली; हे आपणास माहित नाही का? त्यांच्या या द्वैताद्वैत क्रीडेची आठवण आपणांस झाली; तर आपली अप्रसन्नता नक्कीच नाहीशी होईल. याची जाणीव झाली; म्हणूनच तर 'राधाकृष्ण' मंत्राचा मी जप आरंभिला!"

"म्हणजे द्वैताद्वैताचा विचार मी केल्याने माझी अप्रसन्नता जाईल हे कसे?" व्यासांनी पुन्हा प्रश्न केला. "महर्षे आपणच धर्मराजांच्या सत्यवचनीपणाचा, विपरित व्यवहार घडवून; कलियुगाला प्रारंभ केलात. अनंतकृष्ण चैतन्यरूपाचा, आत्मस्वरूपाचा विसर पडून; वासनादेह भोगाधीन झाले! त्या भोगाधीन अवस्थेतही; त्यांना पुन्हा, आत्मरूप उँकार मंडळातून निष्पन्न, प्रेमरूपाच्या, चैतन्याचा आठव व्हावा, हा आठव झाला; की त्यांना जीवावस्थेतही आत्मरूप चैतन्याची संवेदना घडेल. त्यांच्यातील भोगाधीन अवस्था कमी होऊन; सच्चिदानंदरूपाचा वेध घेण्याची उत्कंठा निर्माण होईल. अनंतकृष्णांमधील ही चैतन्यधारा, आत्मरूपात चराचरात व्यापून आहे. ती राधारूपात प्रकट झाली. तिने अनंतकृष्णांचा ध्यास घेतला; की भोगाधीनतेतून निष्पन्न, दुःखकारकता, भ्रामकता, असत्यता नाहीशी होईल. यासाठीच प्रेमरूपा राधेचा आठव", नारदमुनींनी महर्षी व्यासांना कलियुगाचा आठव घडवून, वासनाधीनतेकडे लक्ष वेधले. ही वासनाधीनता अनुभवूनच, वेदोव्यास अप्रसन्न झाले होते. त्यांनी नारदांना विनविले, "हे नारदमुने मला राधाकृष्ण मंत्र मार्ग उलगडून सांगावा!"

वेदोव्यासांची जिज्ञासा पाहून नारदमुनी प्रसन्न झाले. त्यांनी 'राधाकृष्ण'

मंत्राचे व्याख्यान करण्यास सुरुवात केली. “हे व्यासमुने तुमच्या ज्ञानात न्यून आहे. ते न्यून म्हणजे; परमात्मा निर्मळ, सच्चिदानंदस्वरूप, अविनाशी, केवळ तरी असंख्य ब्रह्मांडांचे कारण आहे. ही असंख्य ब्रह्मांडे ही त्याचीच रूपे आहेत. या अनंत ब्रह्मांडांचे, त्यांतील समस्त सृष्टीचे, विलयन ही त्याच परमात्म्यात होते. हे त्याचे आत्मरूप सर्व जीवात्म्यांच्या ठिकाणी आहे. हेच या परमात्म्याचे अर्थात अनंतकृष्णाचे महाशून्य पूर्णावस्थेचे, म्हणजे महाविष्णूचे यश होय! हे महाविष्णू, या जीव, जगत, जीवात्मा अवस्थेचे कर्तेधर्ते, भोक्ते, शास्ते आणि नियंते आहेत. हे आत्मस्वरूप कृत त्रेता, द्वापारयुगांत योग, तपश्चर्या, यज्ञ आदी साधनांनी ज्ञात होऊन; जीव, जगत, जीवात्मे यांचे मोक्षसाधन होते. कलियुगाच्या ठिकाणी युगचतुष्ट्याचा विलय परमात्मरूपात होणार असल्याने; या आत्मरूपाचा अनुभव द्वैतातून अद्वैत होण्याने; म्हणजेच यशगानाने आत्मरूप जाणून घेण्यानेच होतो. हे मी कृतयुगापासून जाणून आहे. म्हणूनच नारायण मंत्राने मी परमात्म्याचे यशगान करित आहे. हेच यशगान आत्मरूपा धारा उर्ध्वगतीने ‘राधा’रूप होऊन; स्वरूप साधन म्हणजे ‘राधाकृष्ण’ मंत्र होय. म्हणूनच मी ‘राधाकृष्ण’ मंत्राचा घोष केला. हे व्यासमुने राधा म्हणजे अनंतकृष्णांचे, महाशून्याचे, सच्चिदानंदरूप, म्हणजेच प्रेमरूप होय. ही प्रेमरूपा राधा म्हणजे जीवात्मे होत. जीवात्म्याने राधा मंत्राचा घोष करून; आत्मरूप व्हावे. राधा म्हणजेच, ॐ ध्वनिमंडळ आणि राधा म्हणजेच अनंतकृष्णांची, महाशून्यावस्थेतील परिपूर्ण अशी परमात्मचैतन्यस्वरूप धारा होय. म्हणूनच परमात्म स्वरूपाचे यशगान, जीवात्म्याने राधाभावाने करावयाचे. यालाच भक्ती असे म्हणतात. भक्ती म्हणजेच राधा. भक्ती म्हणजेच परमात्मचैतन्यधारा! म्हणूनच हे व्यासमुने, “वाखाणावे प्रेमें भगवद्यश मुनिवरा तुवा आतां । चित्त प्रसन्न होते प्रभुचा महिमाचि आदरें गाता ।” असे म्हटले आहे. आपण भगवंताचे यशगान करावे आणि भक्तीसाधनेचा महिमाही गावा; म्हणजे कलियुगातील सर्व जीवही भक्तीसाधना कर लागतील. त्यांना आत्मरूपाचे अंतरज्ञान होऊन; त्यांची स्वरूपावस्था त्यांना संवेदित होईल. ते प्रसन्नमनस्कतेने, प्राप्त कर्मप्रवृत्त होतील.”

“हे व्यासमुने, आपणच महाभारत आख्यान मांडतांना; अनंतांचे पूर्णावतार रूप, श्रीकृष्णांचे व्याख्यान, अर्जुनांना सांगून; त्यांचे शंकांनिरसन करविलेत. ह्याची आपणास विस्मृती झाली का? आपणच श्रीकृष्णमुखीचे वचन

“सर्वधर्मान्परित्यज्य मामेकं शरणं ब्रज ।
अहं त्वा सर्वपापेभ्यो मोक्षयिष्यामि मा शुचः ॥
य इमं परमं गुह्यं मदभक्तेष्वभिधास्यति ।
भक्तिं मयि परां कृत्वा मामेवैष्यत्यसंशयः ॥”

“सर्वकर्तव्यकर्म मलाच अर्पण करून; तू सर्वाधार, केवळ अनंत अशा परमात्म्याला शरण ये. मी तुला सर्व पापातून सोडवीन. तू शोक करित बसू नकोस. जो पुरुष माझ्या ठिकाणी परम प्रेम ठेवून; हे परम रहस्ययुक्त, गीताशास्त्र म्हणजे माझे गुह्य ज्ञान माझ्या भक्तांना सांगतो; तो मलाच प्राप्त होईल; यात मुळीच शंका नाही. हे व्यासमुने, म्हणूनच मी कृष्णावचनाप्रमाणे, अनंतब्रह्मांडात सर्वत्र संचार करित भगवद्भक्तीचा प्रचार प्रसार करित असतो.”

व्यासमुनी एकचित्त अवधानपूर्वक ऐकत होते. नारदांचे हे व्याख्यान ऐकून; महर्षी व्यास अंतर्मुख झाले. काही क्षणांनी त्यांनी नारदांना भक्तीचे सूत्र सांगण्याची विनंती केली. नारदमुनी भगवद्भक्तीची व्याख्या कथन करू लागले. ते म्हणाले “हे व्यासमुने,

“अथातो भक्तिं व्याख्यास्यामः ॥

सात्वऽस्मिन् परमप्रेमरूपा ॥

अमृतस्वरूपाच ॥”

भक्तीची व्याख्या करायची तर भक्ती ही परमात्म्याविषयी परमप्रेमरूपा आहे. ती अमृतरूपा अशी, अविनाशीही आहे. ‘सा न कामयमाना निरोधरुपत्वात् ।’ सर्व कामनांचा विरोध हेच तिचे रूप होय. अनन्यभावाने परमात्म्यावर प्रेम करणे; म्हणजे आत्मरूप होणे होय. हे व्यासमुने, असे होण्यासाठी ‘गुणमाहात्म्यासक्ति, रूपासक्ति, पूजासक्ति, स्मरणासक्ति, दासासक्ति, सख्यासक्ति, कांतासक्ति, वात्सल्यासक्ति, आत्मनिवेदनासक्ति, तन्मयासक्ति, परमविरहासक्तिरूपा एकधाप्येकादशधा भवति ॥’ अशी एकादश स्वरूपाची परमात्म्याविषयीची आसक्ती ठेवणे; असे भक्तीचे प्रकार ऋषींनी केले आहेत. कलियुगात, या प्रकारांनी परमात्मस्वरूप होता येते. श्रवणं कीर्तनं विष्णोः स्मरणं पादसेवनम् । अर्चनं वंदनं दास्यं साख्यमात्मनिवेदनम् ॥ असे नवविधा भक्तीचे प्रकार प्रचलित आहेत.”

महाशून्य, परिपूर्ण, परब्रह्म, सच्चिदानंद स्वरूप अनंतकृष्णांना, अनंतब्रह्मांडातील; जीव, जगत, जीवात्म्यांच्या जीवनलीलेची मौज वाटत होती. त्यांना झालेल्या 'अहं'काराने ॐकार ध्वनीमंडलरूप धारण केले होते. पंचमहाभौतिक सृष्टी निर्माण केली होती. त्या सृष्टीत जड, जीवस्वरूप जगत निर्माण करून; सच्चिदानंदस्वरूप चैतन्यधारेने अवघे जड, जीव, चैतन्यमयी केले होते. पृथ्वीचे जड रूप, जलाचे प्रवाही रूप, वायूचे संचार रूप, अग्नीचे प्रकाश रूप, आकाशाचे अवकाश रूप; अशी चैतन्याची विविध रूपे; ही क्रीडा मंडीत करीत होती. परब्रह्म्याच्या अहंकारातून प्रवाहित झालेल्या चैतन्यधारेचा हा विलास मोठाच रंजक होता. उद्भिज, स्वेदज, अंडज, जारज यांना पंचभौतिकातून, निष्पन्न स्वभाव चिकटले होते. ते वात, पित्त, कफाने युक्त होऊन; आहार, निद्रा, भय आणि मैथुन अशा महाविकारांनी लोलूप होऊन; विविध प्रवृत्तींनी विचरू लागले होते. या विचरण्याने, विविध वासनाविकार त्यांच्या देहाला बिलगून; जीवांना विकार विलसित करीत होते. या सर्व अवस्थांना प्रचलित करणारी सत्चिदानंदस्वरूपिणी, चैतन्यधारा त्यांचे अस्तित्व जीव आणि प्राण स्वरूपात सांभाळताना; विकारांनी स्वरूपालाच वंचित होत होती!

आत्मस्वरूपाधारा, आविष्कृत करणारे, संवेदना जागविणारे षष्ठ्यद्रिय मन, या वासनादेहामुळे, आत्मरूपाएवजी देहविकारांनीच बंदित होत होते. ब्रह्मांड निर्मितीपासून या जीव, जगत आणि जीवात्म्यांच्या, विकार विलासाची क्रीडा चिद्विलासस्वरूप होऊन; आनंदमयी व्हावी यासाठीच ऋषीलोक आणि सहाय्यक देवलको, यांची निर्मिती केली होती. परब्रह्म्याच्या प्रकृतीने अर्थात चैतन्यधारेने; आत्मरूपाचे नित्य, नियमित आणि केवळ संवेदन व्हावे; म्हणून ती निर्मिती केली होती. चौखाणीतील जीव आपल्या वासनादेहाच्या कचाट्यात सापडून; वासनोपभोगांच्या कोंडीतच कोंडले जात होते. हे सारे घडणे अपरिहार्यच होते. 'एको हं बहुस्याम प्रजायेय' अशी चिद्विलास क्रीडा मांडताना; 'पुनरपि जननम् पुनरपि मरणम् अशी; अस्तित्वात येणं, जन्म पावणं, परिपूर्ण देहविकसन होणं आणि विलय होणं ही चक्रनेमी लीला घडणू आणि घडवणं क्रमप्राप्तच होतं. त्यातूनच तर केवळ अलिप्त, निर्विकार,

निर्गुण, निराकार, महाशून्यवत, परिपूर्ण सच्चिदानंदस्वरूप आत्मरूपाचा; त्याच्याच अहंकारातून निष्पन्न; सगुण, साकार, विकारी, वासनाधीन अशा जीवांत चैतन्यमयी धारेने, ॐकार मंडलातून प्रकटून जीव, जगत आणि जीवात्मे स्वरूपाशी, निकराचा संघर्ष सुरू केला होता. तुकोबारायांनी याच संघर्षाचे संवेदन, "रात्रंदिन आम्हा युद्धाचा प्रसंग । शरीर आणि मन अंतरबाह्य" या शब्दस्वरूपातून सर्वांना संवेदित केले होते. तर रामदासांनी, मूर्खांची लक्षणे मांडून हा संघर्ष किती अनावश्यक व अज्ञानमूलक आहे; याचा प्रबोध केला होता.

कलियुगात हा संघर्ष तीव्र होत होत शिगेला पोचला होता आणि आणखीही शिलेगा पोचत होता. आवडीप्रमाणे हाच तर ज्ञान आणि विज्ञानातील संघर्ष; जीव भोगत होते. ज्ञान म्हणजे पूर्णत्व की विज्ञान हेच पूर्णत्व? प्रत्यक्ष पंचभौतिक विश्व हे वास्तव; की परब्रह्म हे वास्तव? की दोन्हीही वास्तव आणि दोन्हीही परिपूर्ण? परब्रह्मांचे ज्ञान मनानेच आत्मस्वरूपात भोगता येते; तर पंचभौतिकांचे ज्ञान मन आणि देह या दोन्हीही भोगता येते. म्हणूनच तर हा संघर्ष सतत वाढत होता. पंचभौतिक विश्वाचा प्रवास, अविनाशी, अथांग, परिपूर्ण, निर्गुण, निराकार, सच्चिदानंद स्वरूपातून निष्पन्न झाला असला तरी; नाना दैवते, नाना मते, नाना उपासनापद्धती, अहंकार आणि अभिनिवेश यांचा गलबला जीवसृष्टीत आणि विशेषतः मानवांत झाला होता. महाशून्यात्मक, अनंतकृष्ण यांचा प्रवास परमात्म्यापासून पुन्हा परमात्म्यापर्यंत आहे; म्हणूनच परब्रह्मच केवळ सत्य आणि परिपूर्ण ज्ञान आहे; तर विनाशी, क्षणभंगुर, पंचभौतिक हे केवळ भ्रामक आहे; अर्थात ते अज्ञान आहे. असा हा संघर्ष सनातन सुरूच होता. श्रुती, स्मृति, पुराणे असे ॐकार अक्षरब्रह्म ही, हे ज्ञानविलासाचे वास्तव सांगतांना थकून गेले होते. विज्ञान हे साधन आहे आणि ज्ञान हे साध्य आहे; हे सांगतांना ऋषी, देव, धुरीण, संत हतबल होत होते. जीव, जगत आणि जीवात्मे आत्मस्वरूपाला पारखे होऊन; साधनस्वरूप विज्ञानालाच परिपूर्ण मानून; चैतन्यधारेने देहाला लाभलेले पूर्णत्वाचे वरदान; विसरले होते. साधनांच्या गर्दीत स्वतःला हरवून टाकत होते. प्रत्यक्ष अनंतकृष्णांनाही ही संवेदना त्रस्त करीत होती. लीला आनंदमय होण्याएवजी, क्लेशदायक आणि क्लेशकारक होत होती. या क्लेशदायकतेवर मात करणारा मार्ग नारदांनी मांडला होता. * * *

अनंत नारदांनी मांडलेल्या भक्तिमार्गाच्या चिंतनात चिंतनमग्न झाले आणि त्यांना जाणीव झाली. “मला ज्ञानविज्ञान संघर्षाची वेदना सतत त्रस्त करित असताना; ब्रह्ममानसपुत्र नारदमुनींनी, चैतन्यधारेलाच जागृत करून; ‘राधा’ रूपाचा मार्ग या जगताला दिला. म्हणूनच ही धारा उफाळून उसळून उर्ध्वगामी होत आहे. केवळ ॐकार ध्वनीमंडळातून, नामस्मरणेही, सच्चिदानंदस्वरूप भोगता येईल; ही माझ्यातील ज्ञानमयता; नारदांनी कशी अचूक आत्मसात केली! ब्रह्मांडातील चराचराला या ‘राधा’मार्गाचे ज्ञान ब्रह्मर्षी नारद देत आहेत.” ब्रह्मस्वरूप नारदांविषयीचे वात्सल्य, अनंतकृष्णांत ओतप्रोत प्रकट होतांनाच संवेदना प्रकटली, “अरे, पण, नारद म्हणजे तरी कोण? मीच माझ्या समावेशनाचे ज्ञान मीच प्रेरित करित आहे? म्हणजे मीच अहंकारवशतेतून मांडलेली ॐकार स्वरूप चैतन्यधारापूर्ण ही ब्रह्मांड लीला; मीच आनंदमयतेने घडविण्याचा प्रयत्न करित आहे. म्हणजे या ‘राधा’मार्गाने प्रापंचिकांना, सांसारिकांना आणि संन्यासांना देव, दानव, मानव, ऋषी, यक्ष किन्नरादी सर्वांना; एवढेच काय, उद्भिज, स्वेदज, अंडज, जारज अशा चौखार्पांना ही लीला परिपूर्णतेच्या अनुभूतीसह भोगता येईल?”

संवेदना तरंग वाढत जात होते. “अरे, म्हणूनच का हा ज्ञानदेव व्याख्यान करित आहे? ‘म्हणे पावो दडफडील । निद्रा स्वामींची मोडेल रचलेपणा पडेल । झोती हान ।।’ म्हणजे माझी अहंकारवशता हीच का माझी निद्रावशता? या निद्रावश अवस्थेतील ही अनंतब्रह्मांडे आणि अनंतब्रह्मांडस्वरूप, असे हे जीव, जगत, जीवात्मे; त्यांची जीवनसारणी आणि त्यातील श्रद्धा आणि वासना? ही क्रीडा जर अशी निर्वेधतेने चालू राहिली; तर कल्पांताचा प्रश्नच नाही! म्हणजे, माझ्या अहंकारवशतेतून; प्रकटलेले ॐकारध्वनीमंडळ आणि त्यातून संवेदित होणारे चैतन्यधारामय आत्मरूप; ही सच्चिदानंद क्रीडा निर्वेधपणे सुरू ठेवू शकेल? केवळ ‘राधा’मार्गाने? ही क्रीडा चालू राहावी; हीच का माझी अहंकारवश वासना? ही क्रीडा महाशून्य परिपूर्णतेत पुन्हा विलसित होऊन; केवळ अविनाशी, निर्गुण निराकार अनंतकृष्णरूप, निर्माण होणेच श्रेयस्कर नव्हे काय? तरी देखील मला ही संवेदना, ही क्रीडा, आनंद का बरे देत आहे? की ही क्रीडा म्हणजेच मी आहे? कोऽहम?” * * *

अनंतकृष्ण, महाशून्य, परिपूर्ण अथांग, अनंत, सच्चिदानंदस्वरूपात अहंकार संवेदित झाला. ॐकार प्रकटला. कैलास प्रकाशित झाले. चैतन्यधारा विविध रूपे घेऊन; संचार करू लागली. परब्रह्म्याची ही माया, प्रकृतिरूपिणी परिपूर्ण परब्रह्म स्वरूप धारण करू लागली. मानवरूप तयार झाले. मानवाची अनेक रूपे विचरू लागली. संस्कृत, प्राकृत, विकृत. देव, दानव, मानव, किंपुरुष, यक्ष, किन्नर, गंधर्व, विद्याधर, पिशाच्च, भूत, प्रेत, ऋषी, सिद्ध, संन्यासी, यांत्रिक, मांत्रिक इ. या सर्व रूपांची संवेदना अनंतकृष्णांच्या ठिकाणी होऊ लागली. आपलेच परिपूर्णत्व शोधता शोधता; मानवांत ते पूर्ण जाणवू लागले. मानवांचे ऋषीरूप, सद्गुरुस्वरूप, अनन्यभक्तरूप, सिद्धसंन्यासरूप परिपूर्णतेची साक्ष देऊ लागले.

मानवाचे हे रूप संवेद्य होतांनाच; अनंतकृष्णांच्या, परिपूर्ण महाशून्याकारात प्रश्नतरंग उमलटे, “आत्मरूप ॐकार स्वरूपात मानवाच्या ठिकाणी प्रकट होऊन; मानवाला पूर्णत्व का संवेदित होत नाही? पूर्णत्व तर सर्व मानव जीवांत आहे; तरी सर्वांना ते का संवेदित होत नाही? ऋषीपदाला पोचलेले, सिद्धपदाला पावलेले, संन्यासी, शास्त्रज्ञ, कवी, लेखक, कलावंत, चिंतक; या मानवी विभूतींना हे पूर्णत्व जाणवते खरे. मानवाला पूर्णत्व संवेदित व्हावे म्हणून; त्यांचा, चाललेला खटाटोप अखिल मानव जीवांना का बरे संवेदित होऊ नये? ॐकार शब्दब्रह्माधारे मानवजातीला अनंतकृष्णावकाशाच्या केवळ सच्चिदानंद स्वरूपाचे ज्ञान होते; तरी त्याची जीवसारणी वासनादेहाधारे देव किंवा दानव रूपात, गूढाद्भूत वासनामयी यक्ष, किंपुरुष, गंधर्व, जारज, विद्याधर, पिशाच्च, भूत, प्रेत रूपांत; का बरे प्रकट होते? मानवाला सुशुप्ती, विस्मृतीची अवस्था का व्हावी? ही ही रूपे त्या चैतन्यधारेतूनच मद्स्वरूप निर्माण झालेली ना? किंबहुना मीच म्हणून प्रकटली आहेत ना? असे असतांना या सर्व रूपांतील हा अहंकार परस्परांची ज्ञानमय, केवल, अवस्था निर्माण करण्याची, सच्चिदानंदरूप क्रीडा करण्याऐवजी; क्लेशदायक वासनांचे तांडव का मांडत आहे.”

“अगदी त्रिदेव आणि ऋषी, सिद्ध योगी, संन्यासी, देव, दानव, यक्ष, किंपुरुष, गंधर्व, जारज, विद्याधर, भूत, प्रेत, पिशाच्च रूपात, कर्म करण्याचा

प्रयत्न करून; या ब्रह्मांडाचे स्वामी होण्याची स्पर्धा करीत आहेत; असे का? ही ही माझीच रूपे, मीच सदगुरु, मीच शिष्य, मीच ज्ञानदाता, मीच ज्ञानग्रहिता; असे असूनही; पंचभौतिकातून देहरूपाने निर्माण झालेले; माझ्याच चैतन्यधारेने, प्रचलित होऊन; वागणारे हे जीव, वासनादेहाच्या वासनेने, ज्ञानवंचितपणाने का बरे वर्तन करीत असावेत? कलियुगात अंततः महाशून्याकार होण्यासाठीची ही प्राकृतिक अवस्था असावी? ही अवस्थाही माझीच नव्हे का? या सर्व मानवी जीवनांना, आत्मरूपाचे ज्ञान होण्यासाठी; ऋषी, मुनी, तपस्वी, साधू, संत, शास्त्रज्ञ, तत्त्वज्ञ, चिंतक, कवी, लेखक, कलावंतपदी पोचलेली मानवरूपे प्रयत्नशील आहेत; ते व्यर्थ की काय? मानवाने परिपूर्ण ज्ञानमय होऊ नये; हीही माझीच लीला? म्हणूनच का ऋषी, मुनी, तपस्वी, साधू, संत, शास्त्रज्ञ, तत्त्वज्ञ, चिंतक, कवी, लेखक, कलावंत या मानवाची परिपूर्णता ओळखणाऱ्यांतील काही, थेट दांभिकपणाने, मानवाच्या वासनादेहांतील सुशुभीचा, परिपूर्णतेच्या विस्मृतीचा, स्वामित्वाच्या स्पर्धेचा, स्वतःच बुभूक्षित शोषक बनून; स्वतः ब्रह्मांडाचे स्वामी होण्याचा दावा करीत; मानवाचे शोषण करणाऱ्या; दानवी प्रवृत्तीने व्यवहार करीत आहेत? मंत्र, तंत्र, जादूटोणे, शक्ती, शक्तीपात; यांचे अवडंबर माजवून; मानवाला आत्मरूपाच्या ज्ञानापासून वंचित ठेवण्याचा प्रयत्न करीत आहेत? विज्ञानाच्या साधनांनी ब्रह्मचैतन्याला लपवून स्वतःचे देव्हारे माजविण्याचा प्रयत्न चालविला आहे? पण हीही माझीच रूपे नव्हेत का?”

“मानवी जीवसृष्टीत अध्यात्म प्रेरित करतांना; ऋषी, मुनी, तपस्वी, साधू, संत, संन्यासी, शास्त्रज्ञ, तत्त्वज्ञ, चिंतक, कवी, लेखक, कलावंत आदी धुरिणांनी, धर्मसंस्कृतीचे मंडन करून; विज्ञानातून ज्ञानाकडे झेपावण्याचा परिपाठ मानवाला का दिला? धर्मसंस्कृतीने अखिल मानव जीव पूर्णत्वाच्या संवेदनेने ज्ञानी होऊन; परस्पर संवादी संबंध वर्तन करणारा व्हावा; हीच तर परब्रह्मस्वरूप लोकधुरिण ऋषी आदींची कामना? पण, ही कामना माझ्यातून निष्पन्न, चिद्विलास क्रीडा, सच्चिदानंदस्वरूप व्हावी; यासाठीच तर हे सारे मंडन आहे ना? तर मग, या दानवी, पाशवी, पिशाच्चवत होऊन; स्वतःला ब्रह्मांडस्वामी म्हणवून मिरविणाऱ्या; दांभिकांचे काय? ही माझीच रूपे ना? हाच का दानवांशी, पिशाच्यांशी झडणाऱ्या; देव, मानवांचा अनादि सनातन संघर्ष? हा संघर्ष ही खरेच लीला आहे का? धर्मसंस्कृतीने मंडित सच्चिदानंद

स्वरूपाची, वांछा हीच जर सच्चिदानंदस्वरूप चैतन्यधारेची क्रीडा प्रेरणा; मग हे का बरे कळू नये?”

“अशी अज्ञानवश निद्रा घालविण्यासाठीच तर स्वतःला श्रीकृष्ण म्हणविणाऱ्याने कर्मयोग, ज्ञानयोग, ज्ञानविज्ञानयोग; नराला निवेदित केला? पुरुषार्थ चतुष्टयाची प्रेरणा त्यासाठीच झाली ना? तरीदेखील असे का; घडावे? यासाठीच का हे मद्स्वरूप प्रत्यक्ष ज्ञान, आत्मरूप अशा मलाच हाक मारीत आहे; ‘ॐ नमो जी आद्या । वेद प्रतिपाद्या । जय जय स्वसंवेद्या । आत्मरूपा’ . ही हाक मारून; तो स्वतःच श्रीकृष्णांनी आणि शिवांनी सांगितलेले ब्रह्मज्ञान, पुनः प्रेरित करीत आहे. आणि त्याची वांछा प्रार्थनेतून स्फुट करतांना स्वतःच स्वतःकडे कृपाप्रसाद मागतो आहे! - ‘आता विश्वात्मके देवे ।’, ‘जे खळांची व्यंकटी सांडो । तथा सत्कर्मी रती वाढो ।’, ‘भूता परस्परे पडो मैत्र जीवांचे ।’ ‘जो जे वांछिल तो ते लाहो ।’ ‘दृष्टादृष्ट विजये होवा वे जी ।’ - खरेच माझ्या अहंकाराला संवेदित झालेली ॐकारात चैतन्यधारेच्या स्वरूपात राधारूपाने प्रेरित झालेली; ब्रह्मांड क्रीडा अशीच तर हवी आहे ना? माझीच ही सारी रूपे अशी क्रीडामग्न व्हावीत; हीच या ‘राधे’ची कामना आहे ना? म्हणूनच का नारदांसह, ऋषी आदि मानवाच्या परिपूर्ण अस्तित्वाची ग्वाही देत; आत्मरूप होण्यासाठी राधाभाव निर्माण करण्याची, भक्तिमार्गसाधना, मानवांच्या ठिकाणी प्रेरित करीत आहेत? माझे असे पूर्ण स्वरूप खरे? की अज्ञानवश वासनादेहात, निष्पन्न रूप खरे? अवघी रूपे तर माझीच असण्याची संवेदना होते आहे! मग, कोऽहम?”

* * *

(४२)

कीर्तनरंगात चंद्रभागेचे वाळवंट रंगून गेले होते. वारकरी, टाळकरी, मृदुंग्या, विणेकरी, पुरुष, स्त्रिया, सारेसारे भजनात गुंग होते. शोषक, शोषित, जातपात, धर्म, सारेच भेद विसरून; अवघा रंग एक झाला होता. नामवेदांचे कीर्तन रंगात आले होते. नामभक्ती आणि भजनरंग यांची महती सांगतांना कष्टप्रद योगमार्ग बाजूला सारून; संसारप्रापंचिकांना स्वरूपासिद्धी घडविणारा

मार्ग, नामदेव सांगत होते. त्यांच्या मुखाने जणू ब्रह्मर्षी नारदमुनीच नामभक्तीचा, राधाभावाचा महिमा कथन करित होते, -

“साधावया स्वरूपसिद्धी । सिद्ध साधक समाधी । बैसोनी ध्यान बुद्धि । परी तो हरी न सांपडे ॥
धन्य धन्य वैष्णवसंग । अखंड तेथे पांडुरंग । कीर्तनीं नाचतसे अभंग । अखंड काळ सर्वदा ॥
नाम घेतां धावें विठ्ठल । न लगे तप न लगे मोल । कष्ट न लगती बहुसाल । हा कृपाळु दीनाचा ॥
नामा म्हणे भक्तीचें कारण । भक्तीसी तुष्ट नारायण । याचें करितां कीर्तन । आपे आप तुष्टेल ॥” -

अभंग गजरात अवघा आसमंत रंगून गेला होता. नकळत अभंगातून अविनाशी, अनंतकृष्णांचा वेध घेत महाशून्यातील पूर्णत्वाला; परमात्म्याच्या चैतन्यधारेला, सच्चिदानंदाचे संवेदन होऊन; राधाभावाने सारेच जणू अद्वैत अवस्थेस पोचले होते.

नामदेवांचे कीर्तन संपले आणि अवघा भक्तगण भौतिक प्रपंच व्यवहाराच्या नात्यांनी भानावर आला. सगळे सत्संगाच्या ओढीने आले होते खरे; पण प्रपंचाचे पाश सुटले नव्हते. प्रपंचात पुनःप्रवेश करतांना; नकळत मनात द्वंद्व सुरू झाले. “सत्संगातील आनंदानुभूती हे श्रेय; की प्रपंचातील कर्तव्यपूर्तीच्या संघर्षाची सफलता हे श्रेय?”

“मनामनातील हे द्वंद्व पंचभौतिकातील ही क्रीडा आनंदमग्रतेने भोगणारे अहंकारवश अनंतकृष्ण, परब्रह्म, चिंतनमग्न झाले, “राधा भावाने माझे नामस्मरण करण्यात रंगून गेलेले जीव, संवेदित होतांना; क्षणभर मी अहंकारमुक्त झालो आहे असे वाटले खरे! पण अहंकाराच्या अनंत लीलेचे काय? अनंत ब्रह्मांडात संचारित झालेल्या प्रकृतिरूपिणी चैतन्यधारेचे काय? पंचभौतिक जगतातील जीवांच्या जीवात्म्यांच्या नित्यसंसारी क्रीडेचे काय? नित्य संसारप्रपंचातील आहार, निद्रा, भय व मैथुनात्मक, वासनादेहाकडून घडणाऱ्या, लीलेचे काय? तो तर वासनादेहाचा स्वभाव आहे! चैतन्यधारा, तर त्यासाठीच प्रेरित झाली आहे! मग, भक्तिमार्गात चैतन्यधारा पुनः ‘ॐ’ नादब्रह्म्याच्या आश्रयाने, नामभक्तीमार्गे ‘राधा’ होऊन; महाशन्य बिंदूकडे झेपावणे; हेच का अहंकार संवेदन निष्पत्तीचे फलित? जगत, जीव, जीवात्मे यांची लीला, जर

माझीच लीला असेल; तर त्या लीलेची परिपूर्ती यात जीव, जगत, जीवात्म्यांच्या अस्तित्वरूपात, होणेही तेव्हाच स्वाभाविक आहे. या नारदांच्या आणि नामदेवांच्या कीर्तनाचे प्रयोजन तरी काय? जीव लीलेचे श्रम झाले असतील आणि श्रम घालविण्यासाठी कीर्तन रंग मांडला असेल? भक्ती प्रेमरूक्मा राधेचे हे उसळून माझ्याकडे झेपावणे भ्रामक आणि व्यर्थ म्हणायचे का?”

महाशून्य पूर्णब्रह्म अनंतकृष्ण, चिंतनमग्न असतांना; त्यांच्या कानावर पुन्हा कीर्तन आले. हे कीर्तन वाळवंटातले नव्हते. हे संसार प्रपंचातील श्रमप्रसंगीचे होते. -

“सुंदर माझे जातें गे फिरें बहुतेकें । ओंव्या गाऊं कौतुकें तू ये रे बा विठ्ठला ॥ ॥ जीवशिव दोनी खुंटे गे प्रपंच्याचे नेटें गे । लावुनी पांची बोटें तूं ये रे बा विठ्ठला” -

जनाबाई जात्यावर दळण दळतांना विठ्ठलाला हाक मारीत होती. तिला जाते, खुंटे आणि ओढणे देखील सच्चिदानंदरूप वाटत होते. तिच्यातील चैतन्यधारा कर्मातून ओघवती होऊन ‘राधा’ भावाने, विठ्ठलाला हाक मारीत होती. तेव्हाच अनंतकृष्णांच्या ॐकार ध्वनीमंडळात शेतातून शब्द घुमले

“कांदा मुळा भाजी । अवघी विठाबाई माझी ॥ ॥

लसूण मिरची कोथिंबीरी । अवघा झाला माझा हरी ॥

मोट नाडा विहीर दोरी । अवघी व्यापिली पंढरी ॥

सावता म्हणे केला मळा, विठ्ठल पायीं गोंविला गळा ॥

सावतांची कृषी लीला ऐकतांना आणि पाहतांना; सच्चिदानंद अनंतकृष्ण संमोहित झाले. आपण जगत, जीव, जीवात्मा रूपात क्रीडा करित असल्याचा, अनुभव संवेदित झाला. जीव, जगत, जीवात्मा स्वरूपातही; निर्गुण निराकार अनंत अवकाश सामावल्याचे ते संवेदन होते-

पिंपळाच्या पारावर नाभिक श्मश्रू करता करता गात होते.

- “ऱ्हावीयाचे वंशी जन्म दिला ऋषीकेशी । प्रतिपाळावें धर्मासी । व्यवहारासवे न सांडी ॥

ऐका स्वधर्मविचारी । धंदा करी दोन प्रहर । सांगितलें साचार । पुराणांतरां ऐसे हें ॥

करूनियां स्नान । मुखीं जपे नारायण । मागुती न जाण । शिवू नये धोकटी ॥

ऐसे जे कां न मानिती । ते जातील नरकाप्रती । सकळ पूर्वज बुडविती । शास्त्रसंमती ऐसी हे ॥
शिरां पाळीवें आज्ञेसी । शरण जावें विठोबासी । सेना म्हणे त्यासी । ऋषीकेशी सांभाळी ॥” -

सेना गात होते. श्मश्रू करीत होते. वस्तरा चालत होता. हाताने पुढ्यातल्याचे डोके धरले होते. वस्त्याच्या सोबत, हस्तलाघव होत होते. सेना कर्मातील सच्चिदानंद अनुभव होता. चैतन्यमयी धारा त्याच्या या ज्ञानवान कर्मातून, उर्ध्वगामी होऊन; राधारूपाने पांडुरंग प्रेमात गढून गेली होती. अनंतकृष्ण अनंतपणे संवेदना भोगत होते. जीवात्म्याची शारीर मन आणि आत्म्याची जीवअवस्था विरून; निर्गुण निराकार परब्रह्म रूपाचे संवेदन सेना स्वरूपातच होत होते. वस्तरा, साबण, पाणी, डोकी करून घेणारी, डोकी करणारा, सारेच सच्चिदानंदरूप झाल्याची संवेदना प्रकट होत होती. अनंतकृष्ण ॐकार ध्वनिमंडळातून स्फूट झाले. “समाधी समाधी! ‘मोक्ष मुक्ती’! ‘पुनरपि जननम् पुनरपि मरणम्’!” ह्या क्रीडेतील सत्चिदानंद अनुभव घडविणारी ही अवस्था; अनंतकृष्णांना आपल्या लीलारूपात अवस्था संवेदित होत होती.

तेव्हाच्यात जात्याच्या घरघरीतून किनऱ्या आवाजात शब्द तरंग उमटले. ॐकाराचे गाणे श्रवू लागले

- “देहासी विटाळ म्हणती सकळ । आत्मातो निर्मळ सुद्धबुद्ध ॥
देहींचा विटाळ देहींच जन्मला । सोवळा तो झाला कवण धर्म ॥
विटाळावाचोनीं उत्पत्तीचे स्थान । कोण देह निर्माण नाहीं जर्गी ॥
म्हणुनी पांडुरंगा वानितसे थोरी । विटाळ देहांतरी वसतसे ॥
देहाचा विटाळ देहींच निर्धारिं । म्हणतसे महारी चोखियाची ॥”

गाण्याने अनंतकृष्णांचा अहंकार, अंतरमग्न झाला. ॐ ध्वनीमंडळ क्षणभर थरारले. चैतन्यधारेने धारण केलेले ब्रह्मांडरूप राधामयी होऊन; आत्मरूप झाले! आत्म्याचे अनंत अविनाशी निखळ निर्गुण निराकार अस्तित्व परिपूर्ण महाशून्य होऊन; संवेदना अनुभवू लागले. अनंत अवकाशात प्रेमभाव ओसंडत राहिला.

अनंतकृष्णांना आपल्याच ब्रह्मांड क्रीडेचे कौतुक वाटले. अनंतात चिंतन तरंग उमटू लागले “मीच सोवळे, मीच ओवळे, माझे द्वंद्व माझे मलाच! तरी चैतन्यधारेचे हे धारानृत्य किती विलोभनीय! प्रत्येक न्यासाची सच्चिदानंदमयता

नवीन, अविट अविनाशीही! हे माझेपण सप्तरंगी आनंदमयी; तरी द्वंदात्मक! तरी जीवांना, सुखदुःखात्मक संघर्ष का वाटतो? ही संघर्षात्मकता द्वंदात्मक वाटते आहे. कि ती आनंदनिर्भरशीलतेने, आणि राधाभावाने सोयरा हे द्वंद्वही आळवते आहे? ही सच्चिदानंदमयता सर्व जीवमात्रांच्या ठिकाणी संवादित व्हावी; कैवल्यक्रीडेचा निरामय आनंद, माझ्या पूर्णत्वात प्रकटावा; त्यासाठीच तर हा अहंकारवश ॐकार ध्वनीमंडळातील चैतन्यधारेची रासक्रीडा! हेच ना माझे खरे रूप? जीवातले शिवत्व! जीवातले सत्यत्व आणि जीवातले आनंदत्वही!”

अनंतकृष्णांना संवेदित होणारे, आनंदतरंग क्षणाक्षणाला विस्तारत होते. ब्रह्मांडातील जडचेतन भूतमात्र आपणच आहोत. आपणच क्रीडा करीत आहोत. जन्म, जीवन, मरण, यातायात, पुनर्जन्म ही केवळ कैवल्य क्रीडा आहे! कलाक्रीडेमध्ये शास्त्रविहीत नियमिततेचे कष्ट नसतात. विहीत कौशल्य पराकोटीने ब्रह्मानंद प्राप्ती होते.

ही प्रपंचसंसारतील यातायात विहीत सारणीने, कर्मात सच्चिदानंद भोगता येतो; हेच जणू संवेदित होत होते. अनंतकृष्णांच्या मनातील हा विचार; जीवनातील कर्माकर्म विहितता; केवळ चैतन्यस्मरणाने, प्रेमरूपा राधाभावाने, क्रीडेचा आनंद घडविते; हेच नाथ एकवित होते -

“रामनामे नामरूपा निरास । कृष्णकर्म स्मरतां कर्माचा ग्रास ॥
नामं जिव्हां गर्जता अहर्निशीं । भवभव ते बापुडें परदेशीं ॥
रामनाम जपतां जीवीं । जीव पावे ब्रह्मपदी ॥
जीव म्हणतां तोचि परब्रह्म । नामें निरसलें कर्माकर्म ॥
रामनामाची जीं जीं अक्षरें । तों तंव क्षराक्षरातींत सारें ॥
एका जनार्दनीं चमत्कार । नाम तें चैतन्य निधार ॥”

अनंतकृष्णांना नाथांचे कौतुक वाटले. जीवाजीवांना आपणच नामयुक्त कर्मचा प्रबोध करतो आहोत. आपल्या अहंवश, ॐमंडळात चैतन्यधारायोगे कर्माधीन क्रीडा करताना; धारेचे उर्ध्वत्व नामभक्तीने प्रेमरूप होऊन; कर्मच ज्ञानवान होते आणि जगत, जीव, जीवात्मेच ब्रह्मरूप होतात; हा केव्हा विलोभनीय योग आहे!

ह्या योगाची संवेदना, अनंतकृष्णांना, महाशून्याकाशात स्वतःच्याच पूर्णत्वाने संवेदित होत होती. “कर्म हेच चैतन्य । कर्म हेच ब्रह्म । कर्म हेच

कैवल्य । कर्म हेच ज्ञान । कर्म हाच सच्चिदानंद । या कर्मसौभाग्याचे ॐकार मंडळातील नामगायन हेच साधन! जप, तप, योग, यज्ञ आदी साधने केवळ प्राप्त विहित कर्मातच प्रकटतात आणि नामगर्जतेने, कर्मही लालित्यपूर्ण होऊन; कार्मिकालाच परब्रह्मतेची संवेदना संवेद्य करतात. ‘अहंब्रह्मोस्मी! हे जीवाला जाणवते. केव्हा आपल्या अहंकाराचा ऐश्वर्ययोग म्हणायचा!’ असे अनंतकृष्णांच्या संवेदनकक्षेत जाणवले.

परब्रह्मस्वरूप नारदांच्या भक्तिमार्गाचा क्रीडात्मकतेचा उलगाडा महाशून्यावकाशात संवेदित झाला. तेव्हा त्या महाशून्यावकाशात अविनाशी अनंतकृष्णांच्या संवेदनेला एक प्रश्नचिन्ह उमटले. अनंतकृष्ण विचलित झाले. “अहंकारातून ॐ ध्वनीमंडळाद्वारे चैतन्यधारा प्रेरित ब्रह्मांतील जडचेतन, चरअचर, भूतमात्र माझीच रूपे असतांना; सर्व भूतमात्र दुःखाचे दैन्य का भोगीत आहेत? जीवनाची संघर्षक्रीडा करतांना शारीर, साधनिक, मानसिक आणि जाणिवेतील, अपंगत्वाचा अनुभव घेऊन; ते या कर्मक्रीडेतील, आनंदाला का बरे पारखे होत आहेत? त्यांच्या रूपात मीच अपंग, अपूर्ण, दुर्बल नव्हे का? मीच निर्गुणनिराकार, महाशून्य, पूर्णत्व, कैवल्य अविनाशी; अनेक होऊन; वावरतो आहे हे सत्य कसे म्हणता येईल? मीच जर सर्वाभूती असेल तर करुणेचा अर्थ काय? दुःखाचा उद्भवच का? दुःख पर्वताएवढे असे का? म्हणजे या जीवनाच्या द्वंद्वात मीच दुःख! मीच दुःख निरसण्याचे साधन आणि मीच सुख आहे का? प्रत्येक संवेदना हा सच्चिदानंदाचेच रूप आहे का? कर्मक्रीडेचा अनुभव केवळ नामभक्तीने सुफलित होईल असे हे संत का म्हणत आहेत? अपूर्णत्वाची संवेदना तर, मला या प्रत्येक जीवात अनुभूत होते आहे? प्रत्येक जीव या अपूर्णतेमुळे दुःखी असल्याचे; यातायात भोगक्रीडे त गुंतलेले जाणवत आहेत. हे ऋषी, मुनी, तपस्वी, संत, महंत, सिद्ध, शास्त्रज्ञ, तत्त्वज्ञ, चिंतन, कवी, लेखक, कलावंत या जगताचे धुरिणत्व करीत; माझा विभूतियोग मिरवित आहेत ते कसे? करुणा माझीच, माझ्यासाठी का बरे निष्पन्न होत नाही? या क्रीडेतील करुणेची संवेदना मला का जाणवत नाही?”

अरे, संत तुकोबा काही सांगत आहेत. ॐकार ध्वनीब्रह्ममंडळात ध्वनी घोषित होत आहेत,

“आम्ही वैकुंठवासी । आलों याचि कारणासी । बोलिले जे ऋषी

। साच भावें वर्ताया ॥

झाडूं संतांचे मारग । आडराने भरलें जग । उच्छिष्टाचा भाग । शेष उरला तो सेवूं ॥

अर्थ लोपली पुराणें । नाश केला शब्दज्ञानें । विषय लोभी मन । साधन हें बुडविलें ॥

पिटूं भक्तीचा डांगोरा । कळिकाळासी दरारा । तुका म्हणे करा । जयजयकार आनंद ॥”

“ऋषी आणि संतांच्या मार्गाने जातांना; भक्तीचा डांगोरा पिटून; भक्तीचे साधन, राधारूप प्रेमभाव, पूर्णतेने हे साधणार तरी कसे? माझ्या करुणेचा विकास आणि विलास; अहंकारवश ॐ मंडळातून प्रकटलेल्या, ब्रह्मांडातील चैतन्यधारा प्रेरित, प्रकृतिजनित, भूतमात्रांना समत्वाने सच्चिदानंद क्रीडास्वरूप; कसा साध्य होणार? सर्व भूतमात्र स्वरूपच आहेत. हे अनंतकृष्णांच्या कैवल्यक्रीडे त कसे बरे समत्वाने क्रीडा करणार? मग या लीलेतील विहितत्व कोणते?”

– यदा यदाही धर्मस्य ग्लानीर्भवति भारत । अभ्यूथानम अधर्मस्य । तदात्मानम् सृजाम्य हम ॥ परित्राणाय साधूनाम । विनाशाय च दुष्कृताम् । धर्मसंस्थापनार्थाय । संभवामी युगे युगे ॥ –

असे म्हणून दशावतारातील विभूतिमत्त्वे, माझीच श्रेष्ठ अवताररूपे म्हणून मिरविली! असे अवतारी पुरुषच हे कार्य करणार काय? ते तरी कसे? मला तर ही कैवल्यक्रीडा केवळ मद्‌रूपच व्हावी, सच्चिदानंकरूप व्हावी; अशी संवेदना होत आहे; हे कसे? तुकोबाराय तर कलियुगातील ज्ञानी जनांचे गुणवर्णन करून; चराचरातील समत्व कोणत्या वर्तनाने घडते आहे; तेच सुचवित आहेत; –

– जे कां रंजले गांजले । त्यांसि म्हणे जो आपुले । तोचि साधु ओळखावा । देव तेथेचि जाणावा ॥

मृदु सबाह्य नवनीत । तैसें सज्जनांचें चित्त ॥ ज्यासि अपंगिता नाही । त्यासी धरी जो हृदयीं ॥

दया करणें जे पुत्रासी । तेचि दासा आणि दासी । तुका म्हणे सांगू किती । त्याची भगवंताची मूर्ती ॥ –

“म्हणजे ऋषी, मुनी, तपस्वी, योगी, साधु, सिद्ध, संत, शास्त्रज्ञ, तत्त्वज्ञ,

चिंतक, कवी, लेखक, कलावंत हे या जगताचे धुरीण; म्हणजे माझी रूपे होत! त्यांच्या रूपात समदृष्टीने मीच अपंग दुर्बलांची, म्हणजे माझीच सेवा करून; समत्वयोगाने, ही कैवल्यलीला करीत आहे? कैवल्यलीलेचा, या ज्ञानी आणि अज्ञानी दुर्बल, अपंग यांना, सारखाच आनंद लाभकतो का? म्हणजे माझ्याविषयी प्रेमभाव बाळगून; माझीच सेवा करावी हीच का चैतन्यधारेची लीला? हीच 'राधा' प्रेमरूपा भक्ती!"

“कलियुगात कैवल्यलीला भक्तीस्वरूप संघर्षलीला करणार काय? तरीदेखील हे जीव माझ्याच अवतारित्वाची अपेक्षा का बरे करीत आहेत? हे सारेच तर मदस्वरूप आहेत. चैतन्यधारारूप, प्रकृतिरूपातील पंचतत्त्वनिर्मित, ही जीवसृष्टी सांभाळण्याची आवश्यकता का निर्माण झाली? ही असंख्य जडचेतनरूपे अविद्यावश का होतात? अहंकारवश चैतन्यधारेचा ॐकारमंडळातील रूपप्रवास, सगुण साकार होतांना; तोही संमोहनात अडकून; विस्मृतीच्या विळख्यात संभ्रमित होतो की काय? या विळख्यातून बाहेर पडून; समत्वाने वागण्याचे कौशल्य; ही खरी आत्मरूपाची स्वसंवेद्य क्रीडा की काय? हेच आत्मस्वरूप, सिद्ध, महायोगी, समत्व ज्ञानी, कैवल्य, अविनाशी, अनंत आणि सच्चिदानंदस्वरूप, अशा त्यांचेच वर्णन स्वामी भूमिकेतून रामदास करीत आहेत का?

– “प्राणी मायाजाळीं पडिलें । संसार दुःखे दुःखवले ।
 ऐसें जेणें मुक्त केलें । तो सद्गुरु जाणावा ॥
 वासनानदी माहांपुरी । प्राणी बुडतां ग्लांती करी ।
 तेथे उडी घालूनि तारी । तो सद्गुरु जाणावा ॥
 गर्भवास अतिसांकडी । इच्छाबंधनाची बेडी ।
 ज्ञान देऊन सीघ्र सोडी । तो सद्गुरु स्वामी ॥
 फोडूनि शब्दाचे अंतर । वस्तू दाखवी निजसार ।
 तोचि गुरु माहेर । अनाथांचे ॥
 जीव येकदेसी बापुडें । तयास ब्रह्मचिकरी रोकडें ।
 फेडी संसारसांकडे । वचनमात्रे ॥
 संदेह निःशेष जाळी । स्वधर्म आदरें प्रतिपाळी ॥
 वेदविरहित टवाळी । करूच नेणे ॥” –

ब्रह्मांडातील सर्व जीवांना समत्वाने जगण्याचे कौशल्य विदित करून; हे

महायोगी, समत्वज्ञानी सद्गुरु, अनंतकृष्णांची कैवल्यलीला; सच्चिदानंदस्वरूप, निरंतर सुरू ठेवण्याची, साधना करीत आहेत.”

स्वतः सच्चिदानंद स्वरूपाची जाणीव भोगत; सर्व जीवांना ती भोगविण्याचीच ही साधना नव्हे का? म्हणजे मीच बहुरूपाने प्रकट होऊन मीच माझ्या लीला वासनाधीन झालेल्या रूपांना, माझ्याच आत्मरूपाची जाणीव करून देत आहे का? पण असे असेल तर; ही ब्रह्मांडातील कैवल्यक्रीडा अशी जाणीव नेणिवेच्या द्वंद्वतात का बरे अडकते आहे? माझ्या ‘अहं’वश अवस्थेत ही कैवल्यक्रीडा होत असतांना माझ्या अविनाशी अनंत, निर्गुणनिराकार, परिपूर्ण, महाशून्य, चैतन्यमयी सच्चिदानंदस्वरूप, रूपापासून मीच वंचित होऊन; सुशुप्ती अवस्थेत, केवळ अहंवश, कैवल्यक्रीडा भोगतो आहे का? मला तर या कैवल्य क्रीडेने संमोहित केले आहे. ही कैवल्य लीला अनंतकाळ अबाधित सुरू राहावी; असे वाटते आहे.

“यासाठीच का हे ज्ञाननाथ, – म्हणे पावों दडफडील निद्रा स्वामीची मोडेल, रचलेपणा पडेल झोती हान – असे सांगत सावधान करून; लीलापट्ट होण्यास प्रवृत्त करीत आहेत. म्हणजे ही लीला, केवळ माझ्या सुशुप्तीवश अवस्थेतील जाणीव आहे का? पण नेणिवेतील जाणीव सत्य कशी असेल? पण सत्य नसेल तर जाणीवच कशी असेल? म्हणजे जाणीव नेणीव ही अस्तित्वाची स्वाभाविक द्विधावस्था तर नाही? कैवल्य लीलेची सूत्रधार हीच अवस्था आहे का? अनंतकृष्णांच्या बहुस्याम् होण्याचा विचार सुषुप्तीतून कसा प्रकटेल? तो तर अहंकारवश आहे! अहंकार हा तर माझ्याच अविनाशी अनंत निर्गुण निराकारितेला, झालेला विकार आहे! निर्गुण निराकाराला विकार कसा संभवतो? विकार घडणे हा जर स्वभाव असेल तर; तर तो असत्य कसा असेल? म्हणजे भास नव्हेच? ‘ब्रह्मसत्यम् जगत्मिथ्या’ हे असत्यच म्हणावे लागेल? ‘जगत सत्यम्’ असेच म्हणावे लागेल. माझ्या अविनाशित्वाचे काय? जगत म्हणजे मी नव्हे का? अनंतकृष्ण मी नव्हे का? की दोन्ही मीच? आणि दोन्ही सत्य तर, मी केवळ कसा? की केवळतेतीच ही द्विधा लीला आहे? म्हणूनच का जगत, जीव, जीवात्म्यातील चैतन्यधारा, उर्ध्वगामी ‘राधा’ होऊन; जगतसत्यम् अवस्था भोगून, ब्रह्मसत्यम् अवस्था भोगण्यास सिद्ध झाली?”

“परमात्म आणि आत्मरूपाचे ‘राधाभाव’ हेच समत्व आहे का? परब्रह्म

आणि जगत् या द्विधावस्थेचा लीलात्मकता, हाच स्वभाव आहे का? असे असेल तर, जगतातील भूतमात्र हे अविनाशी अनंतकृष्णस्वरूपच आहे हेच निश्चित. भूतमात्राची कर्मलीला हीच कैवल्यलीला नव्हे का? तर मग, ही कर्मलीला दुःखमय कशी असू शकेल? जाणीवनेणिवेचा स्वाभाविक द्विधा विकार; हेच स्वरूप आहे का? नेणिवेची जाणीव होणं हाच कैवल्यलीलेतील सच्चिदानंद, हेच सत्य? याकरिताच नेणिवेतील लीलेचा आनंद जाणिवेनं भोगणं, हेच जीवात्म्यांचे अनंतकृष्णस्वरूप! अविनाशी स्वरूप! यासाठीच विज्ञाननिष्ठेतून, पूर्णत्वाला घेऊन जाणारी कर्मलीला हेच जगताचे महाशून्यस्वरूप, परिपूर्ण जाणीवयुक्त आत्मज्ञान!”

हळूहळू ‘कोऽहम?’ प्रश्नातून निष्पन्न प्रश्न जंजाळातून अनंतकृष्ण, महाशून्य, पूर्णत्व, निर्गुण निराकारत्व, अविनाशी परब्रह्म, बाहेर पडत होते. अहंकारवशतेच्या नेणिवेची जाणीव, परिपूर्ण जाणीव अनंतकृष्णांना संवेदित होत होती. ब्रह्मांडातील चराचर भूतमात्रांची कर्मलीला, राधारूपाने, केवळ सच्चिदानंदस्वरूप होत होती. जीव, परब्रह्म होऊन; परब्रह्माला लीलात्मकतेने वंदन करू लागले.

* * *

(४३)

कलियुगात नेणिवेची परिपूर्ण जाणीव घडविणारे महामानव कार्यरत झाले. अनंतकृष्ण स्वयं प्रकाशमान होऊन; या महामानवांच्या रूपाने नेणिवेच्या जाणिवेची जाणीव, जगतातील जीव आणि जीवात्म्यांना घडवू लागले! अनंतकृष्णांना संवेदित होऊ लागले.

“अनंतकृष्ण, परमात्मन् अविनाशी, निर्गुणनिराकार अनंतअवकाश, महाशून्य, परिपूर्णत्व असे अनंत अध्यात्मच, ‘एकोहंम् बहुस्यान प्रजायेय’ स्वरूपात जगत, जीव, जीवात्मे म्हणून; पंचभौतिक स्वरूपात चैतन्यधारेसह ब्रह्मांडात वावरत आहे. जीवासह आत्मरूपाधारा हे मानवी जीवनाचे रहस्य आहे. उर्ध्व प्रवास करतांना चैतन्यरूपधारा राधा होऊन; कैवल्य क्रीडा करते. प्रेमरूपा व्यवहार हे या लीलेचे वैशिष्ट्य! म्हणून कर्मलीला प्रेमरूपा होते. सत्यरूप होते. ज्ञानाचे विज्ञानात रूपांतर म्हणजे ब्रह्मांडातील पंचभौतिक

सृष्टीतील जीव, जगत, जीवात्मे आणि जीव, जगत् होय. जीवात्म्याच्या सत्यकर्म लीलेसह परिवर्तन, म्हणजे ज्ञान, अविनाशित्व, महाशून्यत्व, परिपूर्णत्व, परमात्मतत्त्व, कैवल्यकरुणा, निखळता, प्रेम, ज्ञान; हे म्हणजे अध्यात्म, तर विज्ञान हे ज्ञानाचे व्यापक अनेकरूपत्व! म्हणून अनेकत्वातील तत्त्वाचा शोध करणे; म्हणजे कर्म ज्ञानवान करणे आणि सच्चिदानंद भोगणे होय. याचि देही याचि डोळा अनुभव घेण्यासाठी; जीवाच्या ठिकाणी असलेले अध्यात्म ओळखण्यासाठी; जीवात्म्यांचे व्यवहार! अर्थात कर्मलीला आनंदमय, प्रेमरूपा, वासनाविहीन, अहंकारविहीन व्हावी लागते.”

कलियुगाच्या प्रथमचरणात, स्वामी विज्ञानानंदांची जाणीव ॐ ध्वनीमंडळातून, शाब्दरूप स्फुट झाली. - अध्यात्म म्हणजे अधी+आत+मी = मी कोण आहे हे ओळखणे. स्वतःबद्दलच्या खऱ्या ज्ञानाचा शोध व अनुभव घेणे म्हणजेच अध्यात्म Know Thyself. शुद्ध व्यवहार म्हणजे अध्यात्म. सत्य, शुद्ध आसक्तीरहित कर्मलीला म्हणजेच जीवाने केलेली आत्मरूप कैवल्यक्रीडा होय! ही लीला म्हणजेच पंचभौतिक, चैतन्यशाली सत् चित आनंदमय क्रीडा. ही लीला आत्मयोगाने, मनःशक्ती बळाने पंचभौतिक, पंचज्ञानेंद्रिये आणि पंचकर्मेंद्रिये युक्त जीवाने केलेली, परमेश्वर निर्मित आणि मनुष्यनिर्मित साधने यांच्या उपयोजनासह क्रीडा होय. अशा जीवन क्रीडेची जाणीव झाली; की दुःख परागंधा होते आणि आनंदस्वरूप कैवल्य, महाशून्य, पूर्णत्व, अनंतकृष्णत्व तेव्हा अविनाशी सत्चिदानंद स्वरूप राहते!” म्हणूनच हा कलियुगातील द्रष्टा ऋषी, स्वामी विज्ञानानंद प्रबोधन करीत आहेत, - “सत्याबरोबर राहा, निराशेचे आव्हान ज्ञानाने स्वीकारा, सन्मार्ग सोडू नका. यथाकाल यश तुमची सेवा करील! - अनंतकृष्णांना या महामानवरूपातील स्वरूपाचे कौतुक वाटले.

कलियुगातील कैवल्यलीलेला भौतिक, वैज्ञानिक कर्मलीलेचे परिमाण देऊन; जीवात्म्यांचे अध्यात्मत्व, अनंत अविनाशित्व, लीलाविग्रहातून मनःशक्तीद्वारे सर्वगत होत होते. अनंतकृष्णांना पूर्णावतार श्रीकृष्णाचे निवेदन आठवले -

मनैवांशो जीवलोके जीव भूतः सनातनः ।

मनःषष्ठानिन्द्रियाणि प्रकृतिस्थाकिर्षति ॥

श्रोत्रं चक्षुः स्पर्शनं च रसनं घ्राणमेवच ।

अधिष्ठाय मनश्चायं विषयानुपसेवते ॥
 उत्क्रामन्तं स्थितं वापि भुज्जानं वा गुणान्विमत् ।
 विमूख नानु पश्यन्ति पश्यन्ति ज्ञानचक्षुषः ॥
 क्रमाविश्य च भूतानि धारयाम्यहमोजसा ।
 पष्णामिचौषधीः सर्वाः सोमोभूत्वा रसात्मकः ॥ -

अनंतकृष्णांना विज्ञानानंदांच्या नव्या विचारांचे कौतुक वाटले. शरीरमाध्यमाच्या सहायाने, मनःशक्तीच्या योगाने, ब्रह्मांडातील चराचराचा अनुभव घेऊन, आत्मसंयमन योगाने, सच्चिदानंदस्वरूप होण्याचा योग साध्य केला आणि ज्ञानचक्षुप्राप्त लोकांना परमात्मा आणि जीवात्मा एकच असल्याची जाणीव झाली. 'अहं ब्रह्मः अस्मि!' असा आत्मविश्वास मनःशक्तीत संचारला. त्याच मानवाने पंचभौतिकाच्या माहितीतून मनःशक्तीच्या योगाने आत्मबल प्रेरित करून; प्रतिभाजन्य साधने बनविली.

पण हाय! त्या साधनांच्या गर्दीत तो नेणीववश झाला. मनःशक्ती आणि आत्मबल यांचेच विस्मरण झाले. आसक्तीच्या विळख्याने माणसाला आणि माणसाबरोबर भूतमात्रांना पुरते जखडून टाकले! साधनांचा विकास करणारे प्रज्ञावंतदेखील; साधनांच्या विकासातच, जाणिवेचे उपयोजन करून नेणिवेच्या भोवऱ्यात अडकले. भूभागावर, मानवी समूहांवर स्वामित्व गाजवितांना साधने आणि शस्त्रे यांकरिता प्रज्ञावंत, शास्त्रे सत्तांध आणि विज्ञानोमत्त झाले. सर्वाभूती परमात्म्याच्या, मनःशक्तीयोगाने होणाऱ्या, संवेद्यतेला पारखे झाले! शरीर आणि स्वनिर्मित भौतिक साधनांचा विवेकपूर्वक समतोल, आत्मसंयमन योगाने साधता येतो; याची योगमार्गातील जाणीव, नेणिवेच्या जंजाळात अविद्यारूप झाली.

माणसाला पुन्हा 'अहं ब्रह्मः अस्मि'ची जाणीव प्राप्त करून देण्याचा, भक्तिमार्गाशी समांतर, असा नवा विज्ञान ज्ञानमार्ग या प्रज्ञाचक्षू महर्षीने कलियुगाला दिला. अनंतकृष्णांना याचे कौतुक वाटले. भूतमात्रातील प्रेमरूपा चैतन्यधारा जीवात्म्यांच्या ठायी, कैवल्याची लीला, निरामयतेने करू शकेल असे वाटू लागले. अनंतांना, महाशून्याला, अविनाशित्वाला, परमात्म्याला, सच्चिदानंदरूपाला, परब्रह्माला, पडलेल्या असंख्य प्रश्नांचे हळूहळू निराकरण होत होते. आपल्यातील आत्मरूपाचा, विज्ञानमार्गाने अनुभव मनःशक्तीच्या योगाने घेऊन; आत्मरूपाचे प्राकट्य, कर्मलीलेत घडविले की, जीवात्मा

परब्रह्म स्वरूपाची जाणीव भोगू लागतो आणि ब्रह्मांडातील जगत्, जीव, जीवात्मा रूपाला, निर्गुण निराकार परमात्मस्वरूप झाल्याची संवेद्यता प्रकटते. ॐकार ध्वनीमंडळातील आविष्काराचा, मनःशक्तीयोगे, हा सच्चिदानंदरूपाचा अनुभव; अनंत कृष्णांना आपणच ब्रह्मांड आणि आपणच परब्रह्म याचे संवेदन घडवित होता. परब्रह्म ही परिपूर्ण आणि बहुस्याम प्रकटलेले अहंकारवश चैतन्यधान्वित पंचभौतिक जगही परिपूर्ण आणि सत्यच! अनंतकृष्णांतील विचलन हळूहळू शांत होत होते.

* * *

(४४)

या पूर्णत्वाचा ज्ञानविलास, नेणिवेत अडकलेल्या भूतमात्रांना संवेदित करण्याचे कार्यही, कलियुगाच्या याच पर्वात एक प्रज्ञाचक्षू, मोठ्या धीरोदात्तपणे करित होता. "परब्रह्म, अनंत, महाशून्य, अविनाशी, कैवल्य, परिपूर्ण; त्याच्या बहुस्याम व्हावे; ह्या स्वाभाविक कर्माचा आविष्कार म्हणजे हे कर्म! हे कर्मच त्याचे चिद्विलासात्मक परमात्मस्वरूप! कैवल्याच्या अहंकारवशतेतून, ॐकार ध्वनीमंडळातून, चैतन्यधारान्वित, बहुस्याम प्रकटलेल्या; अनंत ब्रह्मांडातील पंचभौतिक जगतातील; जीव आणि जीवात्म्यांचे, सर्वात्मक चिद्विलासाच्या संवेदनात्मकतेने, जन्ममृत्यू फेऱ्यातील, प्राप्त कर्म, हेही चैतन्यशाली आत्मस्वरूप!! असे सांगत; प्राप्त कर्म हेच जीवाचे परिपूर्ण रूप म्हणजेच चिद्विलासाचा स्वाभाविक आविष्कार होय. हा आविष्कार चैतन्यधारेसह, प्रेमरूपा 'राधा' होऊन; भूतमात्रासाठी घडतो आणि कैवल्याची संवेद्यता जीवाला घडते."

महाशून्यातील पूर्णत्वाची संवेदना बहुस्याम झालेल्या रूपांनाही झाल्याचे अनुभवतांना अनंतकृष्णांना आत्ममग्नता येऊ लागली. अनंतकृष्णांचे निरपेक्ष, अहंकारवश, ॐ ध्वनीमंडळातून ब्रह्मांड आविष्करण आणि त्यातील जगत्, जीव, जीवात्मे यांचे प्रचलन, अवघेच; अनंतकृष्णावकाशातील चैतन्यधारेचे आत्मचलन असल्याची संवेदना झाली. त्याचवेळी ज्ञाननाथांचे ॐकार मंडळात शब्द घुमले 'दृष्टादृष्ट विजये होवावे जी' अनंतांना, महाशून्यावकाशात चैतन्यधारेचे

परिपूर्ण प्रकाशन झाले. निर्गुण, सगुण एक झाले, चिद्विलासात्मक परब्रह्मत्वाची कैवल्यता लीलाविग्रहाने परिपूर्ण संवेदित झाली. परब्रह्मस्वरूप आत्मरूपातून ॐकार ध्वनीमंडळात प्रेमरूपा राधाभावाने, चैतन्याचे विलसन घडू लागले. आत्मरूप राधाभावाने विज्ञानमार्गे कर्मलीलेतील, सच्चिदानंदस्वरूप अनुभवण्यात, अनंत क्रीडामग्न होऊन; ब्रह्मांडस्वरूप अनंतकृष्णांच्या हृदयात स्वसंवेद्यतेने कैवल्य आणि कैवल्यलीला अद्वैत झाली. ॐकार शब्द ब्रह्माने उद्घोष केला. “पूर्णस्य पूर्णमादाय । पूर्णमेवावशिष्यते ॥ ॐ शांति शांति शांति ॥”
 “ॐ पूर्णमदः पूर्णमिदं पूर्णात्मपूर्णमुदच्यते ॥ पूर्णस्य पूर्णमादाय पूर्णमेवावशिष्यते ॥ ॐ शांतिः शांतिः शांतिः ॥

संदर्भग्रंथ-टीपा विषयक महत्त्वाचा संवाद :

या कादंबरीसाठी भगवद्गीता, उपनिषदे, ब्रह्मसूत्र, ज्ञानेश्वरी, सकलसंतगाथा, विविध तत्त्वज्ञान प्रवाहातील मते, तत्त्वज्ञान ग्रंथ यांचे संदर्भ मुक्तपणे कादंबरीच्या काल्पनिक मांडणीसाठी वापरले आहेत. कोणत्याही तत्त्वज्ञान व्यूहाला कमी लेखण्यासाठी, तत्त्वज्ञानाचे खंडन किंवा नव्याने मंडन करण्यासाठी चर्चा केलेली नाही. संदर्भ स्वैरपणे स्वीकारण्याचे स्वातंत्र्य घेतले आहे. चुकूनही, कोणत्याही तत्त्वज्ञानाचा उपमर्द झाला असेल तर; मनःपूर्वक क्षमस्व. हेतुपूर्वक वा हितसंबंधपूर्वक तत्त्वज्ञान व्यूहाचा संदर्भ घेतलेला नाही.

डॉ. अनिल सहस्रबुद्धे यांच्या प्रस्तुत कादंबरीचे वैशिष्ट्य म्हणजे ती जणू त्या चैतन्यमय सत्तेचे - अनंताचे आत्मचिंतन आहे. अशा प्रकारची कादंबरी कोणी लिहू शकेल अशी कल्पनाही मी कधी केली नव्हती. या एकमेवाद्वितीय कृतीबद्दल त्यांचे विशेष अभिनंदन!

उपनिषदकालीन ऋषी, शंकरादि आचार्य, ज्ञानेश्वर, हेगेल अशा महान विचारवंतांशी नाते जुळवणारी ही कृती मराठीत निर्माण व्हावी याचा मला एक मराठी भाषक म्हणून अभिमान आहे.

- सदानंद मोरे

डॉ. अनिल सहस्रबुद्धे लिखित ‘अनंत’ ही मराठीतील एक आगळीवेगळी कादंबरी. एक अभिनव प्रयोग. ही संपूर्ण कादंबरी म्हणजे अनंताचे प्रदीर्घ आत्मचिंतन. मात्र हे आत्मचिंतन रूक्ष नाही. त्याला काव्यात्मकतेची डुब मिळालेली आहे. त्यामुळे ही कादंबरी वाचनीय तर होतेच, पण वाचकांना चिंतनसन्मुखही करते.

- नागनाथ कोत्तापळे

या ‘अनंत’ विचारांचे चिंतन मानवाला तर्क-वितर्काच्या भोवऱ्यातून सोडवून पैलतीराला जाण्याचा विज्ञानशुद्ध योगमार्ग दाखवील अशी खात्री वाटते. डॉ. अनिल सहस्रबुद्धे सरांच्या या चिंतनरूपाला कृतज्ञ अभिवादन !

- प्रमोदभाई शिंदे

कार्यकारी विश्वस्त, मनशक्ती प्रयोगकेंद्र, लोणावळे

एकपात्री चमत्कृतीरूप, रहस्य रसपोषक तरीही अनुक्रमयुक्त असा हा तत्त्वज्ञानाचा कलापूर्ण वाङ्मयीन आविष्कार! ही साक्षात्कारी कादंबरी लिहून डॉ. अनिल सहस्रबुद्धे यांनी वाचकास व ईश्वरनिष्ठ सारस्वत भक्तास अनुपमेय समाधानाचे धनी केले आहे.

- पूर्णवाद वर्धिष्णु प.पू.अॅड. विष्णुमहाराज पारनेरकर

‘अनंत’ एकमेवाद्वितीय कृती

आपण आणि आपल्या भोवतालचे विश्व यांच्याबद्दल मानवाला पहिल्यापासूनच प्रश्न पडले आहेत. या सर्व प्रश्नांचे मूळ काय? ते कोणी मांडले? त्यांचे प्रयोजन काय? त्यात माणसाचे स्थान काय? अशा प्रकारच्या प्रश्नांची उत्तरे शोधण्यातूनच तत्त्वज्ञानाची निर्मिती झाली. विश्वाच्या मुळाशी चैतन्यमय अशी सत्ता असली पाहिजे असे प्राचीन काळी मुनींना वाटले. त्यांच्या विचारांचे सार म्हणजेच बादरायणाचार्यांची ब्रह्मसूत्रे. ब्रह्मजिज्ञासेची पूर्ती करण्यासाठी ब्रह्मसूत्रे लिहिली गेली.

डॉ. अनिल सहस्रबुद्धे यांच्या प्रस्तुत कादंबरीचे वैशिष्ट्य म्हणजे ती जणू त्या चैतन्यमय सत्तेचे - अनंताचे आत्मचिंतन आहे. अशा प्रकारची कादंबरी कोणी लिहू शकेल अशी कल्पनाही मी कधी केली नव्हती. या एकमेवाद्वितीय कृतीबद्दल त्यांचे विशेष अभिनंदन!

उपनिषदकालीन ऋषी, शंकरादि आचार्य, ज्ञानेश्वर, हेगेल अशा महान विचारवंतांशी नाते जुळवणारी ही कृती मराठीत निर्माण व्हावी याचा मला एक मराठी भाषक म्हणून अभिमान आहे.

- सदानंद मोरे

अनंत – एक अभिनव प्रयोग

डॉ. अनिल सहस्रबुद्धे लिखित ‘अनंत’ ही मराठीतील एक आगळीवेगळी कादंबरी. एक अभिनव प्रयोग. यात व्यक्ती अशा नाहीतच. एकच व्यक्ती आहे, ती म्हणजे ‘अनंत’. हा अनंतही अमूर्त. विश्वचैतन्याचे एक नाव. ज्याचा अंत लागत नाही तो अनंत. हिंदू मिथकांच्या

जगातील एक महत्त्वाचे मिथक. एक संकल्पना. सृष्टीत जे जे घडते, ते ते सारे या चैतन्याचेच प्रतिबिंब असते. मग क्रौर्याचा आविष्कार घडतो तो कसा हा कादंबरीकारासमोरचा महत्त्वाचा प्रश्न. कलियुगात हिंसा, क्रौर्य आणि असहिष्णुता यांनी धुमाकूळ घातला आहे. सर्व जगच चैतन्याचा आविष्कार असेल तर या चैतन्यरूपाला काय म्हणायचे? या प्रश्नाच्या अनुषंगाने अनंताचे आत्मचिंतन सुरू होते. पृथ्वीवरील मानवांचे आणि दानवांचे व्यवहार आणि देव म्हणून ज्यांची प्रतिष्ठापना झाली आहे, त्यांचे देव्हारे होणे असा अंतर्विरोध अनंताच्या लक्षात येतो व या आत्मचिंतनाला गती प्राप्त होते. ही संपूर्ण कादंबरी म्हणजे अनंताचे प्रदीर्घ आत्मचिंतन. मात्र हे आत्मचिंतन रूक्ष नाही. त्याला काव्यात्मकतेची डुब मिळालेली आहे. त्यामुळे कादंबरी अधिकच अर्थपूर्ण होत जाते.

अशी तत्त्वचिंतनपर कादंबरी लिहायची म्हणजे तत्त्वज्ञानाचा सूक्ष्म धांडोळा घ्यावा लागतो. असा धांडोळा डॉ. अनिल सहस्रबुद्धे यांनी घेतलाच आहे. पण तत्त्वज्ञानाचे विविध पदरही निरपेक्षरित्या उलगडून दाखविले आहेत.

अनंत या अमूर्त रूपाला मूर्त रूप देणाऱ्या या कादंबरीची भाषाही अतिशय प्रौढ, गंभीर, काव्यात्म आणि तत्त्वचिंतनाला पेलून धरणारी भारदस्त अशी आहे. ती भारतीय तत्त्वज्ञानातूनच आलेली आहे. त्यामुळे ही कादंबरी वाचनीय तर होतेच, पण वाचकांना चिंतनसन्मुखही करते.

नागनाथ कोतापळे

झेप अनंताकडे

डॉ. अनिल सहस्रबुद्धे सरांची 'अनंत' ही कांदंबरी म्हणजे, त्यांच्या जीवनातील तत्त्वचिंतनाचे सार आहे. थोड्या विस्ताराने म्हणायचे तर, हे तत्त्वचिंतन म्हणजे केवळ भारतीय तत्त्वज्ञानाचेच नव्हे तर, पौर्वात्य आणि पाश्चिमात्य तत्त्वचिंतकांच्या विचारांचे सूत्र मांडणे आहे. त्यांनी लिहिलेल्या ५० च्यावर ग्रंथांच्या विचारांचे सार कादंबरीत मांडून सरांनी, चिंतनाचे एव्हरेस्ट काबीज केले असे म्हणावेसे वाटते.

डॉ. सहस्रबुद्धेनी ह्या कांदंबरीसाठी निवडलेली पार्श्वभूमी खूपच भव्य आणि विस्तीर्ण आहे. थेट विश्वनिर्मितीपासून ते आजच्या विज्ञानयुगापर्यंतचा हा सारीपाट आहे. तरीही सर, वाचकांना विचारांमध्ये बांधून घेत, सूत्रबद्ध वाटचालीने जीवन जगण्याची प्रेरणा देतात. आजच्या विज्ञानयुगातही हे विचार उत्तम मार्गदर्शक ठरतील, असे जाणवते.

ऋषीमुर्तीनी ध्यानयोगाच्या माध्यमातून सृष्टीचे विशेषत्व जाणले. साधू-संतांनी भक्तीपूर्ण कर्ममाध्यमातून वाटचालीचे मार्गदर्शन केले. आधुनिक शास्त्रज्ञ आणि विज्ञानमहर्षींनी विज्ञानाच्या माध्यमातून थेट 'गॉड पार्टीकल'पर्यंत मजल मारली. या सान्यांच्या प्रयत्नांचे सूत्र होते, 'माणूस सुखी झाला पाहिजे'. सहस्रबुद्धे सरांनी या सर्व महनीयांच्या प्रयत्नांचे एकसूत्रत्व या कांदंबरीच्या माध्यमातून मांडले आहे. ते म्हणतात, 'योगविज्ञानातून प्रकटलेला हा विज्ञानयोग, मनाच्या माध्यमातून सचिदानंद संवेदीत करू शकेल आणि 'लीलावत् तू कैवल्यम'ची अनुभूति प्रत्येकाला येईल.' यालाच सर 'विज्ञानानंद योग' असे म्हणत आहेत का असे मनात येते.

डॉ. सहस्रबुद्धे सरांनी स्वामी विज्ञानानंद प्रणित शेकडो ग्रंथ आणि मनशक्ती प्रयोगकेंद्र यांचे कार्य अभ्यासिले आहे. स्वामीजींच्या विचारचिंतनाचे परिशीलन करून त्याचा गाभा या तत्त्वचिंतनरूप कांदंबरीद्वारे मांडला असावा, असे वाटते. डॉ. सहस्रबुद्धे सर म्हणतात, 'कलियुगाच्या प्रथम चरणात स्वामी विज्ञानानंदाची जाणीव ॐ ध्वनीमंडळातून शाद्वरूप स्फुट झाली. हा कलियुगातील द्रष्टा ऋषी, स्वामी विज्ञानानंद, प्रबोधन करित आहे, सत्याबरोबर राहा, निराशेचे आव्हान ज्ञानाने स्वीकारा, सन्मार्ग सोडू नका. यथाकाल यश तुमची सेवा करील.'

या 'अनंत' विचारांचे चिंतन मानवाला तर्क-वितर्कांच्या भोवत्यातून सोडवून पैलतीराला जाण्याचा विज्ञानशुद्ध योगमार्ग दाखवील अशी खात्री वाटते.

डॉ. अनिल सहस्रबुद्धे सरांच्या या चिंतनरूपाला कृतज्ञ अभिवादन !

प्रमोदभाई शिंदे

प्रमोदभाई शिंदे
कार्यकारी विश्वस्त, मनशक्ती प्रयोगकेंद्र, लोणावळे

तत्त्वज्ञानाचा कलापूर्ण वाङ्मयीन आविष्कार

एकपात्री चमत्कृतीरूप, रहस्य रसपोषक, तरीही अनुक्रमयुक्त असा हा तत्त्वज्ञानाचा कलापूर्ण वाङ्मयीन आविष्कार! प्रत्येक जीवनकला जगण्याची इच्छा बाळगणाऱ्या वाचकास कथानक समरसतेने वाचताना आनंदाचे डोही दुंबत व पुनः क्षणभराने वर उसळी घेत जीवनदर्शन होत राहते, ही माझी अनुभूती. ही 'अनंत' कादंबरीचा साक्षात्कार प्रत्येक वाचकास निश्चित लाभेल असा विश्वास वाटतो. सिद्धहस्त लेखकाने पुनः प्रत्येकरी असा हा वाङ्मयीन प्रसाद दसरा दीपावलीची भेट म्हणून दिला आहे. लेखक श्रेष्ठ उपासक व सरस्वतीचे वरदहस्त लाभलेला साधक आहे हे अभिमानाने म्हणावेसे वाटते. ही साक्षात्कारी कादंबरी लिहून त्यांनी साहित्याचे वाचकास व ईश्वरनिष्ठ सारस्वत भक्तास अनुपमेय समाधानाचे धनी केले आहे, त्याबद्दल वाचक लेखकाचे कायम ऋणात राहिल. अशा श्रेष्ठ वाङ्मयीन निर्मितीबद्दल आपले मनःपूर्वक अभिनंदन. आपण मला या लांबच्या प्रवासासाठी दिलेली शिदोरी कायम स्मरणात राहिल. आदरपूर्वक धन्यवाद. सौभाग्यवती वहिनींस आदरपूर्वक नमस्कार.

आपला स्नेहांकित,

पूर्णवाद वर्धिष्णु प.पू.अॅड. विष्णुमहाराज पारनेरकर

C/o विनायक देशपांडे

एडमंटन, कॅनडा

दिनांक : २४ ऑक्टोबर २०१८